S. D. NICHIFOROV

LIMBA PALEOSLAVĂ

EDITURA CENTRULUI MITROPOLITAN AL OLTENIEI
CRAIOVA
1993

Cluj

S. D. NIKIFOROV

LIMBA PALEOSLAVĂ

TRADUCERE DIN LIMBA RUSĂ
DE
I. D. NEGRESCU

Cluja

EDITURA CENTRULUI MITROPOLITAN AL OLTENIEI
1956

С. Д. НИКИФОРОВ

СТАРОСЛАВЯНСКИЙ ЯЗЫК

ИЗДАНИЕ 2-ое

Утверждено

Министерством высшего образования СССР
в качестве учебного пособия
для учительских и педагогических институтов

ГОСУДАРСТВЕННОЕ
УЧЕБНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
МИНИСТЕРСТВА ПРОСВЕЩЕНИЯ РСФСР
МОСКВА — 1955

S. D. NIKIFOROV

LIMBA PALEOSLAVĂ

EDIŢIA a 2-a

Aprobată

de Ministerul Învăţământului Superior al URSS
ca manual
pentru institutele pedagogice

EDITURA DE STAT
DIDACTICĂ—PEDAGOGICĂ
A MINISTERULUI ÎNVĂŢĂMÎNTULUI DIN RSFSR
MOSCOVA — 1955

CUVÎNT ÎNAINTE

Ne amintim încă şi astăzi dictonul latin, folosit adesea în timpul studenţiei noastre la Facultatea de Litere şi Filosofie: „Duae res longe sunt difficillimae-lexicon scribere et grammaticam". Orientările noastre în limba slavă le dibuiam, pe atunci, pe încercările destul de vechi ale lui Gh. Ghibănescu: Gramatică şi Glosar, *I. Bogdan:* Morfologia limbii paleoslovenice, *Gr. Creţu:* Lexicon slavo-romînesc-Mardarie Cozianul, *Ilie Bărbulescu:* Fonetica alfabetului cirilic, *sau pe unele lucrări străine, greu de găsit, ca: W. Vondrak:* Altkirchenslavische Grammatik, *A. Leskien:* Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache *şi altele.*

O nedeplină îndrumare a culturii romîneşti desprinsese elita intelectualităţii noastre de trecut şi de înţelegerea justă a vechilor noastre legături cu popoarele vecine, pe care le evoca profesorul Ioan Bogdan, slavist cu investiţii severe, la inaugurarea cursului de filologie slavo-romînă: „Filologia slavă are pentru noi romînii o deosebită importanţă, o importanţă mai mare decît pentru toate celelalte popoare neslave.." sau: „viaţa noastră din trecut a fost de prin veacul al VI-lea încoace într-o nedespărţită legătură cu viaţa popoarelor slave, care s-au aşezat în mijlocul şi în jurul nostru". (Insemnătatea studiilor slave pentru romîni, *Bucureşti, 1894).*

Conceptul lărgit al unei bune vecinătăţi şi al unei conlucrări reale şi sincere cu popoarele slave din jur ne obligă astăzi să ne întoarcem către teatrul dezvoltării noastre ca neam, către îngemînările firesti şi izvoarele unei vieţi comune, către rudenii de aşezăminte şi conţinutul vechei noastre culturi, către plămada datinilor noastre şi influenţelor de limbă, către colaborările frăţeşti care definesc avîntul nostru de ieri şi sporul prezent.

Potrivit datelor curente ale istoriografiei moderne, se ştie că poporul romîn s-a format pe amîndouă malurile Dunării de jos. In cuprinsul acestei regiuni, bine conturată geografic, inclusă în masa imperiului roman şi apoi bizantin, rîvnită şi bîntuită de hoardele lui Atila, de hani tătăreşti şi oşti musulmane, au avut

loc cunoscutele evenimente istorice cu urmări de mare amploare pentru devenirea şi definirea noastră de mai tîrziu. Pe acest teatru geografic şi istoric s-au întîlnit cele două lumi, răsăriteană şi apuseană, s-au ciocnit două culturi şi două civilizaţii opuse, s-au confruntat două spiritualităţi: ortodoxismul uman şi democratic cu catolicismul cazuistic şi juridic. In procesul dintre aceste două lumi şi pe locul confruntării lor, s-au sălăşluit slavii. In lucrarea citată, profesorul I. Bogdan lămurea rostul factorilor comuni ai vieţii romîno-slave astfel: „Popoarele nu sînt numai ceea ce sînt în prezent, ci şi ceea ce au fost în trecut. Dacă civilizaţia noastră a fost în parte slavonă, ea este şi astăzi tot aşa, căci masele poporului nostru nu s-au schimbat, cum s-au schimbat clasele bogate şi cute ale societăţii".

Logica acestei afirmaţii este bazată pe mărturii care nu se pot desminţi. O primă mărturie este rudenia de aşezăminte cu formele corespunzătoare vremii: bisericească şi statală. Din legăturile cu slavii, pătrunde în limba noastră un impresionant fond de cuvinte slave. Infierea limbii slave de către Biserică şi consacrarea ei ca limbă literară a vremii impun adoptarea ei ca limbă de Stat. „Elementele slave au pătruns în toate sectoarele vocabularului. O serie de termeni slavi au pătruns în limbă după organizarea statelor feudale sud-dunărene, în răstimpul dintre secolul al VII-lea şi al IX-lea şi, mai tîrziu, între secolul al XI-lea şi al XII-lea, prin adoptarea de către statele romîneşti nord-dunărene a liturghiei slave" (Acad. Al. Rosetti, Influenţa limbilor slave meridionale, *Bucureşti 1950*).

Perioada de dominaţie a limbii slave în Ţările Romîne a dus firesc la o cultură slavă, cunoscută în istoria noastră sub numele de „Epoca slavonă", care a dăinuit pînă către sfîrşitul veacului al XVII-lea. In atît a veacuri de convieţuire, cultura noastră se caracterizează printr-o sumă de acumulări cu fond — în primul rînd religios şi moral — şi veşmînt slavon. Biblioteca Academiei R.P.R. păstrează un bogat tezaur de asemenea manuscrise slavone. Paralel cu viaţa şi cultura bisericească sau cu cea diplomatică şi statală, se dezvoltă şi o literatură autohtonă şi originală. Alături de corespondenţa particulară: zapise, foi de zestre, testamente şi acte de judecată, care se redactau în limba slavonă, alături de atîtea credinţe şi obiceiuri asemănătoare, precum sînt cele de la nunţi şi îmmormîntări, alături de nomenclatura privitoare la organizarea politică, la fixarea dregătoriilor, la unităţile statale, la onomastica păturilor conducătoare, la definirile diplomatice, la te menii cancelaristici, în limba slavă a circulat o întreagă literatură religioasă haghiografică, legendară precum şi romane religioase, cum este Varlaam şi Ioasaf. Indeosebi, literatura apocrifă a avut o mare circulaţie în masele populare. De aceea, în studiile lor cercetători ca: B. P. Haşdeu sau M. Gaster au poposit şi au stăruit asupra ei. Apare deci îndreptăţită afirmaţia că „literatura slavo-romînă poate fi considerată ca un capitol introductiv al literaturii romîne propriu zise".

Completată cu marile opere închinate Bisericii şi istoriei naţionale: cazanii şi pomelnice, anale şi letopiseţe, această literatură consemnează nu numai unul din cele mai zbuciumate capitole ale vieţii noastre istorice, dar ajunge un mijloc de comunicare a gîndirii romîneşti. Astfel, fie că e vorba de traduceri, fie de compuneri originale, cei vechi erau conştienţi că aria de răspîndire a traducerilor şi a cugetării romîneşti trece dincolo de hotarele ţărilor şi neamurilor, datorită veşmîntului slavon. In prefaţa Psaltirii slavone, tipărită în timpul lui Matei Basarab (1637), citim: „Drept credinciosului şi evlaviosului neam al părinţilor noştri şi altor neamuri înrudite cu noi după credinţă, şi avînd acelaşi vestit dialect slavon ca limbă, şi cu deosebire bulgarilor, sîrbilor, ungrovlahilor, moldovenilor şi altora...". La fel se adresează Udrişte Năsturel, în prefaţa Antologhionului slavon din 1643: „Către toţi drept credincioşii creştini de pretutindeni ai sfintei sobornicesti şi apostoleşti Biserici de răsărit, duhovnici şi laici...".

In lumina unor astfel de consideraţii, apar de netăgăduit afirmaţiile unor cercetători slavişti mai noi, că „nu vom putea vorbi despre trecutul nostru îndepărtat — fie el istoric, literar sau filologic — şi nici despre vechile noastre instituţiuni, fără să pătrundem în epoca slavonă şi fără să o cercetăm" (P. Cancel, Despre rumîn, *Bucureşti 1921*). Mai pe larg spus, fără studierea slavisticei nu putem cunoaşte nici relaţiile materiale şi manifestările noastre proprii, şi nici să ne orientăm asupra vastului capitol al culturii şi vieţii popoarelor slave, vecine şi prietene, cu care am trăit laolaltă, coexistăm paşnic, ne înrudim prin influenţe şi împrumuturi reciproce.

Indelungata convieţuire a poporului nostru cu popoarele slave, care — după expresia Acad. Prof. P. Constantinescu-Iaşi — a dus la o „adevărată întrepătrundere de viaţă istorică" (Relaţiile culturale romîno-ruse din trecut, *Bucureşti, 1954*) a accentuat problema adîncirii studiului limbilor slave, şi îndeosebi a limbii ruse precum şi a limbii şi literaturii slavone — vehicolul de circulaţie al unei mari epoci din istoria noastră şi al unor relaţii din timpul formării noastre ca popor şi stat organizat. Pentru aceasta, studiul limbilor slave a căpătat o mare dezvoltare în instituţiile de specialitate din învăţămîntul nostru superior. Cît priveşte trecutul Bisericii romîne şi literaturii religioase, informaţia şi documentarea nici nu pot fi concepute fără studiul veşmîntului slavon. De aceea, cîrmuirea Bisericii Ortodoxe Romîne a făcut un pas absolut necesar, cînd a introdus în institutele sale teologice de grad universitar, alături de limba rusă, limba şi literatura slavonă ca obiect de învăţămînt.

Şi pentru una şi pentru alta, ne trebuia în romîneşte un instrument de introducere în acest studiu, pus la punct ca informaţie

ştiinţifică, limpede şi apropiat modului nostru de înţelegere. Profesorul I. D. Negrescu de la Institutul teologic universitar din Bucureşti s-a oferit să traducă lucrarea învăţatului sovietic S. D. Nikiforov, Limba Paleoslavă, *ed. a II-a, Moscova, 1955. Este cea mai nouă şi mai sintetică prezentare a foneticii, morfologiei, sintaxei şi lexicului limbii şi literaturii paleoslave. Insemnătatea acestei lucrări s-a vădit din repedea ei răspîndire, precum menţionează Editura de stat didactică-pedagogică în cuvîntul care însoţeşte ediţia a II-a din 1955: „Prima ediţie a cărţii răposatului profesor S. D. Nikiforov, apărută la începutul anului 1952, s-a epuizat de mult. De atunci n-a mai apărut alt manual de limba paleoslavă pentru institutele de învăţămînt superior pedagogic, iar cerinţele de literatură didactică în privinţa acestui obiect din învăţămîntul superior sînt foarte mari".*

Am crezut că facem un serviciu învăţămîntului nostru teologic şi preoţimei noastre îndeobşte, tipărind în Editura Mitropoliei Olteniei traducerea acestui manual nou de limba paleoslavă în tălmăcirea limpede şi fidelă a prof. I. D. Negrescu.

Tipărirea acestei traduceri înseamnă şi un omagiu adus nesfîrşitului şir de tălmaci, pisari şi dieci care au zăbovit pe o puternică pagină a vechei noastre culturi, scriind şi împodobind cu negru şi chinovar cele dintîi monumente ale artei noastre miniaturale.

Dacă această lucrare va constitui şi o înlesnire a tineretului studios pentru cercetarea trecutului romînesc şi descifrarea tainelor sale, truda autorului, osteneala traducătorului şi jertfa editorului vor putea deveni un act de cultură şi un salt de calitate al cunoaşterii în relaţiile dintre noi şi vecinii noştri.

† FIRMILIAN
MITROPOLITUL OLTENIEI

A. INTRODUCERE

§ 1. Insemnătatea limbii paleoslave

Rolul unui curs de limba paleoslavă este de a da studenţilor în filologie, viitorilor profesori de limba şi literatura rusă, cunoştinţe despre structura acestei limbi.

Pentru ce trebuie să cunoască un profesor de limba rusă structura limbii paleoslave?

Insemnătatea acestei limbi pentru studiul tuturor limbilor slave, — în special pentru studiul limbii ruse, — este determinată, mai înainte de toate, de vechimea ei. Limba paleoslavă înfăţişează cea mai veche manifestare scrisă a limbii slave (un grai bulgaro-macedonean), folosită în a doua jumătate a veacului al IX-lea în traducerea cărţilor bisericeşti creştine din limba greacă în cea slavonă. Celelalte limbi slave au fost fixate în scris mai tîrziu: cele mai vechi monumente de limbă rusă ce s-au păstrat datează din a doua jumătate a veacului al XI-lea, dar ele înfăţişează copii ale unor texte paleoslave mai vechi; monumente de limbă sîrbă mai vechi de veacul al XII-lea nu avem, iar de limba cehă nu avem mai vechi de veacul al XIII-lea; cele mai vechi monumente de limbă polonă datează din veacul al XIV-lea. Aşadar cărţile scrise în limba paleoslavă înfăţişează cea mai veche manifestare scrisă a limbii slave. Ca urmare a acestui fapt, în limba paleoslavă, în foarte multe cazuri, aflăm sunetele şi formele limbii slave în stadiul lor cel mai vechi; astfel se găsesc în ea vocalele foarte scurte (reduse) ъ şi ь, vocalele nazale; la verb este păstrată forma compusă a timpului trecut, ş. a. m. d. Pentru înţelegerea foneticii şi structurii gramaticale a limbii din vechea literatură rusă (precum şi din vechea literatură a celorlalte popoare slave) este indispensabilă cunoaşterea limbii paleoslave, întru cît limbile paleoslavă şi vechea rusă sînt apropiate în alcătuirea lor fonetică, în sistemele de declinare şi conjugare şi în construcţiile sintactice. Trăsăturile vechii limbi ruse asemănătoare şi deosebite de limba paleoslavă ne dau posibilitatea, pe baza metodei istorice-comparative (despre aceasta vezi mai departe § 2), să înţelegem în mod just structura vechii limbi ruse şi dinamica dezvoltării ei.

I. V. Stalin în lucrarea sa „Marxismul şi problemele lingvisticii" a arătat atît părţile pozitive ale metodei istorice-comparative cît şi

importanţa studiului comparativ al limbilor slave: „Or, nu se poate nega că înrudirea de limbă între naţiuni, ca, de exemplu între cele slave, este incontestabilă, că studierea înrudirii de limbă a acestor naţiuni ar putea fi de mare folos lingvisticii în studierea legilor de dezvoltare a limbii“.[1]

Din această indicaţie a lui I. V. Stalin rezultă că studiul limbii paleoslave are o foarte mare însemnătate pentru înţelegerea deplină şi adîncă a vechii limbi ruse şi a dezvoltării ei istorice.

În al doilea rînd, limba paleoslavă a avut o mare însemnătate culturală pentru multe popoare slave, care au adoptat-o în calitate de limbă literară. Alcătuită pe o bază fonetică şi morfologică veche bulgară, limba paleoslavă a inclus în lexicul ei atît elemente sud-slave cît şi vest-slave, şi în afară de aceasta, şi-a însuşit bogăţiile lexicale şi stilistice ale limbii greceşti şi, în parte, a latinii — limbile internaţionale ale culturii antice. Traducătorii cărţilor greceşti (bizantine) complexe prin cuprins şi prin limbă au creat noi termeni şi expresii slavone, ori au adaptat vechile cuvinte pentru exprimarea noţiunilor şi ideilor noi. Prin însuşi acest fapt traducerile au contribuit la îmbogăţirea şi dezvoltarea graiului slav.

În veacul al IX-lea limbile slave erau mai apropiate una de alta, în lexic, în morfologie şi fonetică, decît în timpul de faţă, de aceea limba traducerilor făcute de Chiril şi Metodiu, întemeietorii scrierii slave (vezi § 2), era înţeleasă de toţi slavii în multe elemente ale ei. Devenind limbă bisericească — literară pentru majoritatea slavilor, ea a contribuit la răspîndirea creştinismului şi a culturii între slavi. Diferitele neamuri slave au adoptat această limbă precum şi noile opere scrise, atît traduse cît şi originale, şi s-au străduit să scrie în limba traducerilor chirilo-metodiene. În acest fel, limba traducerilor chirilo-metodiene s-a dezvoltat ca limbă literară comună-slavă. E drept că, pe teritoriul slavilor apuseni, literatura paleoslavă a fost supusă curînd persecuţiilor din partea clerului germano-latin şi a fost stînjenită de literatura latină. Dar, în veacurile al IX-lea — al X-lea literatura scrisă în limba slavă constituia dovada apariţiei slavonismului pe arena creaţiunilor culturale mondiale şi exprima unitatea culturii slave.

În al treilea rînd, limba paleoslavă a avut un rol important în istoria dezvoltării limbii literare ruse. La sfîrşitul veacului al X-lea limba paleoslavă a fost introdusă în Rusia Kieveană odată cu cărţile aduse din Bulgaria pentru scopuri bisericeşti.

Izvoarele istorice, în special „Viaţa lui Constantin“, cuprind mărturii despre existenţa „scrierii ruseşti“ (adică a literelor) încă înainte de introducerea creştinismului în Rusia veche. Adoptarea oficială a creştinismului a atras după sine recunoaşterea alfabetului chirilic şi a cărţilor paleoslave în calitate de cărţi exclusiv recunoscute

[1] И. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, Госполитиздат, 1950. стр. 33—34. (I. Stalin, *Marxismul şi problemele lingvisticii*, Editura de Stat pentru literatura politică 1950, pg. 33—34.)

şi aprobate de autoritatea laică şi bisericească. De atunci ruşii au învăţat să citească şi să scrie după cărţile scrise în limba paleoslavă. In această limbă cu amestec de elemente vechi ruseşti, ei începură să scrie opere literare-bisericeşti (predici, vieţi ale sfinţilor, cărţi de învăţătură religioasă). In monumentele laice (documente, „Dreptul rus“, cronici) se folosea limba veche rusă. Iar, în dezvoltarea ulterioară a limbii literare, elementele paleoslave încep să pătrundă în publicistică, în literatura beletristică şi, în parte, şi în actele oficiale.

Limba slavă-bisericească (adică limba paleoslavă încrucişată cu rusa) a fost întrebuinţată de către cărturarii ruşi pînă în veacul al XVII-lea în calitate de limbă literară în diferite împrejurări solemne. Limba documentelor juridice şi a altor acte laice se baza de obicei pe limba rusă vie, dar în literatura artistică şi în publicistică predomină încă elementele slave-bisericeşti în veacurile al XVI-lea, — XVIII-lea. Din veacul al XVIII-lea aflăm în general, în toate genurile, la baza limbii literare ruse, limba vie, totuşi elementele paleoslave continuă să se folosească în poezie şi publicistică, în anumite scopuri stilistice.

Şi limba rusă literară contemporană conţine un însemnat număr de elemente lexicale, sintactice, etc. din limba paleoslavă, desigur, supuse diferitelor schimbări în dezvoltarea istorică a limbii ruse. Cuvintele paleoslave şi elementele de formare a cuvintelor se disting mai înainte de toate prin caracterele lor fonetice. Astfel sînt rădăcinile fără fenomenul „polnoglasiei“ la unele cuvinte (cp. град — rus. город, глава — rus. голова, млекопитающие — rus. молоком кормящие, среда — rus. середа, prefixele şi prepoziţiile пре — rus. пере, чрез — rus. через, пред — rus. перед). Multe verbe de aspect imperfectiv, mai ales cele cu prefixe, precum şi substantive derivate din verbe, conţin grupul paleoslav жg (žd) care alternează cu sunetul din rădăcină д (d). Exemple: насадить — насаждать — насаждение; зародить — зарождать — зарождение; убедить — убеждать — убеждение. Nu fără influenţa limbii paleoslave, unde după o consoană moale nu exista vocala *o* (în ortografia rusă contemporană ea se exprimă prin litera *ё*), ci vocala э, s-a fixat pronunţarea lui э accentuat înainte de o consoană tare în unele cuvinte cărturăreşti ca небо (cp. во рту нёбо), перст (cp. напёрсток), вселенная (cp. вселённая в комнату), совершенный (cp. поступок им совершённый), лев, мерзость, дерзость, хребет ş. a. m. d.

Limba paleoslavă a îmbogăţit vechea limbă rusă, făcînd-o părtaşă la cultura universală, şi a adîncit legăturile culturale ale vechii Rusii cu celelalte popoare slave. In special, a fost îmbogăţit lexicul cu sinonime stilistice, s-au înmulţit formele lexicale ale vorbirii expresive (cp. §§ 102—106).

O deplină lămurire a rolului limbii paleoslave în procesul de formare a limbii literare ruse se dă în manualul de istoria limbii ruse.

§ 2. Originea limbii paleoslave

Pentru ca noţiunea de limbă paleoslavă să fie mai clară, trebuie să ne lămurim asupra condiţiilor istorice în care a apărut această limbă scrisă la slavi. Despre aceste condiţii se povesteşte în vieţile lui Constantin şi Metodiu, scrise de persoane care cunoşteau de aproape împrejurările în care a fost creată literatura paleoslavă[1].

In preajma anului 863 principele Moraviei Rostislav se adresă împăratului Bizanţului Mihail III cu rugămintea de a trimite în Moravia[2] învăţători care să înveţe pe moravi credinţa creştină în limba lor maternă. Principii moravi, luptînd împotriva germanizării, voiau să obţină de la Bizanţ sprijin politic şi bisericesc spre a-şi întări autoritatea. Moravii în acest timp aveau slujba creştină în limba latină[3] şi erau supuşi episcopilor germani (catolici), care exercitau o influenţă politică germană. Rostislav urmărea să lichideze mai întîi dependenţa de clerul german şi de aceea se adresă Bizanţului care, din punct de vedere politic, nu era primejdios, datorită depărtării. Impăratul bizantin şi patriarhul hotărîră să trimită în Moravia pe Constantin şi Metodiu. Primul dintre aceştia, consacrîndu-se activităţii bisericeşti, era cunoscut încă înainte de trimiterea lui în Moravia, prin învăţătura şi activitatea sa misionară. Constantin şi Metodiu, fiii unui funcţionar bizantin, îşi petrecuseră copilăria în oraşul Salonic, care atunci era o colonie grecească pe teritoriul slav şi era înconjurat de o populaţie slavă. Luînd în consideraţie acest fapt, împăratul bizantin, după cum mărturiseşte viaţa lui Metodiu, a spus adresîndu-se către cei doi fraţi: „Voi doar sînteţi din Salonic, iar salonicienii vorbesc cu toţii bine slavoneşte („къı бо ѥста сълоуѭнѧнина да сълоуѭнѧне вьси чисто[4] словѣньскъı бесѣдоуютъ“).

După cum arată viaţa lui Constantin, înainte de plecarea în Moravia, el «сложи писмена» (aicătui alfabetul slavon) şi «начетъ бесѣдоу писати ѥѵаггєльскоу», — începu traducerea evangheliei în limba slavă. Fraţii Chiril şi Metodiu petrecură mai mult de trei ani în

[1] П. А. Лавров, Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности, изд. Академии наук СССР. Л. 1930. (P. A. Lavrov, *Materiale asupra istoriei apariţiei celei mai vechi literaturi slave*, Ed. Academiei de ştiinţe a U. R. S. S., Leningrad 1930).

[2] Principatul Moraviei era aşezat pe rîul Morava, un afluent al Dunării şi cuprindea Cehia şi Moravia de astăzi.

[3] Biserica Romei admitea slujba bisericească numai în limba latină; în evul mediu în Europa occidentală existau mulţi partizani ai ideii că literatura bisericească nu putea fi scrisă decît în trei limbi — greacă, latină şi ebraică (în aceste limbi, după tradiţia evanghelică, fuseseră făcute inscripţiile pe cruce). În Bizanţ problema limbii literaturii de cult bisericesc s-a rezolvat într-un mod mai liber, întrucît: a) tradiţia scrieril în alte limbi era foarte veche, b) conducătorii bizantini socoteau că prin predicarea creştinismului în limba maternă, vor atrage mai uşor popoarele „barbare“ în sfera lor de influenţă.

[4] Nota Editurii: Din necesităţi tehnice vom folosi şi mai departe semnul ч.

Moravia; traduseră în limba slavă cărţile bisericeşti şi pregătiră ucenici care trebuiau să alcătuiască primele cadre de slujitori ai bisericii naţionale. Apoi se îndreptară spre Roma, la papă, probabil pentru sprijin în lupta lor împotriva clerului latino-german care se arăta duşmănos faţă de literatura slavă. Pe drumul spre Roma, Constantin se opri în Panonia — principatul slavon cuprins între Dunărea superioară, Drava şi Mur, populat de străbunii slovenilor de astăzi, şi pregăti acolo oameni pentru biserică dintre localnici. In Roma Constantin se îmbolnăvi, se tunse călugăr sub numele de Chiril şi muri în a. 869, iar Metodiu cu ucenicii săi se întoarse mai întîi în Panonia, apoi în Moravia.

Dar în această vreme principele Moraviei Sviatopolk (nepotul lui Rostislav, care-l înlocuise pe tronul Moraviei) schimbase orientarea politică cu cea latino-germană, adică se supusese influenţii politice germane şi introdusese riturile bisericeşti romano-catolice. Metodiu moare în a. 885, iar ucenicii lui merg la croaţi şi bulgari (în Bulgaria ţarul Boris adoptase creştinismul în a. 864).

In Bulgaria se transcriu originalele chirilo-metodiene ale cărţilor de slujbă dumnezeiască (după mărturisirea vieţilor, Constantin-Kiri şi Metodiu au tradus evanghelia, psaltirea, apostolul şi diferite slujbe bisericeşti alese), şi se fac noi traduceri din limba greacă. Inflorirea literaturii paleoslave coincide aici cu epoca domniei fiului lui Boris — ţarul Simion (892 — 927), epocă care este cunoscută ca „veacul de aur“ al vechii literaturi bulgare. La această epocă se raportă şi unele opere originale ca: Invăţăturile lui Climent, precum şi lucrarea „О писменѣхъ“ a călugărului Hrabr.

Aşa dar, Constantin, încă înainte de plecarea în Moravia, începuse să traducă evanghelia în limba slavă; probabil, el a tradus-o în limba slavilor de la Salonic, care îi era bine cunoscută din copilărie, ca unui salonician, adică într-unul din dialectele bulgaro-macedonene; el nu a putut cunoaşte nici limba locuitorilor Moraviei, nici limba locuitorilor Panoniei, înainte de plecarea lui acolo.

Tot astfel se rezolvă şi din punct de vedere lingvistic problema patriei, sau cu alte cuvinte, a apartenenţii etnice a graiului care stă la baza limbii paleoslave.

Studiul celor mai vechi monumente paleoslave a dovedit că ele se caracterizează prin acele trăsături fonetice ce dovedesc apartenenţa graiului de la baza limbii paleoslave la grupul sudic de limbi slave — mai precis, la grupul bulgaro-macedonean. Această concluzie decurge din cele mai importante corespondenţe de sunete din limba paleoslavă şi din alte limbi slave. Pentru a ne da seama de aceste corespondenţe, trebuie să cunoaştem procesul de formare a limbilor slave existente în prezent.

Cele mai vechi neamuri slave au apărut în Europa mijlocie şi orientală din colectivităţile primitive nestabile în procesul de formare a orînduirii bazate pe clan. Aceste colectivităţi au trecut prin etapele generale de dezvoltare social-economică (vezi caracteristica celor trei

trepte ale barbariei, în cartea lui Engels „Originea familiei, a proprietății private și a statului"), cu atît mai mult cu cît populația era așezată pe un teritoriu de cîmpie, ale cărui numeroase rîuri și rîulețe înlesneau legăturile.

Apropierea grupurilor de limbi slave dovedește comunitatea originii lor dintr-o limbă slavă unică cîndva (cu oarecari deosebiri de graiuri), a cărei structură gramaticală și fond principal de cuvinte au biruit în încrucișarea cu limbile altor popoare. Despre aceasta avem mărturie lexicul comun, spre pildă, cel de producție: **коса, сѣрпъ, снопъ, зѣрно, мѧка** (cp. **мѧк-ъкъ**), **возъ, коло-колеса, ось** ș. a. m. d., termeni străvechi de rudenie în limitele unei familii mari: **мати, сынъ, отьць, дѣдъ, кънѫгъ, снъха** ș. a. m. d.[1].

Totodată grupurile de limbi vechi slave au trecut printr-o serie de procese comune în fonetică și morfologie.

I. V. Stalin în lucrarea „Marxismul și problemele lingvisticii" a arătat că structura limbii nu poate fi privită ca produsul unei epoci oarecare: „Structura limbii, structura ei gramaticală și fondul ei principal de cuvinte sînt produsul unui șir de epoci"[2].

Schimbările fonetice și morfologice au fost comune pentru întreaga lume slavă pînă în veacurile al V-lea — al VI-lea ale erei noastre.

Procesele lingvistice din această perioadă foarte îndepărtată a limbilor slave (în manual ele sînt denumite cu termenul „древнеславянские" — străvechi slave) se reconstituesc prin metoda istorică — comparativă: se confruntă între ele fenomenele limbilor slave în forma lor veche și în dezvoltarea lor ulterioară, și apoi, pentru verificarea și precizarea concluziilor, se recurge la alte limbi, de regulă, la acele din familia indo-europeană, mai ales în forma lor veche (la limbile veche indiană, veche greacă, latină), în care există trăsături comune sau asemănătoare. Cea mai mare atenție în comparația cu alte limbi din familia indo-europeană se atribuie comparației cu limbile baltice, în special cu limba lituaniană, întrucît limba lituaniană (ca și celelalte limbi din grupul baltic; letona, vechea prusiană), este mai aproape de limbile slave prin structura și dezvoltarea ei istorică, decît celelalte limbi europene. (O expunere mai amănunțită despre limbile indo-europene și alte limbi, și despre raporturile lor reciproce se află în cursul „Introducere în lingvistică").

Aici, în partea introductivă a cursului, se dau numai unele elemente generale ale acestor procese, iar procesele însești sînt cercetate în expunerea ulterioară — în paragrafele manualului arătate mai departe. In citirea manualului trebuie reținut faptul că transcrierea

[1] А. М. Селищев. Славянское языкознание, Т. I. Введение, Учпедгиз, 1941. (A. M. Selișcev, *Lingvistica slavă*, V. I. Introducere, Editura didactică-pedagogică, 1941).

[2] И. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, Госполитиздат, 1950, стр. 26. (I. Stalin, *Marxismul și problemele lingvisticei*, Editura de Stat pentru literatura politică, 1950, p. 26).

aspectului fonetic al cuvintelor, ce se raportă la cea mai veche epocă slavă, se face cu litere latine, conform sistemului admis în literatura științifică.

Procese fonetice

1. In domeniul vocalelor:

1) *ă* → *o* (cu păstrarea vechiului *ŏ*); *ō* → *ā* (cu păstrarea vechiului *ā*) — vezi §§ 14 și 43.

2) *ĭ* → **ь**, *ŭ* → **ъ**, *u* → **ѹ** (vezi § 40).

2. In domeniul consoanelor: *s* → *ch* după *i, u, r, k* (v. § 29).

3. Trebuie relevată îndeosebi tendința grupurilor de limbi vechi slave spre silabe deschise: silabele închise s-au transformat în silabe deschise, în diferite chipuri. Această tendință a avut un rol foarte important în formarea sistemului fonetic al limbilor slave. Sub influența ei:

1) Consoana care închidea o silabă a încetat a se mai pronunța. Astfel s-a format cazul nom. sing. al substantivelor cu tema în consoană (declin. a 5-a): cp., de pildă, caz. dat. **словес-и** cu caz. nom. **слово** (fără *c*) (vezi § 61).

2) Consoana nazală care închidea o silabă se pierde, dar vocala precedentă devine nazală (la pierderea consoanei nazale, trecerea în cavitatea nazală rămîne deschisă) (vezi § 12).

3) Diftongii dela sfîrșitul unei silabe (adică dela sfîrșitul unui cuvînt sau dinaintea unei consoane) se contrag în monoftongi și astfel se elimină sunetul nesilabic care mai înainte închidea silaba (vezi § 41, p. 2 și § 42).

4) Dacă silaba era închisă printr-o consoană lichidă, atunci, sau această consoană era strămutată (înaintea vocalei), sau după ea începea să se pronunțe o vocală adăugată (în chip diferit, în diferitele limbi slave), și astfel silaba devenea deschisă (vezi § 43).

5) In grupurile de limbi vechi slave s-a format un sistem uniform de declinare și conjugare.

In dezvoltarea orînduirii gentilice se începe, pe de o parte, dislocarea neamurilor slave, iar pe de altă parte, acest proces este întovărășit, mai ales din epoca destrămării orînduirii gentilice și trecerii la feudalism, de un proces de regrupare a populațiilor în formații mai mari — uniuni de populații și formații de state. Ca urmare se alcătuiesc grupurile occidental, sudic și răsăritean de popoare slave. In procesul acestei reuniri se dezvoltă noi trăsături deosebitoare în limbile (dialectele) unui grup de popoare față de altul. In partea intitulată „Sistemul fonetic al limbii paleoslave" s-a arătat modul deosebit de schimbare, în grupurile de limbi slave, a vechilor grupuri de tipul *tort, tert, tolt, telt* (vezi § 43), a grupurilor *dj, tj* (vezi § 52), a grupurilor *dl, tl* (vezi § 37, p. 2) ș. a.

Grupul sudic de limbi slave cu trăsături comune între ele este alcătuit de limbile bulgară, sîrbo-croată și slovenă. Limbile poloneză,

caşubă, cehă, slovacă şi luzaciană, formează grupul apusean. Limbile rusă, ucraineană şi bielorusă au alcătuit grupul slav de răsărit. Limba din epoca veche de existenţă a dialectelor slave din grupul răsăritean, care a precedat formarea actualelor limbi: rusă, ucraineană şi bielorusă, este denumită mai departe cu termenul de limba veche rusă sau graiuri vechi slave de răsărit, a căror totalitate alcătuiau limba veche rusă.

Cele mai importante trăsături fonetice ale limbii paleoslave arată în întregime apartenenţa bazei ei fonetice la grupul sudic şi anume — o caracterizează ca pe unul din graiurile vechi bulgaro-macedonene. In primul rînd acest lucru este atestat de sunetele care s-au dezvoltat din vechile grupuri de sunete slave *dj*, *tj* (în analogie cu soarta acestui ultim grup este soarta grupurilor *gt*, *kt* înainte de vocalele anterioare:

străvechi. sl. *medja* → pls. şi bulg. межда, rus. межа, polon. *miedza (médza)*;

străvechi. sl. *svétja* (cp. v. rus. свѣтъ) → pls. свѣшта, bulg. свещ, rus. свеча, polon. *s'wieca (c'véca)*;

străvechi. sl. *pektь* (cp. rus. пеку) → pls. пешть, bulg. пещ, rus. печь, polon. piec (пец)[1].

Lexicul limbii paleoslave ne duce de asemenea la convingerea că originea acestei limbi trebuie căutată în graiul unor populaţii slave care se aflau în legături directe cu populaţia greacă, cum erau populaţiile slave din Peninsula Balcanică. Cuvintele greceşti, introduse în texte fără traducere în limba slavă, mărturisesc aceasta; traducătorii presupuneau că cititorul slavon le cunoaşte. Afară de aceasta, unele cuvinte greceşti au în monumente o astfel de înfăţişare fonetică care arată trecerea acestor cuvinte în limba paleoslavă nu din limba literară, ci nemijlocit din gura poporului. De pildă, pls. сѫбота, cu vocala nazală, corespunde nu cuvîntului literar σάββατον, ci cuvîntului grec popular σάμβατον.

Dar limba paleoslavă s-a dezvoltat ca limbă literară:

a) In traducerea din limba greacă era nevoie de multe cuvinte noi care lipseau din vorbirea curentă slavă, întrucît o limbă literară atît de dezvoltată ca cea greacă era mai bogată în cuvinte şi expresii decît una vorbită.

Pentru exprimarea noilor noţiuni au fost create multe cuvinte noi care redau nuanţele complicate şi subtile ale cuv. greceşti. Se

[1] Faptul că la baza limbii paleoslave a stat dialectul slavilor salonicieni a fost confirmat de cercetările dialectologice ale slovenului Oblak, care la sfîrşitul v. al XIX a cercetat graiurile macedonene din jurul oraşului Salonic (v. lucrarea sa „Macedonische Studien" 1896). După cercetările sale, în graiul Suho, în locul pls. ѣ se pronunţă ä — probabil că ѣ se pronunţa astfel şi în limba pls. (v. § 6, p 8). In locul nazalelor pls. în acest grai el a observat grupul vocalelor cu consoane nazale, de exemplu rѫnka (pls. ржка). Tot în aceste graiuri macedonene *t* este redat prin *št* iar *d* prin *žd*, de asemenea graiurile macedonene cunosc şi consoana contrasă *dz*, care se scria în vechiul alfabet slav prin litera ѕ („zelo").

creează, de asemenea, construcţii cărturăreşti de vorbire, în special, — cele pitoreşti (vezi amănunte în partea intitulată „Lexicul traducerilor paleoslave" (§§ 102 — 106).

b) Originalele greceşti care conţin o limbă prelucrată literar, cu o structură sintactică complicată, au contribuit la prelucrarea sintactică a limbii traducerilor slavone. In special structura slavă a propoziţiei dezvoltate a suferit influenţa structurii greceşti cu acel variat sistem de propoziţii secundare.

§ 3. Alfabetele literaturii paleoslave

In scrierea celor mai vechi monumente de limbă paleoslavă care au ajuns pînă la noi s-au întrebuinţat *două alfabete*. Unul din acestea, aşa numitul alfabet chirilic, este format din literele care stau la baza scrierii actuale ruseşti, bulgăreşti şi sîrbeşti; celălalt, aşa numitul alfabet glagolitic[1], are altfel de trăsături, mai neobicinuite. Comparînd aceste alfabete cu scrierea grecească, învăţaţii (lagić şi alţii) au stabilit că alfabetul glagolitic reprezintă o adaptare a scrierii minuscule cursive bizantine la limba paleoslavă, şi că alfabetul chirilic îşi are originea în scrierea uncială bizantină (dreaptă, spaţiată şi îngrijită), scrierea din cărţile bisericeşti şi inscripţiile solemne.

Alfabetul glagolitic este mai vechi de cît cel chirilic. Această părere se sprijină pe următoarele fapte:

1. Majoritatea celor mai vechi monumente paleoslave cunoscute, apărute în Macedonia (sau Bulgaria occidentală), de pildă evangheliarele cuprinse în Codex Zographensis şi Codex Marianus, sînt scrise cu alfabetul glagolitic, iar toate monumentele scrise cu alfabet chirilic (afară de inscripţia ţarului Samoil), provin din Bulgaria de răsărit. Deşi inscripţia chirilică a ţarului Samoil (993) dovedeşte că alfabetul chirilic, la sfîrşitul veacului al X-lea, intrase deja în circulaţie, trebuie să luăm în considerare faptul că aceasta este o inscripţie şi nu un manuscris, iar în inscripţii se întrebuinţa de obicei un scris mai solemn, adică scrierea chirilică.

2. Deosebit de important este faptul că din cele mai vechi timpuri, în ţinuturile slave occidentale unde s-a desfăşurat activitatea misionară a lui Chiril şi Metodiu, s-a întrebuinţat tocmai alfabetul glagolitic. Astfel este monumentul intitulat „Foiţele de la Chiev" (un fragment al liturghiei după ritul roman) — cel mai arhaic monument şi sub raportul paleografic, şi sub acel al limbii cu trăsături slave — occidentale (morave) în limbă (Vezi pg. 18); astfel sînt „Fragmentele de la Praga" din veacul al XI-lea — un monument glagolitic cu particularităţi ceho-morave în limbă[2]. Aşadar, pe teritoriul

[1] Cuvîntul « глаголица », ca şi « буквица » însemna în general alfabet. Vezi la pag. 101 în ăţisarea comparativă a literelor glagolitice şi chirilice.

[2] Vezi ц din tj, ꙁ din dj. De pildă хвалѧщим, оутвръжение (pls. хвалѧщимъ, оутвръжденїе), păstrarea grupului дл, spre pildă, мꙋдлтвоꙋ (pls. молитвѫ), ш în loc de сь (din străvechiul χ), de pildă, вшн (pls. вьсн).

unde au propovăduit Chiril şi Metodiu, încă se păstra, în veacurile al X-lea şi al XI-lea, tradiţia de a se scrie cu alfabetul glagolitic.

3. Pielea pentru scris (pergamentul) era scumpă, de aceea în antichitate un text netrebuincios era spălat sau ras de pe pergament, pe care se scria apoi din nou; astfel de manuscrise se numesc *palimseste*. Pe palimseste găsim de obicei scrierea chirilică deasupra scrierii glagolitice rase (şi nu invers) — Vezi, spre pildă, evanghelia Boian din v. al XIII-lea.

In afară de aceasta, studiul trăsăturilor literelor din ambele alfabete ne face să credem că alfabetul glagolitic a servit ca model pentru cel chirilic.

Inainte de toate te izbeşte asemănarea lor: în ambele alfabete există două semne pentru sunetul o: ⱁ (Ↄ) şi ⱍ (ⰾⰾ); şi pentru sunetul i: ⰻ (Ⱆ) şi ⰹ (ⱀ); chirilicul ш este identic cu glagoliticul ⱎ, litera ъ alcătuită din două litere (ъ, ⰹ). prezintă şi în alfabetul glagolitic combinaţia aceloraşi două litere ⰦⰠ.

Este de remarcat faptul că tocmai acele sunete pentru care nu existau litere în alfabetul grecesc sînt redate în alfabetul chirilic şi glagolitic într-un mod foarte asemănător, de pildă, ш şi ⱎ.

Faptul că alfabetul glagolitic a fost alcătuit mai întîi, se vede şi din aceea că unele litere din acest alfabet, clare la alcătuirea lui, au devenit neclare la alcătuirea alfabetului chirilic. De pildă: litera ѻ◦ϵ constă din litera ⱁ (o), la care s-a adăugat semnul ◦ϵ, care marca pronunţarea nazală a vocalei ⱁ. Litera ѥ◦ϵ constă din litera ѥ (e), la care s-a adăugat de asemenea semnul ◦ϵ, care marca pronunţarea nazală a vocalei ѥ. Semnul din urmă în alfabetul glagolitic putea marca şi singur vocala nazală ѥ. Acestor litere glagolitice distincte în alcătuirea lor, le corespund în alfabetul chirilic literele neclare: ѫ, ѧ. De fapt aceste litere chirilice reprezintă litere glagolitice aşezate pieziş şi stilizate geometric: cp. ⰭⰡ şi ѫ, ⰡⰭ şi ѧ.

Monumentele glagolitice şi după limbă sînt mai arhaice decît cele chirilice: în ele se întrebuinţează formele aoristului simplu, din care în monumentele chirilice s-au păstrat numai neînsemnate urme (în manuscrisul Suprasliensis astfel de forme nu există de loc).

S-a exprimat părerea că tocmai alfabetul glagolitic a fost alcătuit de Constantin—Chiril şi că el se numea mai înainte chirilic. Această părere se sprijină pe referirea la o copie de mai tîrziu a „Cărţii Proorocilor“, care înfăţişează o copie de pe un text scris în Novgorod, în anul 1047. Pe această copie este transcrisă o însemnare a originalului din anul 1047, în care copistul, popa Upîrî Lihoi notează, că a scris «книгъı сиѫ ископѵрилокицѣ». Dar această copie este scrisă cu litere chirilice, ceea ce ne îndrituieşte să presupunem că sub denumirea de «коѵрилокицей» în veacul al XI-lea se înţelegea tocmai alfabetul glagolitic. Insemnarea specială «ис-коѵрилокицѣ» ar fi fost de prisos, dacă Upîrî Lihoi ar fi făcut copia după un original chirilic obişnuit în Rusia Chieveană.

Scriitorul bulgar din veacul al X-lea Hrabr, în scrierea sa despre formarea literelor slave («О писменѣхъ») spune că slavii, pînă la invenţia lui Constantin, se foloseau de literele greceşti şi latineşti. Deci, acei slavi care se găseau în sfera de influenţă a Bizanţului recurgeau în caz de nevoie la literele scrierii greceşti cursive. Probabil că rolul lui Constantin a constat în adaptarea pentru trebuinţele literaturii bisericeşti a scrierii cursive bizantine care se întrebuinţa de mai înainte la slavi; el a alcătuit litere noi pentru exprimarea sunetelor specifice slave. Tot odată el a stilizat literele (în formă de noduri), după cum se vede în alfabetul glagolitic.

§ 4. Izvoarele pentru studiul limbii paleoslave.

1. Limba paleoslavă a ajuns pînă la noi într-un mic număr de monumente, care reprezintă rămăşiţele unei literaturi, fără îndoială, bogate altă dată. Aceste monumente s-au păstrat în mod întîmplător şi au ajuns pînă la noi sub un aspect jalnic: cu foi rupte şi în fragmente. Majoritatea celor mai vechi monumente de limba paleoslavă sînt din veacul al XI-lea, cele mai timpurii („Foiţele dela Chiev“ şi inscripţia ţarului Samuil) sînt de la sfîrşitul veacului al X-lea; deci, între cea dintîi fixare în scris a limbii paleoslave de către Constantin şi manuscrisele paleoslave păstrate este un interval de $1^1/_2$—2 veacuri. Scriitorii de mai tîrziu au putut să aibă şi au avut în graiul viu corespondenţe de sunete şi forme mai noi, în comparaţie cu cele cuprinse în vechile originale; în limba lor vie puteau să existe variante lexicale. Ei puteau să le introducă în cărţi, la transcriere, şi pe unele şi pe altele. Cu toată stăruinţa de a scrie exact, cărturarii săvîrşeau totuşi abateri de la limba originalelor transcrise, abateri care reflectau noile trăsături de limbă care nu existau în a doua jumătate a veacului al IX-lea. Şi, în adevăr, în manuscrisele care au ajuns pînă la noi, apar fenomene şi forme fonetice din diferite epoci; de pildă, în unul şi acelaşi manuscris se pot întîlni alături forma de gen. sing. al adjectivului lung новꙗ+ѥго, forma derivată de aici новꙗѧго şi forma contrasă новаго. De asemenea sînt şi urme din limbile pe care le vorbeau scriitorii. Astfel, limba monumentelor paleoslave nu este cu totul unitară, şi este necesară critica filologică şi lingvistică pentru a restabili cea mai veche structură gramaticală a limbii. Pentru aceasta trebuie precizat cînd şi pe ce teritoriu a fost scris monumentul, adică trăsăturile epocii şi ale limbii vii sau dialectului care au pătruns în el ca un strat pe structura veche a limbii.

După cum s-a spus mai înainte, cărţile bisericeşti, scrise în limba paleoslavă, au trecut de la bulgari la sîrbi şi ruşi. Scriitorii sîrbi şi ruşi, transcriind vechile originale paleoslave, introduceau în copii trăsăturile limbii lor vii populare, şi în cursul vremii s-a format o limbă bisericească deosebită la ruşi—o variantă („izvodul“) locală rusească a limbii paleoslave — şi o limbă bisericească deosebită la sîrbi — „izvodul sîrbesc“. Tot astfel şi pe teritoriul bulgar, noile fenomene

din domeniul sunetelor şi al formelor s-au stratificat pe vechiul sistem de sunete şi forme ale primelor monumente de literatură slavă; spre deosebire de limbile slave bisericeşti ale noilor izvoade (bulgar, sîrb, rus), limba primelor monumente de literatură slavă s-a admis a fi numită staroslavianskiĭ sau drevneţerkovnoslavianskiĭ-paleoslavă sau veche slavă bisericească.

2. După moartea lui Metodiu, ucenicii lui, în special Kliment, au plecat din Moravia şi au trecut mai ales în Bulgaria. Ţarul Boris l-a trimis pe Kliment în Macedonia.

In veacurile al X — al XI-lea literatura slavă s-a manifestat mai temeinic în două regiuni:

1) In Macedonia, unde tradiţia literară îşi trage originea dela ucenicii lui Kliment. De acolo ne-au parvenit majoritatea monumentelor scrise cu alfabetul glagolitic, evangheliarele Marianus şi Zographensis. Scriitorii din Macedonia erau foarte atenţi la limba traducerilor de mai înainte vreme; datorită acestui fapt în monumentele glagolitice sînt mai numeroase particularităţile lingvistice care ţin de originalele chirilo-metodiene.

2) In Bulgaria răsăriteană, de unde provin monumentele scrise cu alfabet chirilic (afară de inscripţia ţarului Samuil). Aici nu numai că se creează un nou alfabet, ci se elaborează şi normele lui lingvistice, cu deosebire în domeniul lexicului, (vezi §§ 102—103).

Manuscrisele din Bulgaria răsăriteană s-au răspîndit la sîrbi şi la slavii răsăriteni.

In Moravia, pe alocurea, a continuat literatura slavă glagolitică (de pildă, în mînăstirea Sazava) — vezi „Foiţele dela Chiev“ v. al X-lea şi „Fragmentele de la Praga“ v. al XI-lea (sau începutul v. al XII), — dar în general literatura slavă din Moravia este stingherită de cea latină.

Mai departe urmează o înşirare a celor mai de seamă monumente paleoslave, cu indicaţia naţionalităţii slave la care poate fi raportat fiecare manuscris aparte — copie de pe un original mai vechi—şi a particularităţilor lexicale şi fonetice pe care le conţin cele mai importante dintre aceste manuscrise.

MONUMENTELE GLAGOLITICE

1. *Foiţele dela Chiev* — un fragment al liturghiei după ritul roman, pe 7 foiţe de pergament, descoperit în anul 1874 de către lingvistul rus Sreznevski în biblioteca Academiei duhovniceşti din Chiev. Atît particularităţile lingvistice (tj → ц, dj → з) cît şi cuprinsul (misă catolică) indică ţinutul slav occidental, adică teritoriul Moraviei unde au activat Constantin şi Metodiu. Acest monument trebuie recunoscut ca cel mai vechi dintre textele paleoslave, scrise cu alfabet glagolitic, atît după caracterele paleografice (el păstrează cele mai vechi forme ale unor litere şi cele mai vechi trăsături grafice), cît şi după limbă. Ortografia monumentului se caracterizează printr-o întrebuinţare atît de corectă a literelor ъ şi ь, cum nu există nici într-unul din celelalte

monumente glagolitice sau chirilice. Doar Evanghelia lui Ostromir se apropie de acest monument prin consecvenţa întrebuinţării lui ъ şi ь. In fonetica şi lexicul „Foiţelor dela Chiev“ sînt particularităţi vest-slave; în fonetică: ц în loc de paleoslavul шт, з în loc de pls. жд, de exemplu: подазь (în loc de подаждь), просьце (în loc de просьцє), обѣщьникъ (în loc de обѣштаниѥ, glagol. обѣштьникъ); în lexic se găsesc termeni latini netraduşi: оплатъ (oblata), пръфациѥ (praefacio), мьша (missa) ş. a. m. d.

Acest monument a fost editat de Iagić în anul 1900 la Viena (Glagolitica. Würdigung neuendeckter Fragmente, Wien 1900).

Celelalte monumente glagolitice înşirate mai departe datează din v. al XI-lea. Ele sînt scrise de persoane de origine din Macedonia sau Bulgaria vestică, fapt dovedit de particularităţile limbii: în ele găsim în loc de ъ în poziţie intensă — о, în loc de ь în poziţie intensă — є, în timp ce în monumentele chirilice, scrise de originari din Bulgaria răsăriteană, ъ şi ь în poziţia intensă se păstrează (în unele monumente ь intens → є).

2. *Tetraevanghelul Zographensis* (cele patru evanghelii: Matei, Marcu, Luca şi Ioan) — e un manuscris, in quarto, pe 304 foi, fără început şi fără cîteva fragmente la mijloc. Acest monument reprezintă o copie de pe un text vechi paleoslav, scrisă în Macedonia. A fost găsit la mînăstirea Zograf de la Athos şi se păstrează la Leningrad, în biblioteca Saltîkov—Scedrin. După particularităţile paleografice şi lingvistice, este unul dintre cele mai vechi monumente glagolitice. Şaptesprezece foi (dela 41—57) sînt scrise cu alfabet glagolitic în v. al XII-lea şi înlocuiesc o parte din textul pierdut.

In lexicul acestui monument există un însemnat număr de cuvinte greceşti, rămase fără traducere: алаказтръ[1], архисинагогъ, архитриклинъ, дииаколъ, игемонъ, геена, лепта, тектонъ ş. a. m. d. In folosirea cuvintelor slave monumentul de cele mai multe ori este identic cu celelalte copii vechi ale evangheliei, de pildă: година, непризнь, поносити, съкъдътелъство, ѩзыкъ (popor). Fonetica nu corespunde pe deplin cu trăsăturile arhaice ale lexicului: vocalele reduse ъ şi ь în poziţia intensă s-au schimbat în vocale pline: ъ → о, ь → є, de pildă: днесь (дьнксь), народосъ (народъ сь). ъ şi ь neintense se pierd, încetînd de a mai fi pronunţate: многъ (← мъногъ), зло (← зъло), писати (← пьсати).

Monumentul a fost editat de Iagić în anul 1879.

3. *Manuscrisul Marianus*, adus de slavistul Grigorovici de la mînăstirea Athos, în a. 1845; se păstrează în biblioteca Lenin din Moscova. Este tot un tetraevanghel, alcătuit din 173 de foi in quarto (lipsesc primele 6 foi şi ultimele 2). In limba scriitorului acestui manuscris, vocalele reduse, în poziţie intensă, s-au schimbat în vocale pline: ъ → о, ь → є. De pildă: золъ (← зълъ), день (← дьнь); ъ şi ь

[1] Vezi în vocabularul de la sfîrşitul cărţii înţelesul acestui cuvînt şi al altor cuvinte greceşti şi paleoslave.

neintense se pierd adeseori. Sînt de asemenea şi cazuri cînd ъ se scrie în locul lui ъ neintens dispărut înaintea unei silabe cu o vocală anterioară, şi cînd ъ se scrie în locul lui ь neintens dispărut înaintea silabei cu o vocală posterioară: кънѣ—ср. кънъ, конъ; дъвѣ, дъвѣма — ср. дъва; зълѣ — ср. зъло, золъ. Monumentul păstrează pe ꙁ (дз'). Exemple: полꙁа, помози, подвигꙁати.

După lexic evangheliarul Marianus este aproape de evangheliarul Zographensis, însă în unele cazuri manuscrisul Marianus păstrează un cuvînt sau o expresie arhaică, dispărută din evangheliarul Zogr. De pildă, кринъ (în Zogr. — цвѣтъ сельныи), сикера (în Zogr. — творена кваса), жалъ (în Zogr.—гребиць), миса (în Zogr.—блюдо), кокотъ (în Zogr.—коуръ). Monumentul a fost editat de Iagić, cu un studiu paleografic şi gramatical şi cu un indice al cuvintelor (SPB, 1883).

4. *Sbornicul Klozianus*, —un fragment dintr-un sbornic de învăţături este un monument din v. al XI-lea, găsit în oraşul Trident, în biblioteca contelui Kloz. In lexicul acestui monument se întîlnesc variante noi, în comparaţie cu altele mai vechi: гробъ (în loc de жалъ), трѣбиць (în loc de олътарь), испрѣва (în loc de искони), быж (în loc de тепж).

Cele 14 foi păstrate au fost editate de Vondrak în a. 1893 la Praga, cu o introducere gramaticală şi paleografică, şi cu vocabular.

5. *Manuscrisul Assemanianus*, adus la Roma în v. al XVIII-lea de învăţatul Assemani, se găseşte în biblioteca Vaticanului. Sînt fragmente din evanghelie, în formă de lecturi bisericeşti (aprakos). Formele morfologice (de pildă, aoristul) şi lexicul din acest monument prezintă multe arhaisme, însă ortografia (de exemplu, amestecul frecvent al lui ъ şi ь şi omiterea lui ъ neintens sau ь la sfîrşitul cuvîntului) reflectă fenomene noi în fonetică. Monumentul a fost editat de Cerncici în a. 1878 cu litere latine. O ediţie mai tîrzie şi mai bună este aceea a lui I. Veis şi I. Kurţ (Praga, 1929).

6. *Psaltirea de la Sinai*, care se află la mănăstirea Ecaterina de la Sinai, înfăţişează cel mai vechi text al psaltirii. După cuprins şi limbă ea se leagă de epoca chirilo-metodiană. Legătura ei cu epoca cea mai veche de literatură paleoslavă o arată arhaismele din domeniul morfologiei, cum sînt formele aoristului simplu şi ale aoristului sigmatic de tip vechi; în domeniul vocabularului — cuvintele netraduse, caracteristice pentru textele evanghelice cele mai vechi: пиникъ, онагръ, лерьнъ, precum şi unele cuvinte ca ѩзъıкъ (popor), село (cîmpie), отокъ, рѣкьнота, отълѣкъ şi altele de acest fel. Cea mai bună ediţie a acestui monument aparţine lui S. Severianov (Petrograd, 1922).

Observaţie. La citirea fragmentelor din monumentele glagolitice (evangheliarele Zographensis, Marianus şi Assemanianus), redate în acest manual cu alfabetul chiriliс, trebuie reţinut faptul că literelor chirilice ѥ şi ѣ le corespunde în alfabetul glagolitic un singur semn (redat cu litera ѥ); de asemenea literelor chirilice ъ şi ь le corespunde în alfabetul glagolitic un singur semn (redat cu litera ъ). Pentru exprimarea sunetului moale ѕ din cuvintele străine (împrumutate) se întrebuinţează litera ѣ, care reprezintă transcrierea convenţională în tipar a literei glagolitice ⰑⰑ.

MONUMENTELE CHIRILICE

1. Cel mai vechi dintre acestea este inscripţia funerară a ţarului bulgar Samuil (993), descoperită în a. 1899 în Macedonia, importantă nu atît sub raportul limbii (ea cuprinde un text de mică întindere), cît sub raportul paleografic: trăsăturile ei, executate în anul arătat cu preciziune, constituie un punct de plecare pentru paleograf în determinarea vechimei relative a monumentelor chirilice de limbă paleoslavă (vezi fotocopia de la pag. 103).

2. *Savvina Kniga* (Cartea preotului Sava) este un manuscris din v. al XI-lea, descoperit de lingvistul rus Sreznevski, care se păstrează la muzeul istoric din Moscova. Sînt fragmente din evanghelie rînduite ca lecturi bisericeşti. Acesta, fiind un monument din Bulgaria răsăriteană, nu conţine trecerea lui ъ şi ь intense în о şi ѥ. In morfologie şi vocabular s-au păstrat mai puţine arhaisme de cît în evangheliarele Marianus şi Zographensis. Cp.: пръзи (Zogr.— акриди), прахнѣнъ (în loc de зълъ sau гнилъ), жрѣдь (în loc de дрѣколь), накадити (în loc наѳуетити — Zogr.), алъкати (în loc de поститисѧ) ş. a. m. d. Monumentul este editat de V. Şcepkin în a. 1903.

3. *Manuscrisul Suprasliensis* din v. al XI-lea (descoperit la mînăstirea Suprasli, lîngă Bielostok) cuprinde mineiul pe martie (cartea lecturilor bisericeşti pentru toate zilele din martie — vieţi ale sfinţilor), cuvîntările lui Ioan Zlatoust etc. (vezi fotocopia de la pag. 104). Prin conţinutul său acest monument nu poate fi legat de epoca de la începutul literaturii paleoslave. Aceasta se dovedeşte şi prin straturile de mai tîrziu din morfologie şi vocabular. In acest manuscris se reflectă schimbarea lui ь intens → ѥ, dar nu găsim trecerea lui ъ intens în о. Pe lîngă grupul iniţial ра (din străvechiul slav ort) aflăm în acest monument şi ро, spre exemplu: рокъ, работа, розвѣ, ровьнъ, розбоиникъ pe lîngă равъ, развѣ, равьнъ. Monumentul a fost editat cu adnotaţii de S. Severianov (St. Peterburg 1904).

4. *Evanghelia lui Ostromir* este un manuscris luxos, scris cu alfabet chirilic pe 294 foi, format mare, în a. a. 1056—1057 de către diaconul Grigorie pentru posadnicul Novgorodului Ostromir. Acest manuscris care cuprinde un şir de particularităţi introduse de copistul rus şi care constituie astfel cel mai vechi monument datat de literatură rusă, păstrează multe trăsături ale vechiului original, probabil, din Bulgaria răsăriteană. Particularităţile graiului viu ale scriitorului rus, introduse în textul paleoslav mai vechi, se disting foarte clar.

Particularităţile de limbă rusă sînt următoarele: a) amestecul ѫ cu оу, ѧ cu ꙗ; la sfîrşitul v. al X-lea, în vechea limbă rusă vocalele nazale s-au schimbat în nenazale: о^{н} → оу, iar ѥ^{н} → ’а (adică în vocala a

cu o consonantă precedentă moale, care ortografic se transcrie prin litera ꙗ); ca urmare a acestui fapt în evanghelia lui Ostromir găsim землю în loc de земльж, сѫштѫ în loc de сѫштѫ, морѧ (gen. sing.) în loc de морꙗ; b) scrierea ьр, ър, ьл, ъл între consonantele din rădăcină în locul pls. рь, ръ, ль, лъ, de pildă: вьрха în loc de врьха, тържьникомъ în loc de тръжьникомъ, напълнишѧ în loc de напльнишѧ; c) terminaţia persoanei a 3-a sing. şi pl. de la timpul prezent şi viitor simplu тъ în loc de pls. тъ, de pildă: ѥстъ în loc de ѥстъ, имѫтъ în loc de имѫтъ, ꙗкитъ în loc de ꙗкитъ; d) terminaţia instrum. sing. la substantivele de declinarea a 2-a — ъмь (în loc de pls. омь), de pildă: гладъмь în loc de гладомь.

Prima ediţie a acestui monument cu o schiţă de gramatică şi cu vocabular a fost scoasă de A. X. Vostokov (S. P. B. 1843), apoi două fotolitografii scoase de Savinkov (1883 şi 1889).

5. *Foiţele de la Hilandar* (descoperite de învăţatul rus Grigorovici la mănăstirea Hilandar de la Athos) cuprind un fragment din învăţăturile lui Chiril al Ierusalimului. Au fost editate cu fotocopii din întregul cuprins al monumentului de către S. Kulbakin, în a. 1898.

§ 5. Manualele cele mai importante

1. Селищев А. М., Славянское языкознание. Введение (стр. 3 — 16), M. 1941. (= Selişcev A. M., *Lingvistica slavă*. Introducere (pag. 3—16), Moscova 1941.

2. Ляпунов Б. М., Формы склонения в старославянском языке. I. Склонение имен. Одесса 1905. (= Liapunov B. M., *Forme de declinare în limba paleoslavă*. I. Declinarea numelor. Odesa 1905.

3. Вондрак В., Древнецерковнославянский синтаксис. Перевод Н. Петровского. Казань 1915. (= Vondrak V., *Síntaxa vechei slave bisericeşti*. Traducere de N. Petrovski, Kazan, 1915.

4. Ягич И. В., Мариинское четвероевангелие, изд. Акад. наук, СПБ 1883 (стр. 423—476—О граматических особенностях памятника). = Iagić I. V., *Tetraevanghelul Marianus*, ed. Acad. de Ştiinţe, St. Peterburg 1883 (pag. 423 — 476 — Despre particularităţile gramaticale ale monumentului).

Dicţionare

1. Востоков А. Х., Словарь церковнославянского языка, ч. I—II, СПБ 1868 (неполный, устаревший труд). (= Vostocov A. X., *Dicţionarul limbii slave bisericeşti*, p. I — II St. Peterburg 1868 (lucrare incompletă, învechită).

2. Дьяченко Г., Полный церковнославянский словарь. М. 1900. (= Diacenko G., *Dicţionar complect slav-bisericesc*. Moscova 1900.

3. Преображенский А., Этимологический словарь русского языка (от *а* до *сулея*), М. 1910—1916. Последний выпуск

(*тело—ящур*) напечатан в „Трудах Института русского языка Академии наук СССР“, т. I, 1949. (= Preobrajenschi A., *Dicţionar etimologic al limbii ruse* (de la *a* pînă la *сулея*), M. 1910 — 1916. Ultima fasciculă (*тело — ящур*) tipărită în „Lucrările Institutului de limbă rusă al Academiei de Ştiinţe a U. R. S. S.“, V. I, 1949).

Grafica şi paleografia

1. Карский Е. Ф., Славянская кириловская палеография, изд. Акад. наук СССР, 1928. (= Karski E. F., *Paleografia slavă chirilică*, ed. Acad. de Ştiinţe a U. R. S. S., 1928.)

2. Ягич, Глаголическое письмо, „Энциклопедия славянской филологии“, вып. 3, изд. Акад. наук, СПБ 1911. (= Iagić, I. V., *Scrierea glagolitică*, în *Enciclopedia de filologie slavă*, fasc. 3, ed. Acad. de Ştiinţe, St. Peterburg 1911).

§ 6. Alfabetul chirilic şi valoarea fonetică a literelor lui

Alfabetul chirilic consta din următoarele litere[1]: а, б, в, г, д, ѕ, ѥ, ж, з, ѕ, и, і, к, л, м, н, о, ѡ, п, р, с, т, ѹ, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, ю, ѫ, ѭ, ѧ, ѩ, ѯ. Pe lîngă acestea, se întrebuinţau, mai ades în cuvinele greceşti, literele ѯ (ksi), ѱ (psi), ѳ (fita), ѵ (ijiţa). Exemple de întrebuinţare a ultimelor litere: Ѧлеѯандръ, Ѱалъмъ, ѳеодѡръ (manuscr. Supr.), мѵро (pe lîngă миро) în evangheliarul Zographensis.

1. Litera ѫ exprima vocala nazală о (în mod convenţional se transcrie prin о^{n}), iar litera ѧ (care avea şi variantele grafice ѧ̆ şi ѧ̄) exprimă vocala nazală *e* (în mod convenţional redată prin e^{n}). Alcătuirea acestor litere în alfabetul glagolitic arată în mod limpede pronunţarea lor nazală (vezi pag. 16). Vocala nazală *o* trebuie deosebită de grupul: vocala *o* + consoana н (adică «он»), iar vocala *e* trebuie deosebită de grupul: vocala *e* + consoana н (adică «ен»).

2. Literele и, і exprimau sunetul i. Litera и avea valoarea cifrică „8“ şi se numea „i cu valoare de 8“, iar і avea valoarea cifrică „10“ şi de aceea se numea „i cu valoarea de 10“.

Prin literile і, ї se exprima şi *j* consonans, dar în poziţia înainte de vocală el se unea cu această vocală printr-o liniuţă, Exemple: скоꙗ, юнъ, ꙗкити, ѥстъ.

3. Litera ѵ (ijiţa) reproducea o literă grecească care exprima sunetul ü (adică voca'a i labializată). Ea se întrebuinţa în scrierea cuvintelor greceşti împrumutate şi se pronunţa ca и (slavii nu aveau vocale labializate anterioare), de pildă: сѵнклитъ, мѵро, еѵпатъ, — mai rar (înainte de vocale) se pronunţa ca şi consoana в, de pildă: еѵангелиѥ.

[1] Alfabetul este dat în alcătuirea care rezultă din monumentele chirilice păstrate.

4. Litera ѹ exprima sunetul u şi se scria cu două litere, după modelul grecesc.

5. Prin litera ъ întemeietorul alfabetului a exprimat o vocală anterioară foarte scurtă, nelabializată, adică pronunţată fără prelungirea şi rotunjirea buzelor, iar prin litera ь — o vocală posterioară foarte scurtă, nelabializată.

In monumentele paleoslave, care s-au păstrat abia din v. al XI-lea, se reflectă schimbarea produsă în această vreme în pronunţarea sunetelor exprimate prin aceste litere (§ 13), dar în perioada alcătuirii celor două alfabete paleoslave (glagolitic şi chirilic) aceste litere erau necesare, întrucît ele exprimau vocale distincte, foarte scurte, pronunţate cu glas redus.

Se vede că aceste litere exprimau vocale, mai întîi din aceea că în manuscrisele paleoslave găsim cuvintele сънъ, тъ, тъпътъ, тъмьнъ, дьнь, care nu s-ar fi putut pronunţa dacă ъ şi ь nu ar fi exprimat vocale; în al doilea rînd, din faptul că sunetele exprimate prin aceste litere, în v. al XI-lea, într-o anumită poziţie fonetică se intensificau (se vocalizau), devenind vocale pline: ъ în о, ь în е, de pildă: сънъ → сон, дьнь → день. Faptul că ъ şi ь erau vocale foarte scurte se evidenţiază din aceea că în anumite condiţiuni ele au devenit în limbile slave încă mai scurte şi au ajuns chiar fără nici o valoare fonetică (adică au încetat cu totul de a se mai pronunţa) (v. § 13).

6. Literele а, є, о şi ѡ, ъı (sau ъи) exprimau vocalele care în alfabetul de azi se exprimă respectiv prin literele a, e, o, î. Litera ѡ se întrebuinţa de obicei în cuvintele împrumutate, de pildă: Иѡанъ (ev. lui Ostromir), Соломѡнъ (ev. Zogr.). Litera ъı, formată din unirea lui ъ cu ı, avea şi forma ъи (unirea ъ cu и). Partea a doua a acestei litere (ı) exprima o articulare a acestei vocale mai ridicată (în comparaţie cu ъ).

7. Literele ꙗ, ѥ, ю, ѩ, ѧ se numesc *iotate*. Ele constau din vocalele а, є, ѹ, ѫ, ѧ cu litera ı înainte care, la începutul cuvîntului şi după vocale, exprimă pe j înainte de vocala respectivă, de pildă: ꙗко, моѥѩ, ѥѧ. După consoane acest ı exprima înmuierea consoanei respective înainte de vocalele а, ѫ, ѧ, ѹ, є, de pildă: землꙗ, морю, конѥмъ; alteori înmuierea consoanei se exprima în alt chip: земл'а, кон'ѥмъ. Calitatea moale a consoanelor care în limba paleoslavă erau numai moi (ж, ч, ш, щ, ц, ѕ, жд) de obicei nu se însemna nici într-un fel.

8. Litera ѣ exprima vocala ä (adică un e deschis larg): acest sunet se deosebea de ѥ, şi scriitorii manuscriselor paleoslave nu amestecau pe ѣ cu ѥ(іе).

Observaţie. In alfabetul glagolitic litera ⰔⰀ se întrebuinţa corespunzător şi pentru chirilicul ѣ şi pentru chirilicul ꙗ (adică a cu înmuierea consoanei precedente), însă înainte de ⰔⰀ care exprima pe chirilicul ꙗ se punea deseori semnul înmuierii deasupra consoanelor. De pildă: кол'ⰔⰀ (nom. sing.) кон'ⰔⰀ (gen. sing.). Aşa dar, cu toată apropierea vădită pentru alcătuitorul alfabetului

glagolitic a sunetelor ce se exprimau în alfabetul chirilic prin literele ѣ şi ꙗ, între aceste sunete se percepea o deosebire: înainte de ѣ care exprima ä (adică ə deschis larg) sau diftongul ea, consoanele nu erau atît de moi, precum erau cons. sonore *l*, *n*, *r* înainte de ꙗ în acele cazuri cînd se întrebuinţau grafiile: лꙗ, нꙗ, рꙗ.

9. In alfabetul chirilic primordial exista litera ѕ (care avea şi forma 3) şi care exprima sunetul *z*. Dar în alfabetul glagolitic se distingeau ⰑⰆ (dz') şi ⰸ (z). Prima literă (în alfabetul chirilic îi corespunde litera ѕ sau ѕ) se întrebuinţează în evangheliile Zogr. şi Asseman. şi în Psaltirea de la Sinai — în cuvintele ѕѣло, кънѧѕь, стьѕа, врѧѕи şi altele. In alfabetul chirilic primordial nu exista un semn pentru africata dz' (probabil el a fost creat pe teritoriul graiurilor în care dz' se simplificase în z'); numai în foiţele Undolski, în „Foiţele de la Hilandar" şi ev. Zogr. apare litera ѕ pentru exprimarea acestui sunet, care reprezintă o schimbare de aspect (o complicaţie) a literei z (= ѕ).

Litera ѕ („zelo") din alfabetul chirilic, la început era folosită numai ca valoare cifrică (ea însemna cifra „6"). Mai tîrziu a început a se folosi paralel cu ѕ.

10. Literele ѳ şi ѳ, luate din alfabetul grecesc, exprimau sunetul f, care în limba paleoslavă se întîlnea numai în cuvintele împrumutate din alte limbi (cu deosebire din l. greacă). Exemple: фарисеи, Филиппъ, Ѳома.

11. Litera ѱ exprima un grup de două consoane ш şi т, dar litera care exprima consoana a doua a fost aşezată dedesubtul primei litere: $\overset{ш}{т}$.

Celelalte litere aveau o valoare fonetică asemănătoare cu valoarea pe care o au în alfabetul rus actual.

§ 7. Semne diacritice

Scrierea în monumentele paleoslave este continuă, fără despărţirea cuvintelor, cu întrebuinţarea destul de rară a semnelor de punctuaţie (îndeosebi a punctelor) şi a literelor iniţiale.

Pentru înţelegerea justă a grafiei paleoslave trebuie să ştim că în ea se întrebuinţau următoarele semne diacritice (distinctive) deasupra rîndurilor:

1. Semnul ' şi ᾽ deasupra lu л, н, р marca o pronunţare moale (palatală) a acestor consoane; iotaţia poate întovărăşi acest semn sau poate lipsi.

Cp.: nom. sing.: колѧ, кол'ꙗ, кол'а; acuz. sing.: кол'ѫ, колѧ, кол'ѧ; nom. sing.: кон'ь; съ н'имь.

Rareori semnul ` , care arată pronunţarea înmuiată a consoanei, se întîlneşte şi pe consoanele labiale б, в, м, п, de pildă: пристѫп'ъ (alături de пристѫпл'ь), пристав`ение (alături de приставл`ение), şi foarte rar în cuvintele slave pe alte consoane. In cuvintele împrumutate acest semn se foloseşte deasupra literelor к, г, х, cînd acestea

se află înaintea literelor ѥ şi и, pentru exprimarea pronunţării moi a acestor consoane. Expl.: кѵ̀есарь, аггѵ̀ел̀ъ, рахѵ̀инль.

2. Semnul ’ se întrebuinţează pentru marcarea literei ъ sau ь omise. Exemple: к’то (în loc de къто), ч’то (în loc de чьто), от ѵ̀их̀ (în loc de ѵ’ихъ).

3. O liniuţă dreaptă sau frîntă —, ⁓, sau ⌒ deasupra unui cuvînt (titlo, de la grecescul τιτλος) arăta scrierea lui prescurtată, de pildă; гл҃ати, сн҃ъ, нб҃сѥ, — глаголати, сынъ, небесѥ. In monumentele cele mai vechi se scriau astfel un mic număr din cuvintele cele mai frecvente. De pildă: чл҃вкъ (человѣкъ), ис҃ъ (исоусъ), цр҃ь (цѣсарь), отц҃ь (отьць). Sub titlo (semnul scurtării) se putea scrie una dintre literele omise. De pildă: м҃ць (мѣсяць), б҃ы (бысть), прр҃къ (пророкъ).

4. După modelul scrierii greceşti, scriitorii puneau deasupra vocalelor, mai ales la începutul cuvintelor, semnele ᾽ şi ᾽; la greci aceste erau semne de aspiraţie de diferite feluri, dar în grafia paleoslavă ele aveau numai o însemnătate grafică. De pildă: а҆бнiе҆.

§ 8. Semne cifrice

După tradiţia bizantină, literele paleoslave aveau valoare cifrică; în acest caz deasupra literei se punea titlo (semnul prescurtării), iar de o parte şi de alta a literei — puncte. Iată tabloul valorii cifrice a literelor din alfabetul chirilic: ·а҃· — 1; ·в҃· — 2; ·г҃· — 3; ·д҃· — 4; ·е҃· — 5; ·ѕ҃· — 6; ·з҃· — 7; ·и҃· — 8; ·ѳ҃· — 9; ·і҃· — 10; ·к҃· — 20; ·л҃· — 30; ·м҃· — 40; ·н҃· — 50; ·ѯ҃· — 60; ·о҃· — 70; ·п҃· — 80; ·ч҃· — 90; ·р҃ — 100; ·с҃· — 200; ·т҃· — 300; ·ѹ҃· — 400; ·ф҃· — 500; ·х҃· — 600; ·ѱ҃· — 700; ·ѡ҃· — 800; ·ц҃· sau ·ѧ҃· — 900.

Numerele de la 11 pînă la 20 se exprimau prin adăugarea indicilor de unităţi la і, însă unităţile se scriu înaintea zecilor: 11 — а҃і, 12 — в҃і şi a. m. d.; pentru exprimarea numerelor mai sus de 20, indicii unităţilor se puneau după indicii zecilor. De pildă: 23 — к҃г, 88 — п҃и. Incepînd de la o mie, exprimarea era aceeaşi ca şi la unitate, numai că înaintea literelor se punea semnul ×. De pildă ×а҃· — 1000; ×в҃ — 2000; ×ѳ҃хдї — 5614.

B. SISTEMUL FONETIC AL LIMBII PALEOSLAVE

SISTEMUL VOCALELOR

§ 9.

1. Clasificarea vocalelor limbii paleoslave după locul formării şi după gradul de ridicare a dosului limbii spre palat poate fi înfăţişată în următorul tablou (locul formării vocalelor ы şi ѧ este arătat în mod aproximativ; în dependenţă de sunetele vecine ele puteau fi şi mediale şi posterioare):

Vocale	Anterioare	Mediale	Posterioare
Inchise	и	ы	оу
Mijlocii	ѥ, ѧ, ь		о, ѫ, ъ
Deschise	ѣ		а

2. Vocalele оу şi о se pronunţau cu buzele prelungite înainte şi rotunjite — acestea sînt vocalele labializate (de la cuv. latin labium — buză). Toate celelalte vocale ale limbii paleoslave sînt nelabializate.

3. Vocalele ѧ şi ѫ erau nazale, adică la pronunţarea lor aerul trecea liber prin nas. Toate celelalte vocale sînt nenazale.

§ 10.

După influenţa lor asupra consoanei precedente se deosebeau:

a) Vocale anterioare: и, ѥ, ѧ, ь, ѣ. Inaintea lor nu puteau fi consoanele г, к, х; făceau excepţie cuvintele împrumutate din alte limbi, de pildă кѵ̀ела (chilie), аггѵ̀ел̀ъ, архѵ̀иерѣи, параскѵ̀евкѵ̀ии, în care cărturarii pronunţau palatale (mediolingvale) г, к, х.

b) Vocale mediale şi posterioare: оу, о, ѫ, ъ, а, ы.

§ 11. Vocale reduse şi pline

Vocalele ъ, ь erau reduse, adică foarte scurte, de o formaţie incompletă; tot astfel erau ы, и (provenite din ъ, ь) în poziţia înainte de j sau i (Vezi §§ 13 şi 20). Vocalele а, ѥ, о, оу, ѣ, ѫ, ѧ, precum şi ы, и (dacă nu proveneau din ъ, ь) erau vocale pline.

§ 12. Vocalele ѧ şi ѫ

Vocalele ѧ şi ѫ se găseau în poziţia înainte de consoană şi la sfîrşitul cuvîntului. In poziţia înainte de vocală, fiecăreia din aceste vocale nazale îi corespundeau două sunete. Vocalei ѧ îi corespundea vocala anterioară (е sau ь) + consoana nazală (н sau м).

Exemple: сѣмѧ || сѣмен-е, пѧ-мѧ-тъ || мьн-ѣти, къз-ѧ-ти || къзьм-етъ, пѧ-ти || пьн-ѫ (a întinde). Vocalei ѫ îi corespundea vocala posterioară (о sau ъ) + consoana nazală (н sau м). Exemple: пѫ-то ||

за-пон-а (sponcă, agrafă), звж-кѣ || звон-ъ, ж-хати || в-он-а, на-дж-ти || на-дѣм-енѣ.

Despre originea vocalelor nazale şi despre corespondenţele lor în alte limbi v. § 39.

§ 13. Vocalele ь şi ъ

Vocala ь era o vocală anterioară nelabializată redusă, adică foarte scurtă, iar ъ era o vocală posterioară nelabializată redusă.

1. In epoca creerii literaturii paleoslave, adică în a doua jumătate a v. al IX-lea şi în v. al X-lea, în graiurile macedonene ъ şi ь probabil că nu se pronunţau la fel.

Se pronunţau mai scurt—în poziţia neintensă şi anume: 1) la sfîrşitul cuvintelor cu mai multe silabe (de pildă: домъ, несетъ, пѫть); 2) într-o silabă după care urma o silabă cu o vocală plină, (de pildă: тьма, зъло); 3) într-o silabă, după care urma o silabă cu ь sau ъ intens (de pildă: дьнькь). Mai puţin scurt în poziţia intensă, adică atunci cînd ь sau ъ se aflau: 1) înaintea unei silabe cu vocala neintensă ь sau ъ (de pildă: дьнь, сънъ); 2) înaintea unei silabe cu ъі sau и neintens, redus (de pildă: брьнніе); 3) în silaba iniţială sub accent (de pildă: тьмьнъ, ръпътъ).

2. In *„Foiţele de la Chiev"*, monumentul glagolitic de la sfîrşitul v. al X-lea, semnele pentru redarea vocalelor reduse se întrebuinţează încă în mod corect. Dar monumentele din v. al XI-lea reflectă schimbări în pronunţarea lui ь şi ъ, care reprezintă dezvoltarea mai departe a acelei deosebiri cantitative care exista în v. v. IX—X, şi anume: pierderea vocalelor reduse (slăbirea pînă la dispariţie) în poziţie neintensă şi trecerea (vocalizarea) lor, în poziţie intensă, în vocale pline [1].

Dovadă de pierderea vocalelor reduse în poziţie neintensă este lipsa (omisiunea) lor: în manuscrisul Zographensis, de pildă: кто (în loc de къто), зло (în loc de зъло); în manuscrisul Marianus, de pildă: два (în loc de дъва), пѣкѣте сѧ (alături de пѣцѣте сѧ),

Omisiunea lui ь, ъ la sfîrşitul cuvîntului este mai rară, întrucît scriitorilor le era mai uşor să ţină minte că la sfîrşitul cuvîntului trebuie să scrie un semn (ь sau ъ),—la sfîrşitul cuvîntului ь şi ъ se transformă în semne care marchează înmuierea sau tăria consoanei finale. Insă în evangheliarul Assemanianus şi în alte cîteva monumente ъ şi ь lipsesc uneori şi la sfîrşitul cuvintelor: прид, придет, свобод (în loc de придъ, придетъ, свободь).

In limba scriitorilor evangheliarului Assemanianus şi psaltirei de la Sinai vocalele reduse ъ şi ь se pierduseră, iar ei, silindu-se

[1] In evanghelia lui Ostromir, monument din v. al XI-lea, ь şi ъ se scriu corect, întrucît în limba scriitorului rus al acestui monument, vocalele reduse s-au păstrat în toate poziţiile. Vocalele neintense reduse s-au pierdut în toate limbile slave, dar nu în acelaşi timp; în vechea limbă rusă ele se pierd mai tîrziu, în v. al XII-lea.

să se ţină de ortografia tradiţională, puneau la întîmplare literele care le exprimase.

In evangheliar. Zogr. în locul vocalei neintense ъ înainte de o silabă cu o vocală anterioară se scrie ь, care arată pronunţarea semimoale a consoanei precedente asimilată consoanei semimoale ce urmează mai departe. De pildă: дьвѣ (în loc de дъвѣ) — dar: дъва; зьлѣ (în loc de зълѣ) — dar: зъла. In loc de ь neintens înaintea unei silabe cu o vocală posterioară aflăm ъ, care arată pronunţarea tare a consoanei, asimilată consoanei tari care urmează mai departe, de pildă: правъда (în loc de правьда). Şi în Savvina kniga sînt exemple de schimbare a vocalelor neintense ъ şi ь sub influenţa vocalelor din silaba următoare.

In poziţia intensă, în monumentele care provin din Macedonia sau din Bulgaria apuseană, vocalele reduse s-au transformat în vocale pline: ъ → о, iar ь → е. Exemple: днесь (în loc de дьнькь — astăzi), шедъ (în loc de шьдъ), темьницѫ (în loc de тьмьницѫ), народо-сь (în loc de народъ сь) — în evanghelia Zogr.; золъ (în loc de зълъ), весь (în loc de вьсь) — în evangheliar. Marian., народо-сь (în loc de народъ сь) — în evangheliar. Asseman. [1].

In monumentele chirilice, scrise în Bulgaria răsăriteană (de pildă, în manuscrisul Suprasliensis, în Savvina kniga), nu există schimbarea lui ъ intens cu о, în Savvina kniga lipseşte şi înlocuirea lui ь intens cu е.

§ 14. Vocalele ѧ şi ѫ

1. Vocala ѧ după consoanele tari şi după unele consoane moi este străveche după origine şi nu se află în corelaţie cu alte sunete, de exemplu: în rădăcinile cuvintelor мати, братръ; în sufixul verbal: пьсати, бьрати; în terminaţii: жена, вон^{ъ}а, овьца ş. a. m. d. Vocala ѧ se găseşte în corelaţie cu vocala ѫ în temele verbelor cu înţeles de durată sau de repetare a acţiunii; cp.: бости (din бод-ти || бадати, родити || раждати.

Uneori vocala ѧ este în corelaţie cu vocala ѫ din tema verbului de alt aspect. De pildă: стати || стѫпати.

2. După consoanele moi ч, ш, ж, жд, шт, j vocala ѧ este corelativă în formaţii gramaticale analogice cu vocala ѣ după celelalte consoane. Exemple: кид-ѣти şi слъıша-ти (cp. substantivul слоухъ), бѣжати (cp. substantivul бѣгъ), стѫпати; кѫп-ѣль şi печаль (cp. sub-

[1] Schimbarea în poziţie intensă a vocalei reduse ь în vocala е la participiile trecute (въз-ьмъ → вземъ, сън-ьмъ → снемъ) a avut ca urmare strămutarea noii vocale din rădăcină е în alte formaţii de la această radăcină: иемъше (evangh. Mar., manuscr. Suprasl.), поемъıи (ev. Mar.) приемати, наемъникъ (ev. Asseman.), — alături cu имъше, наимьникъ ş. a m. d. din aceleaşi monumente. De altfel, prezenţa formelor иемлѫ, въз-иемлѫ (alături de въз-ьмѫ) ne dă temei a vedea în primele forme un aspect intens al vocalei din rădăcină (е) alături de aspectul neintens (ь) din въз-ьмѫ.

stantivul опека), пищт-алъ (cp. infinitivul пискати — a cînta din flaut).

Observaţie. După consoanele moi enumerate mai sus vocala а s-a dezvoltat în epoca veche din vocala ē (e lung) ca rezultat al disimilării consoanei moi, iar în alte situaţii ē s-a schimbat în ѣ (vezi § 15).

3. Vocala о după consoane tari este străveche prin originea ei şi de obicei nu se află în corelaţie cu alte sunete. Exemple: домъ, око, полѣ.

Vocala о se găseşte în corelaţie cu vocala ѣ în următoarele cazuri:

1) In temele verbelor cu înţeles de durată sau repetare a acţiunii aflăm vocala о, în timp ce în temele verbelor cu înţeles de acţiune concretă aflăm vocala ѣ. Exemple: нести || носити (cp. ноша), вести || водити (cp. при-водъ).

2) In aceleaşi categorii gramaticale, după consoanele moi, vocalei о îi corespunde vocala ѣ. Cp.: nom. — acuz. sing. genul neutru: село — полѣ; vocat. жено — дꙋше; gen. şi dat. sing. ale pronumelor: того — іего, томꙋ-іемꙋ; part. pasiv prez. ведомъıи — знаемъıи etc.

Observaţie. Originea corelaţiei din urmă este aceasta: vechea vocală о, după consoanele moi, şi sub influenţa lor, încă din epoca cea mai veche a devenit anterioară şi a pierdut labializarea, adică s-a transformat în ѣ.

§ 15. Vocalele ѣ şi ѣ

1. Vocala ѣ în limba paleoslavă o aflăm în temele verbelor care exprimă o acţiune concretă. Exemple: плетѫ, гнетѫ, гребѫ, несѫ etc. Dar în temele aceloraşi verbe cu înţeles de durată sau repetare a acţiunii aflăm vocala ѣ: cp. гнетѫ || оꙋгнѣтаѥ, съплетѫ || съплѣтаѥ.

Vocala ѣ o aflăm de asemenea în tema aoristului sigmatic de tip vechi a acelor verbe care în temele prezentului au vocala ѣ. Cp. рекѫ || рѣхъ, несѫ || нѣсъ, ведѫ || вѣсъ (vezi § 77, p. 2b).

Observaţie. Vocala ѣ în aceste cazuri reprezintă rezultatul schimbării străvechiului slav ē (e lung). In general vocala străveche slavă ē s-a schimbat în ѣ cu excepţia poziţiei după *j, jd, ч, ж, ş, şt* (după acestea ē → *a*, (vezi § 14, p. 2). Despre acestea, ca şi despre alternanţa *e* || ѣ vezi § 41.

2. In limba paleoslavă găsim vocala ѣ şi în alte corelaţii (acest ѣ este de altă provenienţă): o aflăm la sfîrşitul unei silabe, adică la sfîrşitul cuvîntului sau înaintea consoanei următoare a aceluiaşi cuvînt; însă înainte de o vocală, în loc de ѣ se află diftongul oi̯ (oj) sau ai̯ (aj). Vezi alternanţele: поıѫ (adică поi̯-ѫ) || пѣти, по-кои (din по-кои̯-ь) || вѣ-нıць, каıати || цѣ-на[1], доıѫ (adică доi̯-ѫ) || дѣ-тѫ. Despre corespondenţele paleoslav. ѣ şi ѣ în alte limbi, vezi § 41.

[1] Cuvîntul каıати însemna în vechime „a răzbuna omorul", iar cuvîntul цѣна însemna „plata omorului", „plata sîngelui"; к s-a schimbat în ц înainte de ѣ (vezi § 33, p. 2).

§ 16. Vocala ꙋ

Vocalei ꙋ (aspectul grafic оꙋ) în limba paleoslavă (ca şi în limba veche rusă) îi corespunde, în poziţia înainte de vocală, grupul ок sau ав. Cp. плоꙋ-ти || плов-ѫ, плав-ити; слоꙋ-ти || слов-ѫ, слав-а; коꙋ-зница, коꙋ-ıѫ || ков-ати, строꙋ-іа || о-строк-ъ. Vezi alternanţa elementelor din sufixele оꙋ || ок în temele verbelor: весѣдоꙋ — іетъ || весѣдок-ати, коупоꙋ-іетъ || коупов-ати, поспѣшьствоꙋ-іетъ || поспѣшьствов-ати.

In anumite condiţiuni, în cuvintele formate de la aceeaşi rădăcină, în locul vocalei оꙋ se găseşte ъ. Cp. плоꙋ-ти || плъ-ть, коꙋ-ıѫ || къ-знь. Vezi deosebirea în vocala temelor verbelor tranzitive şi intranzitive: боꙋдити || бъдѣти, доꙋшити || дъхнѫти, соꙋшити || съхнѫти. Despre originea tuturor alternanţelor arătate mai sus vezi § 42. Toate aspectele lor le întîlnim în formele substantivelor de declinarea a 3-a. De pildă: сънъ (nom. sing.) || съноꙋ (voc.) || сънов-и (dat. sing.) etc.

§ 17. Vocala ъı plină

1. Vocala ъı în limba paleoslavă se găseşte la sfîrşitul unei silabe, adică la sfîrşitul cuvîntului sau înaintea unei consoane. In poziţia înainte de vocală, vocalei ъı îi corespunde grupul ъв. De pildă: за-бъı-ти || за-бъв-ěнъ, съ-кръı-ти || съ-кръв-ěнъ, свекръı — свекръв-е. Despre originea acestei alternanţe vezi § 40, p. 3.

2. La nom. sing. al substantivelor камъı || камен-е, пламъı || пламен-е la sfîrşitul cuvîntului se găseşte vocala ъı, căreia în poziţia înainte de vocală (la celelalte cazuri) îi corespunde ен.

Observaţie. In temele de acest tip în epoca cea mai veche alternau ěn || ōn: kaměn || kamōn; ōn → ū, de unde paleosl. ъ : kamon → kamū → камъ.

3. Temele verbelor cu ъ în rădăcină alternează cu temele verbelor cu ъı în rădăcină, care exprimă durata sau repetarea acţiunii. Cp. посълати || посъıлати, къıръкати || къıръıкати, засъхнѫти || засъıхати. Despre originea acestei alternanţe vezi § 40, p. 3.

§ 18. Vocala и plină

1. Vocala и era o vocală plină, dacă după ea nu urma altă vocală и sau j consoană. Vocala и, cînd se găsea în poziţia înainte de consoană, şi în poziţia înainte de vocală în anumite cazuri alterna cu grupul иj (и redus + j), de pildă: би-ти || би-ıѫ = биj-ѫ, пи-ти || пиıеши (= пиj-еши); în alte cazuri alterna cu ьк, de pildă: ши-ти || шьк-ıць, подъ-шьв-а.

2. Vocala и se află în temele verbale în corespondenţa ь, dacă aceste teme verbale exprimă durata sau repetarea acţiunii. De pildă:

съ-бърати || съ-бирати, оумѣрѫ || оу-мираѭ, про-пѣнѫ || про-пинати. Despre proveniența acestei alternanțe vezi § 40, p. 1.

3. Inainte de vechea vocală и (în alte limbi din familia indo-europeană îi corespunde tot ĭ, adică vocala lungă i — v. § 40, p. 2) în loc de consoanele posterioare *г, к, х*, în grupurile de limbi slave se găsesc consoanele sibilante (șuierătoare) moi j, č, ș. Vezi дроугъ || дроужити, покои || почити, соухъ || соушити.

Inainte de vocala nouă и (din diftongul oi̯ — în aceleași cuvinte sau forme din alte limbi ale familiei indo-europene îi corespunde diftongul oi sau ai) în limba paleoslavă în loc de *г, к, х*, se găsesc consoanele siflante moi z, ț, s. Vezi forma cazului nom. pl. a substantivelor masculine de declinarea a 2-a: дроугъ || дроузи, пророкъ || пророци, грѣхъ || грѣси ; vezi pers. a 2-a sing. de la modul imperativ: помогѫ || помози, рекѫ || рьць. Despre această alternanță a consoanelor postlingvale cu siflantele vezi § 33, p. 3.

§ 19. Vocala и nesilabică

Vocala и nesilabică (i̯) avea în grafia paleoslavă o însemnare identică cu **j** (i consoană) (vezi § 6, p. 2).

§ 20. Vocalele ъ, ь reduse

1. In poziția înainte de j (i̯) sau и vocalele ь, ъ erau reduse, adică foarte scurte (sub acest raport ele erau analoage cu ѣ și ъ, de care se deosebeau însă prin locul articulației). Trebuie să facem distincție între ь, ъ reduse și pline. Cp. pls. бити, крыти, unde vocalele ь, ы sînt pline, cu rus. бить, крыть, precum și pls. биѭ, бии, крыѭ, крыи (unde ь, ъ sînt reduse) cu rus. бью, бей, крою, крой.

2. Vocalele reduse ь, ъ, asemenea vocalelor reduse ѣ, ъ, puteau fi și în poziție intensă și în poziție neintensă (v. § 13). In silaba înainte de o vocală redusă sau în silaba inițială a cuvîntului sub accent ele erau intense, de pildă în крыѭ, мъıѭ (aici ъ se găsește în silaba inițială a cuvîntului sub accent), sau în adjectivele добрыи, синии (unde după ъ, и vocala finală и era neintensă, — vezi proveniența ei din *jъ*). In celelalte poziții vocalele reduse ь, ъ erau neintense.

3. Asemenea vocalelor reduse ѣ și ъ, vocalele reduse ь, ъ în v. al XI-lea în poziția neintensă se pierd, dar voc. precedentă (intensă) redusă putea să capete o vocalizare (lungire) în compensație; despre aceasta avem dovadă în unele grafii, ca брение (în loc de mai vechiul брѣние) în ev. Mar. In locul vocalei reduse care s-a pierdut (în poziția neintensă) и adeseori în monumentele din v. al XI-lea se scrie ь. Astfel, în cuvintele бивѣтъ, костиѭ, братрıа vocala redusă и era în poziție neintensă, întrucît se afla în silaba înainte de o altă silabă cu o vocală plină, ceea ce se reflectă în grafiile paralele бывѣтъ, костьıѭ, братьıа (cp. rus. бьет, костью, братья).

Observație: Vocalele reduse ь, ъ au provenit din ѣ, ъ în poziția înainte de *j* sau и ca o consecință a asimilației; ѣ și ъ, asimilîndu-se cu sunetele închise următoare au început și ele a fi pronunțate mai închis, adică ѣ → и, ъ → ъ, dar sub raportul cantitativ ele au continuat să rămînă foarte scurte. Acestea se confirmă: a) prin formarea adjectivelor lungi синъıи din синъѣ+и, новъıи din новъъ+и (v. § 69), întrucît în ele ь, ъ în poziția înainte de и următor (rezultat din grupul *jь*) s-au schimbat respectiv în vocalele reduse ь, ъ; b) prin grafiile din monumentele paleoslave ъ, и în loc de ъ, ь înainte de и inițial din cuvîntul următor; v. în tetraevanghelul Marianus: слъшахомъ-и (în loc de слъшахомъ и), въı истинѫ (în loc de въ истинѫ); în sbornicul Kloz.: памѧти-имъ (în loc de памѧть имъ), прѣдами-и (în loc de прѣдамь-и).

GRUPURILE CONSOANELOR LICHIDE CU VOCALE

§ 21. Grupurile ра, рѣ, ла, лѣ între consoane

1. Pentru limba paleoslavă era caracteristică alternarea grupurilor ор || ра, ер || рѣ, ол || ла, ел || лѣ, de pildă: про-стор-ъ || страна, по-зор-ъ || зра-къ, вер-етъ || врѣ-мѧ. In primul grup din fiecare pereche vocala se află înaintea lichidei, iar în al doilea grup din fiecare pereche vocala se găsește după lichidă. După grupul de primul tip urmează o vocală, iar după grupul de tipul al doilea urmează o consoană, adică grupurile ра, рѣ, ла, лѣ se găsesc în poziția între consoane, — s-a admis ca acestea să fie exprimate prin schemele *trat, trıt, tlat, tlıt* (litera t exprimă aici în mod convențional orice consoană). In limba rusă grupului *trat* îi corespunde grupul *torot*, grupului *trıt* — *teret*, grupurilor *tlat, tlıt* — *tolot*: cp. pls. страна — rus. сторона, pls. врѣмѧ — rus. popular беремя, pls. врѣгъ — rus. берег, pls. глава — rus. голова, pls. млѣко — rus. молоко (despre proveniența acestei deosebiri vezi § 43).

2. Cuvintele paleoslave cu grupurile caracteristice pentru limba paleoslavă *trat, trıt, tlat, tlıt* trebuie să fie deosebite de acele cuvinte paleoslave care au în toate limbile slave în special, în limba rusă, aceeași ordine a sunetelor: cuvintele братъ (în pls. și братръ), градъ (grindină), грѣхъ, плакати, слава, слабъ, слѣпъ, плѣшь, клѣть au aceeași ordine a sunetelor „consoana lichidă + vocală“ între consoane, și în paleoslavă, și în vechea rusă, și în celelalte limbi slave.

3. Temelor de la infinitiv мрѣти (rus. мереть), трѣти (rus. тереть), прѣти (rus. переть), стрѣти la formele de la prezent le corespund temele мьр-етъ, тьр-етъ, пьр-етъ, стьр-етъ, adică cu vocala anterioară redusă înainte de lichidă. Despre proveniența acestei alternanțe vezi § 43, p. 2.

§ 22. Grupurile inițiale ра, ла înainte de consoană

Pentru limba paleoslavă este caracteristic, la începutul unui număr de cuvinte, grupul lichida cu vocala а înainte de consoană: работа, радо, расти, рабънъ, ладии, лакъть, лакомъ; prefixul раз—. In vechea

limbă rusă unele cuvinte din această categorie au de asemenea grupul inițial ра, ла, de pildă: рало (plug), ракъ, лакомъ. Dar în majoritatea cazurilor astfel de cuvinte au în limba rusă grupurile inițiale ро, ло; cp. pls. работа — vechi. rus. робота; pls. лакъть — rus. локоть; pls. равьнъ — rus. ровен; pls. ладии — vechi. rus. лодья; pls. лани (anul trecut) — dialectal rus. лони, лонись (anul trecut); prefixul pls. раз — (de pildă, разоумъ) — rus. *роз* — (de pildă, розыск).

§ 23. Grupurile ръ, рь, лъ, ль între consoane

1. Intr-un număr de cuvinte paleoslave se găsește grupul „consoana lichidă + vocala redusă" în poziția între consoane; — s-a admis ca acestea să fie exprimate prin schemele *trъt, trьt, tlъt, tlьt* (litera *t* exprimă aici în mod convențional orice consoană). *Exemple*: скръбь, съмрьтъ, врьхъ, плънъ — кръвь, крьстъ, плътъ. Dar valoarea fonetică a unor astfel de grupuri nu era aceeași — dovadă despre aceasta este soarta lor deosebită în monumentele paleoslave.

2. In acele cuvinte în care și în vechea rusă lichida se afla înaintea vocalei reduse (iar în limba rusă actuală lichida se află înaintea vocalei *o* sau *e*), în aceste grupuri paleoslave vocala redusă era silabică. *Exemple:* pls. și vechi. rus. кръвь (actual rus. кровь), pls. și vechi. rus. крьстъ (actual rus. крест), pls. și vechi. rus. плъть (actual rus. плоть), pls. și vechi. rus. слъзъ (caz. gen. pl. — actual rus. слёз).

Unele monumente paleoslave din sec. al XI-ea reflectă schimbarea produsă în această vreme în poziție intensă a vocalei silabice ъ în о, și a vocalei silabice ь în е; v. în evangh. Mar. въскресъ (în locul mai vechiului въскрьсъ), бренние (în loc de mai vechiul брьнние); în Psaltirea de la Sinai слезъ (în loc de mai vechiul слъзъ), кровь (în loc de mai vechiul кръвь).

3. In acele cuvinte în care în vechea limbă rusă vocala redusă se afla înaintea lichidei (iar în limba rusă actuală se află înaintea lichidei vocala *o* sau *e*), în limba pls. consoana lichidă era silabică, iar vocala redusă ce urma după ea era un sunet de tranziție nesilabic. Cp. pls. скръбь, грълo, чрвь, плънъ cu vechile rus. скърбь, гърло, чьрвь, пълнъ (actual rus. скорбь, горло, червь, полн).

Intrucît în grupurile pls. de acest tip vocala redusă era totdeauna neintensă, nu vom găsi în monumente grafiile скробь, чрвь etc., adică nu vom găsi schimbările ъ → о, ь → е. Dimpotrivă, unele monumente pls. din v. al XI-lea arată că în locul acestor grupuri se află numai lichidele silabice (voc. reduse nu se scriu, întrucît ele dispăruse din pronunțare) — vezi grafiile din ev. Mar.: милосрдокакъ (pe lîngă mai vechiul милосрьдокакъ), о цркъви (în loc de mai vechiul о цръкъвѣ).

Despre proveniența grupurilor pls a lichidelor cu voc. reduse de ambele tipuri și despre corespondențele lor în alte limbi vezi § 44.

§ 24. Vocalele la începutul cuvîntului

Nu toate vocalele puteau începe un cuvînt. La începutul unui cuvînt nu puteau sta vocalele ъ, ы, ь, ѫ, ѣ.

Inaintea vocalelor ъ și ы se pronunța consoana protetică в: pe lîngă въз-ъпити (unde vocalei din rădăcină ъ îi precedează prefixul въз) se găsește в-ъпити (cu в protetic), pe lîngă на-оука, оучити se găsește в-ыкнѫти (cu в protetic).

Inainte de vocalele ь, ѫ, ѣ (mai exact, înainte de ē care s-a schimbat în ѣ) s-a dezvoltat consoana protetică **j**; cp.: въз-ьмѫ și имѫ (din j-ьмѫ cu j protetic); въз-жти și ѣти, жтроба și ѣтро (ultimele cuvinte din aceste două perechi cu j protetic). Inainte de ē inițial s-a dezvoltat j, după care — ē → а, dar în alte poziții ē → ѣ; cp. сън-ѣсти, сън-ѣдь, dar: ѣсти (din j-ēsti), ѣдь.

§ 25. Alternanța vocalelor

1. Alternanța este schimbarea regulată a sunetelor din elemente morfologice înrudite (teme, sufixe, prefixe).

Vocalele se schimbă în alte vocale sau în grupul „vocală + consoană"[1]; tema schimbată a unui cuvînt (de obicei împreună cu afixele) servește ca exponent al altei forme a cuvîntului sau al altui cuvînt. Exemple de alternanțe: a) în rădăcină: везеши || козиши; b) în sufix (verbal): коупоу-ѣши || коупов-ати. Alternanța vocalelor putea fi numai calitativă, adică fără legătură cu deosebirea de lungime a vocalelor care alternează, de pildă: съ-верѫ || съ-воръ, sau calitativă-cantitativă, adică în legătură și cu deosebirea de lungime a vocalelor alternante, de pildă при-лѣпѣти || при-липати.

Alternanța vocalelor era de proveniență și însemnătate diferită; ca urmare a acestui fapt în cuvintele paleoslave, formate de la aceeași rădăcină, se puteau ivi lanțuri de alternanțe, de pildă:

рекѫ || про-рокъ || прѣ-рѣкати || рѣчъ || рѣци || на-рицати;
ведѫ || водити || вѣсъ || про-каждати;
по-гребѫ || гробъ || по-грѣбати || грабити (a îngrămădi, a grebla);
съхнѫти || соушити || за-съхати;
ринѫти || рѣяти || рои;
пьрѣти || прѣ-пирати || съ-поръ.

2. In unele cazuri alternanța era în legătură cu *formarea cuvintelor.*

Astfel este alternanța calitativă е || о:

a) In tema verbelor vocala е, iar în tema substantivelor verbale vocala о: текѫ || токъ, келѣти || колa, везѫ || возъ, лежати || ложе, по-гребѫ || гробъ.

---

[1] Alternanța vocalelor este proprie nu numai limbilor slave, ci și altor limbi din familia indo-europeană.

Astfel este alternanţa vocalelor nazale ѧ || ѫ (adică ѣⁿ || оⁿ): съ-прѧгати || съпрѫгъ, трѧсѫ || трѫсъ, мѧтѫ || съ-мѫта, про-зѧбати (a încolţi, a tăia ca şi cu dintele) || зѫбъ. Tot aici se referă alternanţa бити || бои, гнити || гной, по-кнути || по-кои (broboadă, legătură), почити || покои.

Observaţie. Alternanţa de acest tip are forme paralele în alte limbi din familia indo-europeană; vezi în limba greacă φέρω (duc) || φορος (bir, adică ceea ce este dus).

b) Vocala ѣ se găseşte în componenţa temei verbale primare, iar vocala о în componenţa temei comune cu tema substantivului care exprimă repetarea acţiunii: вѣз-ти || воз-ити, нѣс-ти || нос-ити.

3. Alternanţa calitativă-cantitativă avea de obicei o semnificaţie morfologică — prin ea se distingeau categoriile verbului şi anume:

a) Printr-o astfel de alternanţă se formau temele verbelor cu sens de repetare sau durată a acţiunii: о || а, ѣ || ѣ, ь || и, ъ || ы, de pildă: скочити || скакати, бости || бадати, рождѫ || раждаѭ, при-гвоздити || при-гваждати, къ-ложити || къ-лагати; плєсти || съ-плѣтати; съ-бьрати || съ-бирати, оу-мьрѫ || оу-миралѭ; съ-зъвати || съ-зывати, за-съхнѫти || за-сыхати, надъмѣтъ || на-дымаѣтъ.

Observaţie. Această alternanţă derivă din vechea deosebire de lungime: în aceste forme vocalelor scurte о, ѣ şi celor ultra-scurte ь, ъ le corespundeau voc. care au fost mai înainte lungi а, ъ, і, ы.

b) In tema timpului prezent găsim vocalele ѣ, о, ь, iar la aoristul sigmatic de tip vechi voc. ѣ, а, и: нєсѫ || нѣсъ, бодѫ || басъ, чьтѫ || чисъ (vezi § 77, p. 2 b).

c) In rădăcinile verbale ale verbelor intranzitive ъ, iar în rădăcinile verbale de la verbele tranzitive оу: къдѣти || коудити, съхнѫти || соушити, дъхнѫти || доушити, глъхнѫти || глоушити (v. § 16 şi § 42).

d) La unele verbe la modul imperativ apare aspectul neintens al vocalei (ь), iar la prezentul ind. — aspectul intens al acestei vocale (ѣ): пѣѫ || пьи — пиѣтѣ, жегѫ || жьзи — жиѕѣтѣ.

e) La unele verbe la participiile trecute, diateza activă, vocala din rădăcină este într-un grad de reducţie, în timp ce la infinitiv se află aspectul intens al acestei vocale, de pildă: ходити || шьдъ, оу-мрѣти (din u-merti) || оу-мрьлъ (din u-mьrlъ), про-стрѣти (din про-стєрти) || про-стрьтъ (din pro-stьrtъ).

Observaţie. Şi în alte cazuri în temă are loc alternanţa vocalei de grad intens (ѣ sau о) cu vocala de grad neintens (ь) Exemple: бєрѫ || бьрати, дєрѫ || дьрати, нс-кони || на—чьнѫ, ножь || въ-нъзити, година || жьдати.

4. In unele cazuri alternanţa avea un caracter *fonetic-morfologic*, şi anume:

a) Alternanţa voc. ы, и pline cu cele reduse, de pildă: крыти || крыѭ, мыти || мыѭ (cp. rus. крыть || крою, мыть || мою), бити || биѭ, вити || виѭ (cp. rus. бить || бью, вить || вью) (vezi § 20).

b) Inainte de consoană sau la sfîrşitul cuvîntului în temă se află ы, iar înainte de vocală — ък sau ок: за-бъти (infin.tiv) || за-бък-енъ (participiu); крыти (infinitiv) || кровъ (substantiv) || съ-крък-енъ (participiu); рыти (infinitiv) || рок-ъ (substantiv); скекры || скекрък-є, любы || любък-є, црькы || црькък-є (vezi § 17 şi § 40).

c) Inainte de consoană sau la sfîrşitul cuvîntului se află vocala nazală ѧ, iar înainte de vocală grupul єн, ьн sau ьм: крѣмѧ || крѣмєн-є, пѧти || пьн-ѣтъ, къз-ѧти || къз-ьм-ѣтъ; înainte de consoane se află vocala nazală ѫ, iar înainte de vocală — grupul он sau ъм: ѫ-хати || к-он'-а, на-дѫти || на-дъм-енъ (vezi § 12 şi § 39).

5. Alternanţa vocalelor putea să determine şi alternanţa consoanelor precedente, de pildă: покои || почити, кадити || чадъ (← кѣдъ), гонити || женѣтъ (alungă), ходити || шьдъ (participiu), кон-ець || на-чѧ-ти (v. alternanţa consoanelor postlingvale cu sibilantele în § 30).

§ SISTEMUL CONSOANELOR

§ 26.

Consoanele limbii paleoslave pot fi înfăţişate în următorul tablou:

	Consoane		Labiale	Prelingvale	Med o-lingvale	Post-lingvale
Nesonante	Explozive (oclusive)	sonore	б	д	—	г
		surde	п	т	—	к
	Fricative (constrictive)	sonore	к	з, з', ж'	j	—
		surde	(ф)	с, с', ш'	—	х
	Africate (semioclusive)	sonore	—	ѕ'	—	—
		surde	—	ц', ч'	—	—
	Compuse	sonore	—	жд'	—	—
		surde	—	шт'	—	—
Sonante	Nazale		м	н, н'	—	—
	Lichide		—	р, р', л, л'	—	—

1. Intre consoanele nesonante se cuprind: 1) Explozivele (oclusive): labiale б, п; prelingvale д, т; postlingvale к, г. 2) Fricativele (constrictive): labiale к, (ф); prelingvale з, с, ж, ш; mediolingvala j (despre exprimarea ei grafică v. § 6 p. 2); postlingvala х. 3). Africatele (semioclu-

sive): ц (ts'), ч (tş'), ѕ (dz'). 4). Consoanele compuse prelingvale жд' şi шт'.

2. Intre consoanele sonante se cuprind: nazalele м, н; lichidele р, л. —

§ 27. Consoane tari şi moi

1. Majoritatea consoanelor erau tari şi nu aveau pereche moale (vezi tabela de la § 26).

Un număr mai mic de consoane erau numai moi şi nu aveau pereche tare; astfel erau următoarele consoane: j, ч, ш, ж, ц, ѕ, жд, шт.

Următoarele consoane aveau variante tari şi moi: н — н', р — р', л — л', с — с', з — з'.

2. Consoanele tari în poziţia înainte de vocalele anterioare deveneau semimoi: cp. жена — женѣ, рабъ — раби, зъло — зълѣ. Deci, semiînmuierea consoanelor era poziţională.

3. In v. al IX-lea erau moi, în afară de j, numai acele consoane care au apărut ca rezultat al înmuierii mai timpurii (comun-slave) a consoanelor postlingvale înainte de vocalele anterioare, sau ca rezultat al schimbării consoanelor în grupul cu j. Consoanele moi se puteau găsi şi înaintea vocalelor anterioare şi a celor posterioare; cp. тоуча (nom. sing.) — тоучи (dat. sing.) — тоучѫ (acuz. sing.) — тоучеѭ (instr. sing.); кол'а — кол'и — кол'ѫ — кол'еѭ; бѣжиши — бѣжати.

Despre alternanţa consoanelor moi cu cele tari vezi § § 30 — 36.

§ 28. Consoana ф

In limba vorbită slavă, în vechime (în epoca comun-slavă) nu exista consoana constrictivă surdă labială ф: cp. pls. хлѣбъ cu goticul hlaifs. Dar în limba scriitorilor manuscriselor pls. acest sunet a apărut sub influenţa limbii greceşti, adică el a fost adoptat odată cu adoptarea cuvintelor greceşti de tipul фарисеи, филиппъ etc. Insă, sub influenţa limbii vii populare, în care nu exista acest sunet, în monumente se întîlneşte redarea sunetului ф în cuvintele împrumutate din limba greacă prin к, de pildă, în manuscrisul Suprasliensis: проскора (în loc de prosфora); sau prin п, de pildă, în psaltirea de la Sinai: пиникъсъ (în loc de фeniks). In ceea ce priveşte sunetul grecesc θ, el este redat şi prin sunetul т, de pildă: Виѳлеемъ — Витлеемъ.

ALTERNANŢA CONSOANELOR

In limba pls. în diferitele forme ale unui cuvînt şi în formarea altor cuvinte de la o temă oarecare are loc alternanţa consoanelor, care apare ca un rezultat al unor schimbări foarte vechi slavone.

§ 29. Alternanţa с şi х

Consoana prelingvală с în anumite cazuri alterna cu consoana postlingvală х. Vezi alternanţa cons. с din sufix cu х la conjugarea

aoristului: хвалихъ (pers. I-a sing.), хвалихомъ (pers. I-a pl.) — dar: хвалисте (pers. a 2-a pl.). Vezi alternanţa с şi х în temele cuvintelor care au rădăcină comună: прахъ (praf) şi прѣстъ (pămînt). Dar în unele cuvinte, de pildă, хоудъ, соха, прорѣха ş. a. consoana х era de altă provenienţă, de aceea nu alterna cu с.

Despre originea acestei alternanţe vezi § 45.

§ 30 Alternanţa г || ж', х || ш', к || ч'

Consoanele postlingvale г, х, к alternau cu consoanele sibilante ж', ш', ч' în diferite categorii gramaticale. Exemple: дроугъ || дроуже, чловѣкъ || чловѣче, пастоухъ || пастоуше (consoane sibilante la cazul vocativ): бѣгъ || бѣжати (consoana sibilantă la infinitiv); лъгж || лъжа, соухъ || соуша (consoana sibilantă la substantiv) etc. Despre provenienţa acestei alternanţe vezi § 46.

§ 31. Alternanţa с cu ш', з cu ж'.

Consoana с alternează cu ш', iar consoana з alternează cu ж'. Exemple: просити || прошж, мазати || мажж, мъслити || мъшлиж, блазнити || блажниж. Despre provenienţa acestei alternanţe vezi § 47.

§ 32. Alternanţa ск şi шт', зг şi жд'

In limba pls. grupul ск alternează cu consoana moale compusă шт', iar grupul зг alternează cu consoana moale compusă жд'. Exemple: блѣскъ || блъштитъ, розга || рождие. Despre provenienţa acestei alternanţe vezi § 48.

§ 33. Alternanţa г şi з', к şi ц', х şi с'

In limba pls. consoana г alternează cu з moale, consoana к alternează cu ц moale, iar consoana х alternează cu с moale. Această alternanţă are loc în următoarele poziţii:

1. Consoanele з', ц', с' (în loc de cons. postlingvale г, к, х) se găsesc după vocalele anterioare и, ь, ѧ iar după ele urmează o vocală (afară de ъ şi ъ). Cp. нарицати || нарѣкж, лице || ликъ, старица || старикъ, по-лъз'а || лъгъкъ, кънѧз'ь || кънѧгъıн'и.

2. Consoanele з', ц', с' (în loc de cons. postlingvale г, к, х) se află înainte de vocala ѣ sau и recent (din diftongul oi) — vezi § 18, p. 3 şi § 41, p. 2. Le găsim, de pildă, la cazurile dat. şi locat. sing., la nom. şi locat. pl. de la substantive şi adjective, precum şi la imperativ. Exemple: блъкъ — locat. sing. блъцѣ — nom. pl. блъци — locat. pl. блъцѣхъ; грѣхъ — locat. sing. грѣсѣ — nom. pl. грѣси — locat. pl. грѣсѣхъ; ржка — dat. şi locat. sing. ржцѣ; нога — dat. şi locat. sing. нозѣ; рекж — imperativul рьци, рьцѣте; помогж — imperativul помози,

помозѣте. Trebuie să subliniem îndeosebi cazul cînd între с (din χ) şi ѣ sau и se află consoana к: влъχкъ—locat. sing. влъскѣ — nom. pl. влъкви. Despre provenienţa acestei alternanţe vezi § 49.

§ 34. Consoanele л', и', р'

In limba paleoslavă consoanele sonante moi л' и' р' sînt în corelaţie cu cele tari (sau semimoi) în anumite categorii gramaticale. Cp. pers. I-a şi a II-a sing. dela verbele: гон'ѫ — гониши, кел'ѫ — келиши, вар'ѫ — вариши. Cp. substantivele de declinarea a 2-a, genul masc. şi neutru, varianta moale şi tare: съборъ — кратар'ь, законъ — кон'ь, жгълъ — въпл'ь; село — пол'е, језеро — мор'е. Despre provenienţa cons. л', и', р' vezi § 50.

§ 35. Alternanţa б || бл', п || пл', в || вл', м || мл'

1. In limba paleoslavă, fixată în cele dintîi traduceri, existau grupurile consoanelor labiale cu л' (moale), care alternau cu consoanele labiale. Cp. любити || люблѭ (любл'ѫ); коупити || коупльѭ; ловити, ловьць || ловльѭ, ловлѭ; срамити || посрамлѭти. Despre provenienţa acestor grupuri vezi § 51.

2. Grafiile dintr-o serie de monumente pls. (de pildă, din manuscrisul Suprasliensis, Savvina kniga) arată că în graiurile vechi bulgare din v. al XI-lea acest л' după consoana labială este înlocuit de j, nu însă în silaba iniţială a cuvîntului, de pildă, земьѭ (Savv. kn.), приставьіенъ, капьіа (manuscrisul Suprasliensis) în loc de chirilo-metodienele землѭ, приставлѣнъ, капля. In evangheliile Zogr. şi Mar. găsim de asemenea alături de остакл'ь, остакл'ьше, корабл'ь, земл'и grafiile оставь, оставьше, корабь, корабиць, земи, care dovedesc pierderea acestui л'.

Dar în participiile de tipul благословенъ (Zogr.), прославенъ (manuscr. Supr.) lipsa lui л' poate fi explicată nu în mod fonetic ci prin analogie cu formele благословити, благословиχъ, прославити, прославиχъ etc., adică prin formarea de la temele благослов-ити, прослав-ити.

§ 36. Consoanele compuse шт', жд'

1. Consoana moale шт' din limba paleoslavă alternează cu consoana т, de pildă, свѣтъ || свѣшта, şi cu grupul ст, de pildă, тъстъ || тъшта.

2. Consoana moale жд' (varianta sonoră faţă de шт') în limba pls. alternează cu consoana д, de pildă, видѣти || вижⅆѭ, şi cu grupul зд, de pildă, гвоздь || при-гвожденъ.

Despre provenienţa acestor alternanţe vezi § 52.

SCHIMBĂRI FONETICE IN GRUPURI DE CONSOANE

§ 37.

1. Cea mai importantă tendinţă fonetică a limbilor slave din epoca străveche a existenţii lor a fost tendinţa spre deschiderea silabelor. Ca urmare a acestei tendinţe, toate cuvintele din limbile slave (deci şi din limba paleoslavă) se terminau în vocală[1]. Ca urmare a aceleeaşi tendinţe, în limbile slave unele grupuri de consoane nu puteau exista într-o silabă. Grupurile de consoane, cu care puteau să se înceapă cuvintele, de pildă, сн, см, ст, ск, бр, кр, пл, бл, χв, гн, др, стр ş. a., puteau tot astfel să înceapă o silabă şi în interiorul cuvîntului; cp. сѣкѫ şi пѣ-снь, смѣχъ şi пи-смо, стати şi мѣ-сто, скочити şi и-скати, братръ şi до-бръ, красти şi мо-кръ, плетѫ şi те-плъ, χвала şi влъ-χвъ, гнити şi о-гнь, дроугъ şi мѫ-дръ, страⅆати şi пѣ-стръ, etc.

Dar alte grupuri de consoane ale unei silabe se simplificau, se prescurtau :

a) Grupul пн, бн, тн, дн se simplificau în н; cp. съпати || сънъ (din съп-нъ), оу-топати || тонѫти (din топнѫти), съ-гыбати || съ-гынѫти (din съ-гъбнѫти), свѣтъ || свѣнѫти (din свѣтнѫти), оу-кⅆати || оу-кⅆнѫти (din оу-кⅆнѫти), прⅆати (a zdruncina) || въс-прⅆнѫти (din въс-прⅆнѫти).

b) Grupul дм se simplifica în м; cp. дад-мъ || да-мь (pers. I-a sing. din дад+мь), вѣд-мъ || вѣмь (din вѣд-мь).

c) Grupurile дс, тс, бс, пс se simplificau în с: cp. вѣⅆмъ || вѣси (pers. a 2-a sing. din вѣд + си), дадмъ || даси (din дад + си); чьтѫ || чисъ (din чит + съ, - am numărat, pers. 1-a sing. aoristul sigmatic de tip vechi), грѣбѫ || грѣсъ (din грѣб + съ, pers. 1-a sing. aoristul sigmatic de tip vechi).

d) Grupurile бт, пт s-au simplificat în т: cp. грѣбѫ || грѣти (din грѣб-ти), тѣпѫ (bat) || тѣти (din тѣп-ти), длъбѫ || длато (din долб-то — cp. rus. долото (daltă).

e) Grupul скн s-a simplificat în сн: cp. блѣскъ || блѣснѫти (din блѣскнѫти), тискати || тѣсънъ (din тѣск-нъ).

f. Grupul кст s-a simplificat în ст: рекѫ || рѣсте (din рѣк + сте — pers. a 2-a pl. aoristul sigmatic de tip vechi).

g) Grupul кχ s-a simplificat în χ; cp. рекѫ || рѣχъ (din рѣк + χъ — pers. 1-a sing. aoristul sigmatic de tip vechi).

2. In limba pls., ca şi în celelalte limbi sud-slave, precum şi în limba veche rusă, s-au pierdut consoanele dentale д, т în poziţia înainte de л; în limbile slave occidentale consoanele dentale în această poziţie s-au păstrat. Cp. pls. падѫ || палъ, плетѫ || плелъ, actual bulg. плета || плелъ, rus. паду || пал, плету || плел cu ceh. padl, pletl; cp. pls. şi vechi. rus. рало cu polon. radlo (plug).

---

[1] Excepţie făceau prepoziţiile из, въз, без, раз care în limba vie s-au contopit cu cuvîntul următor într-un tot.

3. In locul consoanelor д, т înainte de consoana т se află с: плетѫ || плет-ти → плести, ведѫ || вед-ти → вести. In trecut consoana oclusivă т (atît veche, cît şi cea din д care a devenit surdă înaintea lui т următor) a fost supusă disimilaţiei, înainte de consoana oclusivă următoare т, în constrictiva с.

4. Consoana finală sonoră din prefix з s-a asimilat (a devenit surdă), înainte de consoana surdă, în с, de pildă, из + ходити → исходити, раз-тачати → растачати, къз-ходъ → късходъ. Grupul зш a dat сш, apoi шш şi s-a simplificat în ш: из-шьдъ. → ишьдъ.

Grupul зч a dat сч, apoi шч şi în sfîrşit s-a simplificat în шт; без-числьнъ → бештисльнъ, из-чистити → иштистити, из-чѫдиіе (cp. чѫдо) → иштѫдиіе.

5. Intre consoanele з şi р s-a dezvoltat consoana д: къз-д-растъ, къз-д-радока-сѫ, без-д-разоу̯ма(ev. Mar.), раз-д-рѣшити (psalt. Sinai.). Intre с şi р s-a dezvoltat consoana т; cp. пьс-ати şi пьс-т-ръ (din пьс-р-ъ, cp. доб-р-ъ, къ-д-р-ъ), о-стровъ şi lituan. sravá (curs).

§ 38. Prepoziţiile кън, кън, сън

Prepoziţiile—prefixe къ, съ, къ în vechime aveau la sfîrşit consoana н, adică aveau aspectul кън, сън[1], кън: cp. нти şi кън-ити, оу̯ши şi кън-оу̯шити, имати şi сън-имати.

In poziţia înainte de cuvintele care începeau cu o consoană, afară de j (şi poate în poziţia după un nume), н final s-a pierdut, şi astfel au rezultat prepoziţiile—prefixe къ, съ, къ.

In grupurile acestor prepoziţii în vechea structură fonetică cu cazurile oblice ale pronumelui и (ѥ, ѣ) au apărut formele de tipul кън-ѥмь (din кън-јѥмь, unde, după cum s-a arătat la § 34, нј → н'), кън'ь (din кън + јь), сън'имь (din сън + јимь), кън'ѥмоу̯, (din кън + јѥмоу̯), ş. a. m. d. La despărţirea prepoziţiilor formate după cum s-a arătat mai sus, къ, съ, къ, consoana finală a prefixului a început a fi transferată pronumelui: къ н'ѥмь, къ н'ѣмоу̯, съ н'имь, къ н'ь, на н'ь ş. a. m. d.

C. SUNETELE SLAVE ÎN EPOCA ARHAICĂ A DEZVOLTĂRII LOR, CORESPONDENŢELE LOR ÎN ALTE LIMBI DIN FAMILIA INDO-EUROPEANĂ

§ 39. Vocalele nazale (pls. ѧ, ѫ)

Mai sus (în §2) s-a arătat marele rol pe care l-a avut în formarea celui mai vechi sistem fonetic slav tendinţa spre deschiderea silabelor. S-a arătat acolo că în urma acestei tendinţe, consoana nazală care

[1] Această prepoziţie avea varianta cu vocala în grad intens, adică сон, care în poziţia înainte de consoană s-a schimbat fonetic în сж; vezi pls. сж-сѣдъ (cp. rus. dialectal сусед), сж-пржгъ (alături de съ-пржгъ), сж-противь (cp. rus. popular супротив).

închidea o silabă (adică care se găsea la sfîrşitul cuvîntului sau înainte de o consoană) s-a pierdut, iar vocala precedentă a devenit nazală.

Din îmbinarea vocalei anterioare cu consoana nazală s-a dezvoltat vocala nazală anterioară (de aici pls. ѧ). Din tema străveche slavă sēmen (cp. lat. semen) a rezultat nom. sing. pls. сѣмѧ şi cazurile oblice сѣмен-ѥ, сѣмен-и etc. Străvechea temă slavă pĭn a dat în alternanţele pls. пьнѫ || пѧ-ти (a întinde), cp. lit. pinú || pìnti.

Cuvîntul pfenning (nume de monedă) împrumutat din limba vechegerm. de nord s-a schimbat în limba pls. în пѣнѧзь.

Din îmbinarea vocalei posterioare cu consoana nazală la sfîrşitul cuvîntului sau înainte de consoană s-a dezvoltat vocala nazală posterioară (de aici pls. ѫ). Aceasta este provenienţa terminaţiei pls. la caz. acuz. sing. de la substantivele de gen. fem. declinarea 1-a ѫ: женѫ (varianta tare), земл'ѫ (varianta moale); tema ženā+flexiunea caz. acuz. m (cp. caz. acuz, sing. lat. terra+m—землю) → женѫ. Ca urmare a aceleeaşi tendinţe, cuvîntul handugs (înţelept) împrumutat din limba gotă s-a schimbat în limba pls. în хѫдогъ.

In vechea limba rusă: a) vocala nazală posterioară era mai închisă decît în vechea limbă bulgară, în urma cărui fapt, vălul palatului a încetat a se mai coborî, mai înainte de cît în vechea limbă bulgară şi astfel această vocală s-a schimbat în vocala nenazală u; b) vocala nazală anterioară a devenit mai deschisă şi prin pierderea pronunţării nazale a dat 'a (adică a cu consoana precedentă moale). Către v. al X-lea vocalele nazale în vechea limba rusă s-au transformat în nenazale, dar în limba bulgară vocalele nazale s-au păstrat un timp mai îndelungat.

§ 40. Vocalele ь, и, ъ, ы

1. Vocala ь redusă s-a dezvoltat din străvechi. sl. ĭ; vocalei pls. ь îi corespunde în alte limbi din familia indo-europeană ĭ (vocala i scurtă). Cp. pls. льнъ — lituan. lìnas — rus. лён; pls овьца — lat. ovis — vechi. ind. avikā — rus. овца.

Vocala и s-a dezvoltat din străvechi. sl. ī; pls. и în alte limbi indo-europene îi corespunde ī (vocala lungă i). Cp. pls. живъ — lituan. gývas (în grafia lituan. litera y exprimă vocala lungă i) — lat. vīvus— rus. жив; pls. свинии — lat. suīnus (de porc). Alternanţa ь || и, pe care o găsim în temele verbale (şi anume: vocala и o găsim în temele verbelor cu sens de durată sau repetare a acţiunii, de pildă, съ-бьрати || съ-бирати, оу̯-мьрѫ || оу̯-мирaѭ, про-пьнѫ || про-пинати), este o reflectare a alternanţei mai vechi ĭ || ī (adică a vocalei scurte i, care mai tîrziu s-a schimbat în ь şi a vocalei lungi i, care s-a păstrat fără schimbări calitative).

2. Inainte de и din ī dintr-o epocă mai veche, în loc de consoanele *г, к, х* în grupurile de limbi slave se găsesc consoanele sibilante moi 'ж, ч', ш'. Exemple: слоу̯га || слоу̯жити, пророкъ ||

пророчити; cp. lit. gývas cu slav. живъ. Dar în unele forme nominale şi verbale în grupurile de limbi slave vocala i era şi de altă proveniență — din diftongul oi̯; în alte limbi din familia indo-europeană acestui i îi corespunde diftongul oi̯ sau diftongul ai̯. Înainte de vocala и care provine din diftong, în limba pls. în loc de *e*, *ĸ*, *x* se găsesc, după cum s-a spus în § 18, p. 3, consoanele sibilante moi з᾽, ц᾽, с᾽. Cp. nom. pl. кльци (caz nom. sing. клькъ — волк — (lup) cu caz. nom. pl. grec. λύ .οι (caz nom. sing. λύκος—lup). Cp. pers. a 2-a sing. modul imperativ помози (de la verbul помогж) cu pers. a 2-a sing. mod. optativ. grec. φέροι-ς.

3. Vocala redusă ъ s-a dezvoltat din străvechi. sl. ŭ; paleoslavului ъ în alte limbi din familia indo-europeană îi corespunde ū (vocala scurtă u). Cp. pls. блъха — lituan. blusá — rus. блоха; pls. дъшти — lituan. duktė̃ — rus. дочь; pls. кънязь — vechi. germ. kuning.

Vocala ы s-a dezvoltat din străvsl. ū; pls. ы îi corespunde în alte limbi din familia indo-europeană ū (vocala u lungă). Cp. pls. бъıти — lit. būti; pls. сънъ — lit. sūnùs.

Vocala ū în epoca veche se găsea la sfîrşitul unei silabe (adică în poziția înainte de consoană sau la sfîrşitul cuvîntului), iar în poziția înainte de vocală îi corespundea diftongul ŭu̯. Mai tîrziu în limbile slave ŭu̯ → ък, iar ū → ы. Cp. alternanța paleoslavă съ-кръı ти || съ-крък-ѣнъ, скекръı || скекрък-ѣ.

Alternanța ъ || ы pe care o găsim în temele verbelor cu sens de durată sau repetare a acțiunii, de pildă: по-сълати || по-сылати, къ-ръкати || къı-рыкати, за-съхнжти || за-сыхати este o reflectare a unei alternanțe slave mai vechi ŭ || ū (adică a vocalei scurte u, care mai tîrziu s-a schimbat în ъ, şi a vocalei lungi u care s-a schimbat mai tîrziu în ы).

§ 41. Vocalele ѣ şi ѣ

1. Vocala ѣ în limbile slave era din vechime scurtă. In alte limbi din familia indo-europeană îi corespunde ĕ (adică vocala e scurtă). Cp. pls. бѣрж — lat. fĕro; pls. вѣзж — lat. vĕho.

Vocala ѣ s-a dezvoltat din străvechi. sl. ē; paleoslavului ѣ îi corespunde în alte limbi din familia indo-europeană ē (vocala lungă e). Cp. pls. сѣмя — lat. sēmen; infinitivul pls. дѣти — lituan. dėti).

Alternanța ѣ ||ѣ, pe care o găsim în temele verbale (şi anume: vocala ѣ o găsim în temele verbale cu sensul de durată sau repetare a acțiunii, de pildă съ-плести || съ-плѣтати, гнетж || оу-гнѣтати), este o reflectare a unei alternanțe slave mai vechi ĕ || ē (adică a vocalei scurte e şi a vocalei lungi ē care mai tîrziu s-a schimbat în ѣ).

2. Dar în limba pls. exista o vocală ѣ şi de altă proveniență — din diftongul oi̯ dintr-o epocă mai veche; în alte limbi indo-europene acestui ѣ îi corespunde diftongul oi̯ sau diftongul ai̯. Cp. pls. цѣна — lituan. káina — rus. цена; v. terminația ѣ la cazul dat. sing. al

substantivelor de declinarea 1-a; pls. ржцѣ — lituan. rañkai — rus. руке.

Diftongul oi̯ s-a schimbat în ѣ ca urmare a tendinței limbilor slave din epoca foarte îndepărtată a existenței lor de a nu termina silaba cu un sunet nesilabic: în poziția înainte de vocala i̯ (sau j) se unea cu vocala următoare şi forma cu ea o silabă; dar în poziția înainte de consoană sau la sfîrşitul unui cuvînt, oi̯ ca urmare a asimilației primei părți a diftongului cu a doua, s-a schimbat în ѣ, — cp. поı̯-жж || пѣ-ти, каı̯-ати || цѣ-на (în cuvîntul din urmă к s-a schimbat în ц înainte de ѣ — despre aceasta vezi § 33, p. 2).

La intonația coborîtoare (adică la pronunțarea cu ton scăzut) diftongul oi̯ s-a contras în vocala и, de pildă, la caz. nom. pl. al substantivelor masculine de declinarea a 2-*a*: плоди (din străvsl. plodoi), кльци — cp. grec. λύκοι (vezi p. 2 din § 40).

§ 42. Vocala ѵ

Vocala slavă ѵ (care în grafia pls. se exprima prin două semne: оѵ) s-a dezvoltat din vechiul diftong оu̯ (au̯) la sfîrşitul silabei (la sfîrşitul cuvîntului sau înainte de o consoană); în această poziție, ca urmare a tendinței spre deschiderea silabei, diftongul оu̯ s-a contras în monoftongul ѵ. Astfel cuvîntul got. kaupōn (v. substantivul lat. coupo, gen. coupōnis — cîrciumar, hangiu, cp. germ. kaufen) a dat în limbile slave tema куп—, de pildă, pls. коѵпити, искоѵпл᾽ениѥ. Cp. adjectivul scurt pls. соѵхъ şi lituan. saũsas.

In poziția înainte de vocală diftongul оu̯ s-a schimbat în ов, iar diftongul au — în ав; v. alternanța pls. плоѵти || повжж, плавити; слоѵти || словж, слава. In gradul neintens în loc de ou în poziția înainte de consoană a apărut străvsl. ŭ, de unde în grupurile de limbi slave rezultă ъ—vezi pls. ков-ати || къ-знь.

Alternanțele de sunete arătate sînt pe deplin caracteristice, după cum s-a spus în § 16, pentru formele cazuale ale substantivelor de declinarea a 3-*a*. Cp. cazul nom. sing. сънъ (din sūnŭ-s), voc. сыноѵ (din sūnou̯ — tema foarte veche cu sunetul final intens) şi nom. pl. сынов-ѣ (vezi § 60).

§ 43. Grupurile de consoane lichide cu vocale pline

1. După cum s-a aratat în § 21, în limba pls. trebuie să deosebim două feluri de grupuri de consoane lichide cu vocale pline: de tipul градъ (cp. rus. город) şi de tipul братръ (cp. rus. брат).

2. Grupurile de primul tip s-au dezvoltat din grupurile străvsl. de tipul *tort*, *tert*, *tolt*, *telt*, (în aceste scheme litera lat. *t* exprimă în mod convențional orice consoană). Tendința limbilor slave din epoca străveche a dezvoltării lor spre deschiderea silabelor a dus în limbile sudslave, cu deosebire în limba paleoslavă, la lungirea vocalei (о → а, ѣ → ѣ, v. § 2 şi § 41) şi la deplasarea ei: *tort* → трат, *tert*

→ трѣт, *tolt* → тлат, *telt* → тлѣт. In vechea limbă rusă, în aceste grupuri, după consoana lichidă s-a dezvoltat o vocală mai mult, şi astfel silabele închise s-au transformat în silabe deschise: tort → торот, tert → терет, tolt → толот; grupul telt, în legătură cu întărirea lui l, a trecut în tolt, de unde apoi толот.

Vechiului sistem slav „ vocală + consoană lichidă“ din astfel de grupuri îi corespunde acelaş sistem de sunete în aceste cuvinte din alte limbi indo-europene. *Exemple:* din străvsl. korva (cp. lit kárve,) s-au dezvoltat pls. крава — rus. корова; din străvsl. golva (cp. lit. galvà) s-au dezvoltat pls. глава — rus. голова; din străvsl. bergъ (cp. germ. Berg) s-au dezvoltat pls. брѣгъ — rus. берег; din străvsl. melko (cp. germ. Milch) s-au dezvoltat pls. млѣко — rus. молоко.

3. Grupurile de tipul al doilea îşi trag originea din grupurile străvsl. *trat, tlat, trēt, tlēt.* In grupurile din urmă silaba se termina cu o vocală, de aceea cuvintele cu aceste grupuri, care nu erau în contrazicere cu tendinţa spre deschiderea silabei, au rămas neschimbate în toate limbile slave, deci şi în pls. şi în limba veche rusă. In aceste grupuri ordinea sunetelor „consoană lichidă + vocală“ este străveche, identică în aceleaşi cuvinte din limbile slave şi din alte limbi din familia indo-europeană.

Cp. pls. братръ — rus. брат — lat. frater; pls. слабъ — rus. слаб — lit. slóbti (a slăbi); pls. слѣпъ — rus. слеп — lit. slepti (a ascunde).

§ 44. Grupurile ръ, рь, лъ, ль între consoane

1. După cum s-a arătat în § 23, valoarea fonetică şi provenienţa grupurilor pls. „consoană lichidă + vocală redusă“ între consoane nu erau identice.

2. In cuvinte ca кръвь, блъхà, крьстъ etc., această ordine este străveche — o găsim şi în alte limbi slave, precum şi în aceleaşi cuvinte (dacă există) şi în alte limbi indo-europene. Cp. pls. şi vechiul rus. кръвь (actual rus. кровь) cu lit. krùvinas (sîngeros); pls. şi vechiul rus. блъхà (actual rus. блоха) cu lit. blusà; pls. şi vechiul rus. крьстъ (actual rus. крест) cu vechiul germ. de nord Krist.

Vechimea foarte mare a unei astfel de orînduiri a sunetelor (la început lichida, după ea vocala redusă) se vede şi din ordinea lichidei şi a vocalei pline care urmează după ea în alte cuvinte de la aceeaşi rădăcină: cp. ослѣпѧ́ти || слѣпъ, грьмѣ́ти || громъ, охръмѧ́ти || хромъ.

3. In cuvinte ca влькъ, плънъ, гръло, съмрьть etc., într-o epocă foarte veche, vocala redusă era înaintea lichidei, şi ca urmare a tendinţei spre deschiderea silabei, în limba pls. s-a petrecut strămutarea acestor sunete. Cp. оу-мьрѫ́ || съ-мрьть; про-стьрѫ́ || про-стрьтъ (participiul pasiv). Despre străvechea ordine a sunetelor: „vocală redusă + consoană lichidă“ avem dovezi atît în limba rusă, cît şi în celelalte limbi din familia indo-europeană. Cp. pls. влькъ — vechiul rus. вълкъ (actual rus. волк) — lit. vil̃kas; pls. гръло — vechiul rus. гърло (actual rus. горло) — vechi prusian gurkle; pls. съ-мрьть — vechiul rus. съ-мьртъ (actual rus. смерть) — lit. mirtis.

Observaţie. Alternanţele din temele prezentului şi infinitivului de tipul врѣжѫ (împletesc, leg) || врѣсти, тлѣкѫ (pisez) || тлѣшти, чрѣпѫ || чрѣти, врѣгѫ (arunc) || врѣшти înfăţişează o shimbare fonetică mai veche de cît alternanţa: vьrzoⁿ || vьrzti, tьlkoⁿ || telkti, čьrpoⁿ || čerpti, vьrgoⁿ || vergti, unde la prezent vocala din rădăcină avea aspectul muiat (ь) iar la infinitiv aspectul obicinuit (e). La formele de prezent a intervenit inversiunea tьlkoⁿ → тлькѫ, vьrzoⁿ → врѣжѫ, vьrgoⁿ → врѣгѫ, čьrpoⁿ → чрѣпѫ. Infinitivul, în urma lungirii vocalei din rădăcină şi a inversiunii lichidei, şi în urma schimbării grupurilor рт', кт' în шт s-a modificat astfel: verzti → врѣсти, telkti → тлѣшти, vergti → врѣшти, čerpti → чрѣти (cu pierderea lui и înainte de т — vezi § 37 p. 1, şi § 52, p. 1b).

§ 45. Consoana χ

In cazurile alternanţei χ cu с (vezi § 29), precum şi în alte cîteva cazuri, consoana χ din limbile slave provenea dintr-un vechi с în poziţia după sunetele străvechi slave i, u, r, k: cp. lit. ausis — pls. оухо: lit. blusà — pls. блъха. Intr-o epocă mai tîrzie, reflectată în monumentele pls., ca rezultat al schimbărilor fonetice, provocate, în special, de tendinţa spre deschiderea silabelor, poziţia după vocalele і, u s-a schimbat în poziţia după vocalele ь (din ĭ), и (din ī şi din ei̯), ѣ (din oi̯), ъ (din ŭ), ы (din ū), оу (din ou̯) — vezi aoristele хвали-хъ, пѣ-хъ, кры-хъ, плоухъ.

Trebuie, însă, să adăugăm că с nu a fost supus schimbării în χ, dacă după с urma consoana ocluzivă к sau т, sau п. De aceea în conjugarea aoristului consoana din sufix с alternează cu χ: cp. хвалихомъ — dar: хвалистє, крычхомъ — крыстє; cp. străvechi. sl. pors-ъ → porchъ (de unde pls. прахъ, dar vechiul rus. порохъ — пыль) şi pьrs-tь (pls. прьсть — pămînt). Alte exemple de păstrare a lui с în grupurile ск, ст, сп: блѣскъ, искати, истина, оуспѣти. In ceea ce priveşte aoristele de tipul несохъ, дахъ, видѣхъ (în ultimul verb ѣ este din ē), къзмахъ, în acestea χ în loc de с a apărut sub influenţa aoristelor de tipul крычхъ, хвалихъ, etc.

Dar într-o altă serie de cuvinte χ este străvechi (nu din с), de pildă, în cuvintele прорѣха, сеха, хохотати, хоудъ, хытити, ş. a.

§ 46. Consoanele ж', ш', ч'

In limba pls. consoanele ж', ш', ч' alternează, după cum s-a spus în § 30, cu consoanele postlingvale г, χ, к. Următoarele schimbări străvechi slave (comun-slave) constituie izvorul acestei alternanţe:

1. Inainte de toate vocalele anterioare (и, є, ь, ē, ѫ), consoanele postlingvale г, χ, к în vechime se muiau în sibilante: г → дж', iar după pierderea închiderii → ж'; к → ч' (тш', adică cu păstrarea închiderii), χ → ш'. Aceasta este aşa numita primă înmuiere a postlingvalelor, care constituie apropierea articulaţiei consoanelor postlingvale de locul formării vocalelor anterioare. *Exemple:*

a) Inainte de ѣ: могѫ || можеши, пекѫ || печеши; рекоχъ (pers. I-a, sing. de la aorist) || рече (pers. a 3-*a* sing. de la aorist). Consoana χ putea să se moaie şi atunci cînd o despărţea de ѣ consoana к, de pildă, влъχъ || влъшке (vocativul).

b) Inainte de и: бѣгѫ || бѣжиши, соущъ || соушити, токъ || точило (v. § 18). Cp. slavon. живъ cu lit. gývas (în limba lit. nu exista înmuierea consoanelor postlingvale în sibilante înainte de vocalele anterioare).

c) Inainte de ь: чловѣкъ || чловѣчьскъ, дроугъ || дроужьскъ, доущъ || доушьнъ.

d) Inainte de ѫ: отрокъ || отроча; бъıхъ (pers. I-a sing. a aoristului de la verbul бъıти) || бъıша (pers. a 3-*a* pl. tot de la aorist).

e) Inainte de ē, care după o sibilantă moale se schimba în ā (în celelalte poziţii vocala ē s-a schimbat în ѣ): бѣгъ || бѣжати (din бѣж — ѣти), мльчѣнѫти || мльчати (a tăcea, din мльч-ѣти), мъногъ || мъножан (gradul comp. din мънож-ен), крѣпъкъ || крѣпъчи (gradul comp., din крѣпъч-ен).

Observaţie. Cuvintele împrumutate din limba greacă se pronunţau cu păstrarea cons. moi г, к, χ, de pildă, параск'евьг'ин, χ'игонъ.

2. Aceleeaşi înmueri erau supuse cons. г, к, χ şi în grupul cu consoana j următoare: гj → ж', кj → ч', χj → ш'. Cp. лъгѫ || лъж'а (din lъgjā), притъкнѫти || притъч'а (din prī-tъk-jā), плакати || плач'ѫ (din plak-jѫ), соущъ || соуша (din such-jā), доущъ || доуша (din duch-jā).

§ 47. Alternanţa с || ш', з || ж'.

Izvorul alternanţei slave с || ш', з || ж' este schimbarea comun-slavă a grupurilor с şi з cu j: sub influenţa consoanei următoare j, articulaţia lui с şi з s-a deplasat spre palatul tare, şi cj → ш', iar зj → ж'. *Exemple:* носjѫ (din носи-ѫ, cp. носи-тъ) → нош'ѫ; козjѫ (din кози-ѫ, cp. кози-тъ) → кож'ѫ. Consoanele с, з au fost supuse unei atari schimbări înainte de toate consoanele moi, cu deosebire înainte de sonantele moi л' (din лj), н' (din нj), de pildă, мъıшлıѫ, къжлюблıѫ (← къзлюблıѫ), блажнıѫ, нжнiего (← из него). Inainte de л, н, semimoi (acestea erau astfel înainte de vocalele anterioare — v. § 27) consoanele с, з nu erau supuse înmuierii — v. мъıсли ги, блазнити.

§ 48. Alternanţa ск || шт', зг || жд'

Alternanţa paleoslavă ск || шт', зг || жд' are următoarea provenienţă. In vechile grupuri de limbi slave, grupul ск înainte de vocalele anterioare şi grupul скj s-au schimbat în сч' adică în ст'ш'. In acest grup consoana с s-a asimilat cu semioclusiva următoare, adică s-a înmuiat în ш (v. § 47), în urma cărui fapt a rezultat grupul ш' т' ш', în unele limbi slave supus simplificării (prescurtării). In limba pls. ш' т' ш' s-a simplificat în шт': дъска || дъштица (din дъскица), блъскъ || блъштитъ (din блъск-итъ) || блъштати (din блъскети), пискати || пишталь (din писк-ѣль), плескати || плештетъ (din плескjетъ). Grupul consoanelor sonore corespunzătoare зг înainte de vocalele anterioare şi згj s-au schimbat în зд'ж'. In acest grup consoana з s-a asimilat cu semioclusiva următoare д'ж', în urma cărui fapt a rezultat grupul ж'д'ж'. In limba pls. acest grup s-a simplificat în жд'; cp. розга || рождиe (din розгиjе), мозгъ || мождань (din мозгѣнъ), жити || иждити (din из + гити, — cp. lit. gývas şi pls. живъ), гонити || иждеиѫ (din из-генѫ)[1].

In limba rusă grupurile comun-slave ш' т' ш' şi ж' д' ж' au pierdut închiderea, adică ш' т' ш' s-a transformat în ш' (redat în scris prin litera щ), iar ж' д' ж' s-a transformat în ж' (redat în scris prin зж sau жж); cp. доска || дощечка, искать || ищу (din иск-jѫ), мозг || размозжить, визг || визжать (din визг-ѣти), визжу (din визг-jѫ).

§ 49. Proveniența alternanţei г || з', к || ц', χ || с'

Alternanţa paleoslavă a consoanelor postlingvale cu consoanele siflante moi arătată în § 33 reprezintă o moştenire a străvechei înmuieri slave г → дз' → з'[2], к → ц', χ → с':

1. După vocalele и, ь, ѫ în poziţia înainte de vocale, afară de ъı şi ъ, de pildă, лице (cp. ликъ), старица (cp. старикъ). Dar în cuvintele de tipul отьць (din arhaicul отькъ), старьць (din старькъ), къняжь (din кънягъ — cp. кънягъıн'и) înmuierea s-a produs la cazurile oblice; отька → отьца, отькоу → отьцоу, старька → старьца, къняга → къняз'а ş. a. m. d., şi din ele, ca urmare a tendinţei spre o structură fonetică uniformă a temei, a fost trecută în forma caz. nom. Pronumele кıχъ de asemenea a primit înmuierea lui χ la cazurile oblice: кıсего, кıсемоу ş. a. m. d., de unde с a fost trecut la cazul nom.— acuz. sing.— кıсь; v. de asemenea forma feminină кıχа → кıса şi neutră кıχо → кıсе.

In poziţia înainte de consoană muierea cons. г, к, χ după vocalele anterioare nu a avut loc. Cp. подкигнѫти || подкизати, досягнѫти || досязати, къскликнѫти || късклицати.

2. Inainte de voc. ь şi и provenite din diftong (vezi § 41, p. 2): cp. caz. dat. sing. рѫцѣ cu lit. rañkai.

Dar muierea consoanelor postlingvale înainte de ѣ şi и s-a petrecut mai tîrziu de cît muierea lor după vocalele anterioare.

---

[1] А. М. Селищев, Славянское языкознание, Т. I, Учпедгиз, 1941, стр. 74, § 38. (A. M. Selişcev, *Lingvistica slavă*, т. I, Ucipedgiz, 1941, pag. 74. § 38).

[2] Iniţial з s-a muiat în semioclusiva dz', care mai tîrziu s-a redus la z'. In monumentele glagolitice care reflectă graiuri cu prezenţa lui dz', pentru această semioclusivă există o literă aparte, deosebită de litera care redă sunetul z. In unele monumente chirilice (de pildă, în foiţele de la Hilandar, în foiţele Undolski) pentru redarea acestui sunet s-a amplificat litera з cu o liniuţă: ѕ.

Aceasta se vede din faptul că muierea lui г, к în poziția înainte de к + ѣ (vocala ultimă din diftong) în silaba inițială a cuvîntului nu a fost comun-slavă. Ea a avut loc în limbile slave sudice și răsăritene, pe cînd în limbile slave occidentale (cehă, polonă), consoanele postlingvale, în această poziție, s-au păstrat neschimbate. Cp. pls. зкѣздa, цвѣтъ și vechi. rus. звѣздa, цвѣтъ cu ceh. hvězda, květ (în grafia cehă litera h exprimă o consoană sonoră constrictivă postlingvală, iar litera ě corespunde chirilicei ѣ).

§ 50. Proveniența cons. л', н', р'

Consoanele sonante moi л', н', р' s-au dezvoltat din vechile grupuri slave лj, нj, рj; j, înmuind sonanta precedentă, s-a asimilat și s-a contopit cu ea, de pildă, gonjo^{n} → гонʼж, veljo^{n} → велʼж.

Dar trebuie să avem în vedere că în limba pls. (ca și în vechea rusă) a existat л' și de altă proveniență: în л' s-a schimbat j după consoanele labiale, — cp. къпити și къплʼь (din vър — jь — v. § 51).

§ 51. Proveniența grupurilor бл', пл', вл', мл'

Grupurile бл', пл', вл', мл' care se găseau în limbile slave s-au dezvoltat din vechile grupuri бj, пj, вj, мj. In silaba inițială (din rădăcină) a cuvîntului schimbarea lui j în л' după labiale s-a petrecut în toate limbile slave. Cp. pls. плюжь, rus. плюю, pol. pluję cu lit. spiáuju; pls. și bulg. блюдо, rus. блюдо, pol. bludo cu got. biuds. In alte poziții schimbarea grupului „labială + j" s-a petrecut mai tîrziu și nu a fost la fel în diferitele grupuri de limbi slave: în unele a apărut tot astfel grupul „labială + л'", dar în altele j a muiat consoana labială precedentă și s-a asimilat cu ea. De aceea, din străvechiul slav zemja a apărut pls. земля, rus. земля, dar pol. ziemia (prin litera i aci este exprimată muierea consoanelor precedente z și m).

§ 52. Proveniența consoanelor compuse шт', жд'

1. Consoana pls. compusă moale шт' s-a dezvoltat din următoarele grupuri slave străvechi:

a) tj, care în graiurile bulgaro-macedonene s-a schimbat în шт', iar în graiurile rus. în ч': străvsl. svętja a dat în pls. свѣща, iar în vechi rus. свѣча.

b) gt, kt înainte de vocalele anterioare: mogtь (substantiv) → pls. мощь, vechi. rus. мочь (cp. pls. могжь, rus. могу); pekti (infinitiv) → pls. пешти, vechi. rus. печи, actual rus. печь (cp. pls. пекжь, rus. пеку).

c) stj, care în toate grupurile de limbi slave s-a schimbat în ш' т' ш'. In limba pls. grupul ш' т' ш' a fost supus simplificării (prescurtării) în шт': străvsl. tьstja → тьшта. In limba rusă literară grupul comun-slav *ш' т' ш'* a pierdut închiderea și s-a prefăcut în ш̄' (consoană moale lungă, redată în scris prin litera щ): тесть || тёща, пустишь || пущу; în multe graiuri ruseşti de nord și ruseşti de sud ш̄' s-a întărit: пуш̄у (пушшу).

2. Consoana pls. moale compusă жд' s-a dezvoltat din următoarele grupuri străvechi:

a) dj, care în graiurile bulgaro-macedonene s-a schimbat în жд', iar în vechea limbă rusă în ж': străvsl. medja a dat pls. межда, iar în l. rusă межа; cp. pls. видѣти || вижджь cu vechi. rus. видѣти || вижю.

b) zdj, care în toate grupurile de limbi slave s-a schimbat în ж' д' ж'. In limba pls. grupul ж' д' ж' a fost supus simplificării (prescurtării) în жд': străvsl. prīgvozdjenъ → pls. пригвожденъ (cp. пригвоздити).

In limba literară rusă grupul comun — slav *жʼ дʼ жʼ* a pierdut închiderea și s-a prefăcut în ж̄' (consoană lungă moale, redată în scris prin зж și жж): ездить || езжу (еж̄'у). In multe graiuri ruseşti-nordice și ruseşti-sudice ж̄' s-a întărit: еж̄у (ежжу). Numai în unele graiuri ruseşti (de pildă, în ținutul Oloneț) străvechiul grup *жʼ дʼ жʼ* (și varianta surdă — *шʼ тʼ шʼ*) se păstrează neschimbat, de pildă, приеж'д'ж'ай.

§ 53. Probleme și teme asupra foneticii pentru auto-control

1. Explicați alternanța vocalelor din rădăcinele cuvintelor: съ-боръ || бержь || брѣмя || бьрати || съ-бирати; мьгнжти || мигъ || съ-мѣжити; про-нъзити || про-низати || за-нозити; мьржь || съ-мрьть || мрѣти || умирати || моръ; стрѣгжь || стражь (cp. rus. стерегу || сторож): плоүти || плоѵ-кць || плавити || плътъ; възѧти || възьмжь || възимати; пѧнжь || пинати || о-пона || пѧто; клѧнжь || клѧти || за-клинати; гѫнати || гонити || женжь || ганяти; кѣнькць || по-кои || кити || киж (кыж); зъвати || зовжь || при-зъикати; коүжь || ковати || къзнь; доүхъ || дъүнжти || дъүхати.

2. Ce concluzie rezultă cu privire la ordinea străveche a vocalei și consoanei lichide din rădăcini, la confruntarea următoarelor cuvinte pls.: просити (cp. rus. просить) și прасѧ (rus. поросенок); крьстъ (cp. vechi. rus. крьстъ, vechi. germ. nord. Krist) și крьхъ, (vechi. rus. крьхъ, lit. viršus); плънъ (cp. vechi rus. пълнъ, lit. pilnas) și плътъ (cp. vechi rus. плътъ, lit. plutà — coajă)?

3. Din care grupuri mai vechi de sunete s-a dezvoltat în limba pls. consoana compusă шт'? — Pentru răspuns, analizați următoarele cuvinte pls.: мошть, пешть, хоштеши, възкѣштати, коштанъ, иштетъ (rus. мочь, печь, хочешь, возвещать, вощаный, ищет).

4. Din care grup mai vechi s-a dezvoltat în limba pls. consoana compusă жд, în fie-care din următoarele cuvinte pls.: рождж, одежда (cp. rus. pop. одёжа), пригваждати, рождие, иждепетъ (izgonește)?

5. Arătați proveniența lui ж în fiecare din următoarele cuvinte pls.: лежати, вожж, лъжа (minciună).

6. Explicaţi alternanţa consoanelor din următoarele cuvinte care reprezintă sau o formaţie din rădăcina primului cuvînt, sau o altă formă a primului cuvînt: кънѧгъıн'и || кънѧзь || кънѧже; заносити || ножь; вълагати || лежати; помогѫ || поможетъ || помошть || помози; чловѣкъ || чловѣчьскъ || чловѣци; дъска || дъштица; отъкѣтити || отъкѣштати; глъбоко || глъбле; отьць || отьче || отьчь (adjectiv).

7. Stabiliţi variantele vechi rus. la următoarele cuvinte pls.: врагъ, сладъкъ, врѣмѧ, плѣнъ; тръгъ, чрьвь; прѣкрашть; вождь (cp. водити), стрѣшти (cp. стрѣгѫ).

8. Arătaţi că următoarele cuvinte provin de la aceeaşi rădăcină: година || жьдати; градъ || жрьдь; прьсть || прахъ; оучити || на-оука || кънѧжти; соухъ || соуша; плодити || племѧ (din плеѣмѧ); по-чрьпѫ || по-чрѣти; при-лѣнѫти || при-липати; про-сторъ || стра-на; зьрѣти || по-зоръ || зракъ || зарꙗ; ѣатро (ficat) || жтробa.

D. MORFOLOGIA

54. Componenţa cuvîntului.

Temele cuvintelor puteau fi derivate şi nederivate. Temele derivate includeau, afară de rădăcină, sufixul şi uneori şi prefixul, de pildă, кор-ѣц-ь, пра-дѣд-ъ. Un cuvînt putea să aibă cîteva sufixe, de pildă, cuvîntul длъж-ѣн-ик-ъ are două sufixe: -ѣн şi -ик.

Destul de însemnat era numărul temelor compuse (din unirea a două rădăcini), de pildă, зълодѣи, коиекода. Vocala о (care după o consoană moale s-a schimbat în е), de provenienţă sunet final al temei (vocală tematică), a început să se întrebuinţeze şi în compunerea altor teme (în ā, în ū, în ī), de pildă, кодоносъ (cp. кода), крѣкоточивъ (cp. крѣı—крѣче), звѣроиидѣнъ (cp. звѣрь).

§ 55. Substantivele

Studiind numele şi pronumele din limba pls., trebuie să deosebim sistemul numerelor, formele cazurilor şi categoriile genului. In afară de aceasta, trebuie remarcată categoria de subst. „însufleţite“ şi „neînsufleţite“.

1. Sistemul numerelor

In limba pls. erau trei numere: singular, dual şi plural. Noţiunea de plural se raporta la trei sau mai multe obiecte. Pentru exprimarea a două obiecte, cu deosebire a celor în perechi (de pildă, рѣка, нога, ѹхо, око), existau forme deosebite, de dual; aceste forme au fost proprii mai multor limbi în epoca arhaică a dezvoltării lor: greacă, lituaniană, slavă ş. a. Mai tîrziu a început a se deosebi, din punct de vedere gramatical, numai singularul şi pluralul, iar trebuinţa

exprimării într-o formă gramaticală specială a perechii (dualului) se pierde. Indiciile acestei pierderi se reflectă încă în monumentele pls.; de pildă, la verbele care se leagă cu două subiecte, forma de dual uneori este înlocuită cu forma de plural.

Majoritatea limbilor slave în dezvoltarea lor au pierdut dualul—categorie gramaticală, iar formele de dual, păstrate în mod izolat, sînt percepute ca forme de plural (de pildă în limba rusă: уши, очи, плечи, etc.). Formele de dual se păstrează pînă astăzi numai în cîteva limbi slave (slovenă, luzaciană).

2. Formele cazurilor

In limba pls. se distingeau şase forme de cazuri: nominativ, genitiv, dativ, acuzativ, instrumental şi locativ[1]; în afară de acestea, la substantivele masc. şi fem., la singular, exista o formă deosebită de vocativ.

La numele de genul neutru, cazul acuzativ era identic cu nominativul. La dual erau numai trei forme cazuale: una pentru cazurile nominativ şi acuzativ şi pentru forma de vocativ, alta — pentru cazurile genitiv şi locativ, a treia — pentru cazurile dativ şi instrumental. Prima formă (caz. nom.-acuz.) se caracteriza, la majoritatea tipurilor de declinare, prin vocala lungă a temei: în loc de ŏ era ō→а, în loc de ъ—ы, în loc de ь—и (de pildă, плода, сыны, кости). A doua formă (caz. gen. — locat.) se caracteriza prin aceeaşi vocală pentru toate tipurile de declinare ѹ (женоу, плодоу, сыноκоу, костью). A treia (caz. dat. — instr.) avea de asemenea aceeaşi flexiune pentru toate tipurile de declinare ма: женама, плодома, сынъма, костьма.

TIPURILE DE DECLINARE NOMINALĂ

§ 56.

După declinarea nominală se declinau substantivele şi adjectivele de formă scurtă. Adjectivele scurte se declinau în mod corespunzător cu substantivele de acelaş gen: новъ—ca рабъ, синъ'ь—ca конь, нова—ca жена, синıа—ca земıа, ново—ca село, синıе—ca полıе.

După diferenţierea în alcătuirea formelor cazuale se pot stabili cinci tipuri de declinări.

1. In declinarea I-a sînt cuprinse numele care au la cazul nominativ sing. flexiunea а (de pildă, жена, земıа, юноша), precum şi flexiunea и (de pildă, рабын'и, ладии, сѫдии).

2. In declinarea a II-a sînt cuprinse numele de gen masculin cu flexiunile ъ, 'ь, şi de gen neutru cu flexiunile о, 'е la cazul nominativ sing.; la cazul genitiv sing. ele aveau flexiunea а ('а). Exemple: плодъ—плода, конь—конʼа, село—села, полʼе—полʼа.

---

[1] Cazul acesta, care corespunde cazului prepoziţional din l. rusă, se numeşte astfel, pentru că el, de obicei, arăta locul şi se putea întrebuinţa fără prepoziţie.

3. In declinarea a III-a sînt cuprinse substantivele de genul masculin care au la cazul nominativ sing. flexiunea ъ, iar la caz. gen. sing. flexiunea ѹ, de pildă, сынъ—сыноу.

4. In declinarea a IV-a sînt cuprinse substantivele de genul masculin şi feminin cu flexiunea ь la cazul nominativ sing., iar la genitiv sing. cu flexiunea и. De pildă: пѫть, гость (masculine), ношть, кость (feminine).

5. În declinarea a V-a sînt cuprinse substantivele de genul neutru, masculin şi feminin, la care forma de gen. sing. avea o silabă mai mult de cît forma de nom. sing., şi care avea flexiunea е. Exemple: слово—словесе, имѧ — имене, камы — камене, матн—матере, свекръı свекръке.

Observaţie. Aceste tipuri de declinare reprezintă dezvoltarea istorică a tipurilor de declinare dintr-o epocă foarte veche.

Aspectele terminaţiilor cazuale din acea epocă foarte veche depindeau de sunetele finale ale temei, la care se adăugau terminaţiile cazuale. Aceste teme foarte vechi se reconstituiesc prin comparaţia acelorași forme cazuale de la diferitele tipuri de declinare din limba pls. şi se confirmă prin confruntarea cu cuvintele similare din alte limbi din familia indo-europeană. De exemplu, lăsînd la o parte flexiunea comună pentru toate tipurile de declinare a cazului dat. pl. — мъ, aflăm temele foarte vechi: la declinarea I — жена-мъ; la declinarea II — плодо-мъ; la declinara III — сынъ-мъ; la declinarea IV — гостъ-мъ.

a) Prezenţa în trecutul îndepărtat a temelor nominale în а (v. la declinarea I cazul dat. pl. жена-ма, caz. dat. — instr. dual жена-ма ş. a. m. d.) se confirmă prin aceleaşi teme din limbile lat. şi gr.; cp. lat. terra (pămînt), gr. χώρα (pămînt).

b) Prezenţa în trecutul îndepărtat a temelor în о (v. la declinarea II caz. dat. pl. плодо-мъ, село-мъ, caz. dat. — instr. dual плодо-ма, село-ма ş. a. m. d.) se confirmă prin cuvintele greceşti de tipul λύκο-ς (lup), λόγο-ς (cuvînt), la care, la tema terminată în vocala о, s-a adăugat flexiunea caz. nom. sing.-ς.

c) Prezenţa în trecutul îndepărtat a temelor în ъ (din mai vechiul (ŭ) — v. la declinarea III caz. dat pl. сынъ-мъ, caz. dat.— instr. dual сынъ-ма — este confirmată de cuvintele din limba lit. de tipul sūnù-s, şi din limba lat. de tipul domū-s (în acestea -s este flexiunea caz. nom. sing.).

d) Prezenţa în trecutul îndepărtat a temelor în ь (din mai vechiul ĭ) — v. la declinarea IV cazul dat. pl. гость-мъ caz. dat. — instr. dual гость-ма — este confirmată de cuvintele din limba lat. de tipul hosti-s (străin, duşman), şi din limba lit. de tipul nakti-s (noapte).

e) Prezenţa în trecutul îndepărtat a temelor de tipul свекръı, unde ъı provine din mai vechiul ū, o confirmă cuvintele latine şi vechi indiene cu tema în ū, de pildă lat. socrus (socru). Flexiuni identice cu tipul свекръı au substantivele slave, formate cu sufixele: — men, de pildă sē-men, (cp. lat. sēmen) care s-a schimbat după legea silabei deschise din limba pls. în сѣ-ма, însă care la caz. gen. sing. are forma сѣмен-е; -ent, care s-a schimbat după legea silabei deschise din limba pls. în ѧ, de pildă, отрочѧ, care are la caz. gen. sing. forma отрочат-е. Astfel de teme, care după legea silabei deschise au pierdut la caz. nom. sing. consoana ultimă, dar care s-a păstrat la celelalte cazuri în poziţia înainte de vocală, din punct de vedere istoric — comparativ s-a admis a fi numite teme în consoană. In acest tip de declinare s-au inclus şi substantivele cu temele vechi în — r, de pildă, мати — матере (cp. lat. mater, germ. Mutter); în —s, de pildă слово — словесе (cu alternanţa de la sfîrşitul temei a vocalelor о şi ѣ). Declinarea substantivelor pls. care s-au dezvoltat din temele foarte vechi în ŭ şi în consoană au fost incluse mai sus în tipul V.

Dar însemnatele schimbări fonetice, produse încă într-o epocă foarte veche (de pildă, pierderea unor terminaţii, contragerea diftongilor — în monoftongi — ca urmare a tendinţei spre deschiderea silabei), au început să ducă la intensificarea rolului genului gramatical şi al aspectului fonetic al formelor, cu deosebire a formei caz. nom. sing. ca formă iniţială (de denumire a obiectului); vezi amestecul declinărilor substantivelor masc. de tipul плодъ (tema în о) şi de tipul сынъ (tema în ŭ); amestecul declinărilor substantivelor neutre de tipul село (tema în о) şi de tipul слово (tema în consoană).

In afară de aceasta, întrucît vocala t mei adeseori se contopea cu vocala terminaţiei în monoftong, tema se reducea (se prescurta), de pildă, la caz. dat. sing. voda + i → водѣ; la caz. nom. pl. plodo + i → плоди; ca rezultat a început să fie percepută în calitate de temă вод — (în loc de vechea вода), плод — (în loc de vechea plodŏ).

Schimbările au sporit în vv. X — XI, în special a avut o puternică influenţă pierderea vocalelor finale reduse. Ca urmare a redistribuirii elementelor cuvîntului, care a avut loc, a rezultat o scurtare a temelor; temele au început a fi terminate în consoană, iar sunetele care urmau după această consoană (între care şi cele ce intrau mai înainte în componenţa temei) au început a fi percepute ca flexiune. Astfel, în cuvintele de tipurile плодъ (decl. II) şi сынъ (decl. III) au început a fi percepute ca teme formele: плод —, сын —, şi aceste declinări se apropie mai mult de cît în v. al IX-lea (vezi § 60).

Exemple: în cuvîntul împrumutat Петръ la forma de dat. sing. Петрови, formată după tipul сынови, flexiunea este — ови (Петр-ови). Această flexiune este rezultatul perceperei formei cuvîntului сын-ови ca alcătuit din tema сын — şi flexiunea — ови cu includerea în componenţa flexiunii a vechilor sunete din sufix; cp. vechea corelaţie сынов-и. In substantivele de tipul село (declinarea II) şi de tipul слово (declinarea V) în locul vechilor teme село, словесе sînt percepute ca teme сел —, слов —, şi aceste tipuri se generalizează (se unifică) în declinare: caz. gen. sing. села, слова; caz. dat. sing. селоу, словоу ş. a. m. d. (vezi § 62).

Despre regruparea substantivelor după tipurile de declinare, se vorbeşte mai departe, în mod mai amănunţit, la cercetarea fiecărui tip.

§ 57. Declinarea I-a

După declinarea I-a se declinau substantivele de gen. feminin (de pildă жена, тоуча) precum şi cîteva substantive de gen. masculin, care exprimau nume bărbăteşti (de pildă владыка, юноша). La această declinare terminaţiile depindeau de consoana cu care se termina tema: tare (varianta tare, de pildă жена, слоуга), sau moale (de pildă, тоуча, юноша).

In varianta moale a acestei declinări se cuprind substantivele cu consoanele finale moi ale temei ж, ш, ч, жд, шт, j, р', л', н', ц, з' (← ź), de pildă, лъжа, доуша, притъча, скѣшта, одежда, строуа, коуа, конь, коля, земля, овца сгъза (fem.), дрѣводѣля, оубиница, юноша (masc.), precum şi substantivele de gen. fem. cu terminaţia 'и (care prezintă gradul de reducere jă): ладии, рабъи'и, господъи'и, милостъи'и, кънѧгъи'и (tot aici se cuprinde substantivul de gen. masculin сѫдии).

Observaţie 1. Inmuierea consoanei finale din tema acestor substantive este rezultatul vechii îmbinări a acestei consoane cu j (afară de ц, з, care s-a produs ca rezultat al înmuierii lui к, г după vocalele anterioare, de pildă, polьgă → польза, v. § 33, p. 1); Iъg — jă → лъжа (cp. лъгати),

duch-jā → доуша (cp. доухъ), prīťък-jā → притъча (cp. при-тъкнжти) ş. a. m. d.

Observaţie 2. Flexiunea vocativului o reprezintă schimbarea vechii vocale scurte din temă, adică ă. După consoanele moi o → є, de aici flexiunea vocativului varianta moale ѣ, de pildă, земл'є (din zemjo).

Numărul singular

N.	женд (soţie)	слоуга (slugă)	землꙗ (pămînt)	доуша (suflet)	рабъын'и (slujnică)
G.	женъı	слоугъı	землꙗ	доушꙗ	рабъынꙗ
D.	женѣ	слоузѣ	зем л'и	доуши	рабъын'и
Ac.	женѫ	слоугѫ	землю	доушѫ	рабъынюѫ
I.	женоѭ	слоугоѭ	землиѥѭ	доушиѥѭ	рабъыниѥѭ
L.	женѣ	слоузѣ	зем л'и	доуши	рабъыни
V.	жено	слоуго	земліе	доуше	рабъыніе

Numărul dual

N.-Ac.	женѣ	слоузѣ	зем л'и	доуши	рабъын'и
G.-L.	женоу	слоугоу	землю	доушоу	рабъыню
D.-I.	женама	слоугама	землꙗма	доушама	рабъынꙗма

Numărul plural

N.	женъı	слоугъı	землꙗ	доушꙗ	рабъынꙗ
G.	женъ	слоугъ	зем л'ь	доушь	рабъын'ь
D.	женамъ	слоугамъ	землꙗмъ	доушамъ	рабъынꙗмъ
Ac.	женъı	слоугъı	землꙗ	доушꙗ	рабъынꙗ
I.	женами	слоугами	землꙗми	доушами	рабъынꙗми
L.	женахъ	слоугахъ	землꙗхъ	доушахъ	рабъынꙗхъ

Între terminaţiile variantelor tari şi moi se pot stabili următoarele corespondenţe:

1. La caz. gen. sing., la caz. nom. şi acuz. pl. la varianta tare aflăm terminaţia ъı, iar la varianta moale ꙗ: женъı — землꙗ (cp. vechi. rus. земл'ѣ; în limba veche rusă, la aceste forme, pls. ꙗ îi corespundea ѣ).

2. La caz. dat. şi loc. sing. şi la caz. nom. — acuz. dual la varianta tare aflăm terminaţia ѣ, iar la cea moale — и: женѣ — зем л'и. Consoanele postlingvale г, к, х înainte de ѣ sînt înlocuite de siflantele з', ц', с': слоуга — слоузѣ, ржка — ржцѣ, снъха — снъсѣ (cp. § 33).

3. Vocalei о de la varianta tare în terminaţiile variantei moi îi corespunde є: instr. sing. женоѭ — землиѥѭ, voc. жено — земл'іе.

4. La caz. gen. pl. varianta tare ъ, iar la cea moale ь: женъ — земл'ь.

§ 58. Declinarea a II-a

La declinarea a II-a aparţin un mare număr de substantive masculine în — ъ (de pildă, рабъ, врагъ, прахъ, трѫгъ, скрьжьтъ, тржсъ) şi neutre în о (de pildă, село, колѣно). La varianta moale de la

această declinare aparţin substantivele de genul masculin şi neutru cu consoana finală moale a temei ж', ш', шт', жд', ц', з', (← ʒ), ч', j, л', н', р', după care la genul masculin urmează ь, de pildă: вратар'ь, ножь, плачь, кон'ь, плашть, вождь, къняжь, отьць, край (în cuvintele de tipul край consoana moale din temă j şi ь final s-au contopit în vocala и); dar la genul neutru după consoana moale urmează є, de pildă: пол'є, мор'є, срьдьце, знаменіе, врѣмє.

Observaţie 1. Înmuierea consoanei finale a temei este rezultatul vechii îmbinări a acestei consoane cu j (afară de з, ц care au rezultat din înmuierea lui г, к după vocalele anterioare: къняжь (din кънягъ), отьць (din отъкъ). Cp. плакати || плачь (din plak-jь), за-нож-нти || ножь (din noz-jь), въпити || въпл'ь (din vъp-jь).

Observaţie 2. Flexiunea vocativului de la varianta tare є (de pildă, рабє, плодє) după provenienţă este ultimul sunet al vechei teme a cuvîntului; vocala є alternează de obicei cu vocala о.

Flexiunea caz. nom. — acuz. dual de la genul masc. ꙗ după proveniență reprezintă un grad de lungire a vocalei finale о din vechea temă: ō → ꙗ.

Numărul singular

N.	рабъ (rob)	кон'ь (cal)	край (ţinut)	село (sat)	полѥ (cîmp)
G.	раба	коня	краꙗ	села	поля
D.	рабоу	коню	краю	селоу	полю
Ac.	рабъ	кон'ь	край	село	полѥ
I.	рабомь	конѥмь	краѥмь	селомь	полѥмь
L.	рабѣ	кон'и	краи	селѣ	пол'и
V.	рабе	коню	краю	———	———

Numărul dual

N.-Ac.	раба	коня	краꙗ	селѣ	пол'и
G.-L.	рабоу	коню	краю	селоу	полю
D.-I.	рабома	конѥма	краѥма	солома	полѥма

Numărul plural

N.	раби	кон'и	краи	села	поля
G.	рабъ	кон'ь	краи	селъ	пол'ь
D.	рабомъ	конѥмъ	краѥмъ	селомъ	полѥмъ
Ac.	рабъı	коня	краꙗ	села	поля
I.	рабъı	кон'и	краи	селъı	пол'и
L.	рабѣхъ	кон'ихъ	краихъ	селѣхъ	пол'ихъ

Din exemplele date mai sus se vede că între terminaţiile variantelor tari şi moi de la această declinare se pot stabili următoarele corespondenţe:

1. Vocalei о din varianta tare îi corespunde în terminaţiile variantei moi є: caz. nom. sing. neutru село — полѥ; caz. instr. sing, рабомь —

коніемь, селомь-поліемь; caz. dat. pl. рабомъ — коніемъ, селомъ — поліемъ; caz. dat. — instr. dual рабома — коніема, селома — поліема.

2. Vocalei ѣ din varianta tare îi corespunde и în varianta moale: caz. loc. sing. рабѣ — конѝ, селѣ — полѝ; caz. loc. pl. рабѣхъ — конѝхъ, селѣхъ — полѝхъ; caz. nom. — ac. dual neutru селѣ — полѝ.

La varianta tare consoanele postlingvale г, к, х înainte de terminaţia ѣ şi и alternează cu siflantele з, ц, с: дроугъ — caz. loc. sing. дроузѣ — caz. nom. pl. дроузи — caz. loc. pl. дроузѣхъ; пророкъ — пророцѣ — пророци — пророцѣхъ; грѣхъ — грѣсѣ — грѣси — грѣсѣхъ.

3. La caz. ac. pl. genul masc. vocalei ы dela varianta tare îi corespunde terminaţia ѧ [1] la varianta moale: рабы — коня, краѧ.

4. Vocalei ы dela varianta tare îi corespunde и în terminaţia caz. instr. pl. dela varianta moale: рабы, селы — конѝ, полѝ.

5. Flexiunea vocativului la varianta tare este е, iar la varianta moale ю (ѣоу); aceasta din urmă este luată de la declinarea a III-a: рабе, dar: коню, краю (cp. сыноу).

Numele greceşti în — ей (de pildă, иерей) se declinau după varianta tare: иереи — иерея, иереомъ [2] ş. a. m. d.

Cu toate că substantivele de gen. masc. în — зь, — ць se declină după varianta moale (ca конь), totuşi ele la vocativ se termină în е: кънѧзь, отьць — кънѧже, отьче; aceste forme de vocativ s-au format dela отькъ, etc. încă înainte de schimbarea cons. г, к în siflante, adică încă de pe atunci, cînd ele se declinau după varianta tare (cp. lit. vainikas cu pls. кѣнѣць).

Inainte de terminaţia formei de vocativ, consoanele postlingvale sînt înlocuite cu sibilante: дроугъ — дроуже, чловѣкъ — чловѣче, доухъ — доуше (vezi alternanţa consoanelor în § 30) [3].

§ 59. Categoria de persoană

Persoanele active din punct de vedere obştesc erau indicate în limbile slave prin substantive de genul masculin. Aici erau cuprinse, mai întîi, numele proprii care desemnau anumite individualităţi; în al doilea rînd, acele nume comune care indicau persoane cu drepturi depline din punct de vedere obştesc şi deci active (мѫжь, кънѧзь, пророкъ, отьць, братръ, женихъ, архитриклинъ, etc.).

Aceste substantive erau cuprinse în declinarea a II-a, la care în vechime formele de nominativ şi acuzativ sing. coincideau din punct de vedere fonetic. Această coincidenţă, pe lîngă ordinea cuvintelor

[1] In limba veche rusă, la această formă, pls. ѧ îi corespundea ѣ: конѣ.

[2] La forma de dat. pl. рабо-мъ; în vechime о era sunetul final al temei, dar în limba pls din veacul al IX-lea о a intrat în componenţa terminaţiei, în urma cărui fapt cuvintele noi (între care şi cele împrumutate din limba greacă) au primit această terminaţie: архиереи — caz. dat. pl. архиере-омъ (vezi § 56).

[3] Forma de vocativ în vechime exista în toate graiurile slave de răsărit, dar spre timpul nostru s-a păstrat numai în limbile ucraineană şi bielorusă; limba rusă a pierdut-o (v. rămăşiţa unei atari forme în expresia interjecţională: „Ах, боже мой, я и забыл...“).

relativ liberă în limbile slave, îngreuia distincţia sintactică a cuvintelor; de exemplu, în propoziţia „Пилатъ поѧтъ їсъ“ nu se putea distinge care nume propriu indică subiectul (persoana care activează), şi care indică complementul (obiectul acţiunii). De aceea, la astfel de substantive, cînd ele indicau obiectul acţiunii, a început a se întrebuinţa forma cazului genitiv în funcţie de acuzativ, datorită cărui fapt obiectul acţiunii se putea distinge cu uşurinţă de subiect. [1]

Exemple: ишкокъ же роди ишсифа мѫжа Маринна (ev. Mar.). Пилатъ поѧтъ їса (ev. Zograf.). Чьтѫ оц̄а моего (ev. Ostr.). Пригласи женихъ архитриклинъ (ev. Zograf.). Adjectivele lungi în rol de complement (adică întrebuinţate în funcţie de substantive) au de asemenea forma de genitiv, de pildă: и видѣша бѣсѣновавъшаго сѧ сѣдѧшта (ev. Zograf.).

Forma de genitiv a înlocuit în acest caz forma de acuzativ, deoarece cazul gen. din vechime se întrebuinţa pentru indicarea obiectului drept, după un şir de verbe: слоушати, искати, просити ş. a. Exemple din ev. Mar.: окъцѧ моѧ гласа моего слоушаѧтъ; слоушаѧи словесе моего; славъı своѥѧ ищетъ; аште проситъ сынъ свои хлѣба.

Cuvintele prin care se exprimau persoanele fără drepturi depline din punct de vedere obştesc (младѣньць, дѣтищь, отрокъ, сынъ, рабъ) aveau forma veche de acuz. sing. identică cu caz. nom.

Exemple: обрѧштете младѣньць повитъ (Sav. kniga); посъла къ нимъ сынъ свои (ev. Mar.); пакъı посъла къ нимъ дроугъıи рабъ (ev. Mar.). In forma veche de acuz. sing. identic cu nominativul găsim şi numirile de animale, de pildă, обрѣтете жрѣбецъ прикѧзанъ (ev. Mar.); късаждъ же и на свои скотъ (ev. Mar.). Vezi în ev. Mar. unicul caz de acuz.=gen. la numele de animale: видитъ влъка грѧдѫшта.

La numărul plural formele cazurilor nominativ şi acuzativ se deosebeau, de aceea nu era nevoie de înlocuirea caz. acuz. cu forma cazului genitiv.

§ 60. Declinarea a III-a

In această declinare erau cuprinse un număr redus de substantive de genul masculin cu terminaţia la caz. nom. sing. — ъ, de pildă, сынъ, медъ, крахъ, домъ, волъ, полъ, чинъ.

Pentru flexiunile acestei declinări este caracteristică alternanţa ъ || оу || ок: caz. nom. şi acuz. sing. сынъ, caz. genit., locat. sing. şi vocat. сыноу; caz. nom. pl. сыновє, caz. gen. pl. сыновъ.

Observaţe. Intr-o epocă foarte veche vocala din temă ū (din care provine pls. ъ) reprezenta un aspect neintens al diftongului ou, care s-a schimbat

[1] Vezi de asemenea distincţiunea străveche a formelor „лица“ şi „не-лица“ („persoană“ şi „ne-persoană“) la pronumele interogative къто, чьто: cazul acuz. кого, чьто.

în poziția înainte de vocala flexiunii în ov, iar la sfîrșitul silabei s-a contras în monoftong (pls. ѹ). De aici s-a dezvoltat alternanța pls. ъ || ов || ѹ — v. § 16 și § 42.

	Numărul Singular	Numărul Plural	Numărul Dual
N.	сънъ (fiu)	сънове	N.-Ac. сънъı
G.	сънoу	сънovъ	G.-L. сънovу
D.	сънови	сънъмъ	D.-I. сънъма
Ac.	сънъ	сънъı	
I.	сънъмь	сънъми	
L.	сънoу	сънъхъ	
V.	сънoу	—	

1. Flexiunea caz. nom. — acuz. de la dual ъı reprezintă după proveniență un grad de lungire a vocalei finale ŭ (de unde provine pls. ъ) din străvechea temă: ū (de unde pls. ъı — vezi § 40, p. 3).

2. Substantivele de declinarea a III-a, de genul masc., prin terminația caz. nom. și acuz. sing. coincideau cu varianta tare masc. de la declinarea a II-a; ca urmare a acestui fapt, a început amestecarea și a celorlalte forme cazuale de la aceste declinări.

Urmele acestui amestec le găsim în cele mai vechi monumente (ev. Zogr., ev. Mar., Savvina kniga ș. a.) de pildă: caz. gen. sing. сънa (în loc de сънoу) și родоу, гласоу (în loc de рода, гласа); caz. dat. sing. сънoу (în loc de сънови) și invers: Симоновı, члокѣкови (în loc de Симоноу, члокѣкоу); caz. loc. sing. сънѣ (în loc de сънoу) și дарoу (în loc de дарѣ); caz. nom. pl. сънıı (în loc de сънове) și грѣхове (în loc de грѣси); caz. gen. pl. грѣховъ (în loc. de грѣхъ), врачевъ (în loc de врачь) ș. a. m. d.

§ 61. Declinarea a IV-a

1. In această declinare sînt cuprinse, mai întîi, toate substantivele de genul fem. cu flexiunea — ь la caz. nom. sing., între care și acele cu o consoană sibilantă precedentă lui ь, de pildă: мъıшь, злъчь (fiere), ношть, кость, плъть, кысь (sat), пѫдь, чьсть, страсть, сѣнь, брань, длань, хъıтрость, призънь, etc.: în al doilea rînd, substantivele de gen. masculin cu o consoană semimoale (nu moale!) precedentă lui ь, de pildă: пѫть, гость, тъсть, лакъть, чрькь, голѫбь, гвоздь, звѣрь, огнь, жгль (cărbune), господь, грътань, тать (hoț). Tot după acest tip se declina substantivul pl. людıе.

Observație. Trebuie să știm a deosebi substantivele de genul masculin varianta moale de declinarea a patra, de substantivele de genul masculin, varianta moale, de declinarea a doua; dacă la cele dintîi ь s-a dezvoltat din străvechiul i și deaceea înainte de el este o consoană semimoale (v. огнь, жгль, звѣрь), la cele din urmă ь provine din jь, și ca urmare, la acestea consoana precedentă lui ь (sau grupa de consoane) este moale, întrucît s-a dezvoltat din grupul cu j (v. §§ 46 — 52), cp. конь, корабль, вратарь, плащть, etc.

2. Flexiunea caz. nom. — ac. dual ı după proveniență reprezintă un grad de lungire a vocalei finale ĭ (de unde pls. ь) din tema străveche: ī (de unde pls. ı — vezi § 40, p. 1).

	Numărul Singular		Numărul Plural		
N.	гость (oaspete)	кость (os)	гостıе	людıе (oameni)	кости
G.	гости	кости	гостıи	людıи	костıи
D.	гости	кости	гостьмъ	людьмъ	костьмъ
Ac.	гость	кость	гости	люди	кости
I.	гостьмь	костıю	гостьми	людьми	костьми
L.	гости	кости	гостьхъ	людьхъ	костьхъ
V.	гости	кости	———	———	———

Numărul Dual

N.-Ac.	гости	кости
G.-L.	гостıю	костıю
D.-I.	гостьма	костьма

In urma coincidenței terminațiilor de la cazurile nom. și ac. sing. ale substantivelor masculine de declinarea a patra cu cele de la varianta moale masc. declinarea a doua (огонь — конь), s-a început amestecul și al altor flexiuni de la aceste declinări. Exemple din monumente: caz. gen. sing. огнıа (în loc de огни), caz. dat. sing. огню (în loc de огни), și invers: caz. nom. pl. de la substantivele de declinarea a doua стражь, мытарь — стражıе (manuscr. Suprsl.), мытарıе (ev. Ostrom.).

§ 62. Declinarea a V-a

Substantivele care intrau în această declinare se împărțeau în următoarele grupe, în legătură cu genul lor gramatical:

I. După tipul имѧ se declinau substantivele de genul neutru: сѣмѧ, врѣмѧ, брѣмѧ, писмѧ (literă), etc.; după tipul слово se declinau numele de genul neutru: небо, чюдо, коло (cerc, roată), тѣло, дрѣво, око, оухо ș. a.; după tipul отрочѧ se declinau substantivele de gen. neutru: телѧ, жрѣбѧ, козлѧ, осьлѧ și alte denumiri de acest fel, de pui, formate prin adăugarea sufixului — ят-.

Numărul Singular

N.	имѧ (nume)	отрочѧ (adolescent, fecioraș)	слово (cuvînt)
G.	имене	отрочѧте	словесе
D.	имени	отрочѧти	словеси
Ac.	имѧ	отрочѧ	слово
I.	именемь	отрочѧтемь	словесемь
L.	имене	отрочѧте	словесе

Numărul Plural

N.	имена	отрочата	словеса
G.	именъ	отрочатъ	словесъ
D.	именъмъ	отрочатъмъ	словесъмъ
Ac.	имена	отрочата	словеса
I.	именъı	отрочатъı	словесъı
L.	именьхъ	отрочатьхъ	словесьхъ

Numărul Dual

N.-Ac.	имени	отрочати	словеси
G.-L.	именоу	отрочатоу	словесоу
D.-I.	именъма	отрочатъма	словесъма

1) Declinarea substantivelor de tipul слово se amestecă cu declinarea a doua a substantivelor de genul neutru. De pildă, caz. gen. sing. чюда, тѣла (în loc de чюдесе, тѣлесе), caz. dat. sing. тѣлоу (în loc de тѣлеси), caz. instr. sing. окомь, тѣломь (în loc de очесьмь, тѣлесьмь) ş. a. m. d.

2) Substantivele око-очесе, оухо-оушесе la pl. aproape nu se întîlnesc; la dual ele se declină astfel: N. — Ac. — V. — очи, оуши ; D. — I. — очима, оушима ; G. — L. — очию, оушию.

Observaţie. Categoria dualului care a existat în vechime în graiurile slave de răsărit s-a pierdut mai tîrziu. Acum mai există următoarele rămăşiţe de dual: a) formele очи, уши, плечи, колени (în loc de vechiul колѣнѣ, percepute acum ca forme ale caz. nom. — ac. pl.; b) adverbul воочию care provine din caz. locat. dual cu prepoziţia во ; c) formele din limba ucraineană şi din graiurile ruseşti de nord ale caz. instr. de tipul очима, плечима, percepute astăzi ca forme de plural ; d) formele substantivelor de genul masc. din limba rusă în legătură cu numeralul два — doi (iar sub influenţa acestei legături şi cele legate cu numeralele три, четыре, — trei, patru) : два (три, четыре) стола — două, (trei, patru) mese.

3) Sub influenţa declinării a patra, la caz. gen. şi locat. sing. se află terminaţia и: врѣмени, именн (în loc de врѣмене, имене).

2. In declinarea a cincea erau cuprinse substantivele de genul masculin: дьнь — дьне, камъı — камене, пламъı — пламене, коренькорене, precum şi substantivele fem.: мати-матере (tot astfel se declina substantivul дъшти-дъштере) şi свекръı — свекръве (după tipul acesta din urmă se declinau încă subst.: смокъı — смокъве, црькъı — црькъве, боукъı — боукъве, кръı — кръве, любъı — любъве).

Numărul Singular

N.	дьнь (zi)	мати (mamă)	свекръı (soacră)
G.	дьне	матере	свекръве
D.	дьни	матери	свекръви
Ac.	дьнь	матерь	свекръвь
I.	дьнемь	материѭ	свекръвиѭ
L.	дьне	матери	свекръве

Numărul Plural

N.	дьне	матери	свекръви
G.	дьнъ	матеръ	свекръвъ
D.	дьньмъ	матерьмъ	свекръвамъ
Ac.	дьни	матери	свекръви
I.	дьньми	матерьми	(свекръвами)
L.	дьньхъ	матерьхъ	свекръвахъ

Numărul Dual

N.-Ac.	дьни	свекръви
G.-L.	дьноу	свекръвоу
D.-I.	дьньма	свекръвама

1. După tipul дьнь se declinau la cazurile nom., gen., dat. şi loc. plural substantivele de genul masculin cu sufixul — инъ, care exprimau apartenenţa la un grup obştesc oarecare: nom. граждане (sing. гражданинъ), gen. граждан, dat. гражданьмъ, loc. гражданьхъ ; галилѣане (sing. галилѣанинъ) ş. a. (la numărul sing. şi la celelalte cazuri de la plural ele se declinau după declinarea a doua).

2. Substantivele камъı, пламъı păstrează forma veche de la nom. sing. numai în manuscrisul Suprasliensis, în celelalte monumente se întrebuinţează caz. ac. în funcţie de nominativ: пламень, камень, precum şi корень.

3. Substantivul кръвь nu a păstrat forma veche de nom. sing. кръı; în locul ei se întrebuinţează forma de acuzativ кръвь. Pluralul acestui substantiv a suferit influenţa declinării a patra: nom. — кръви, gen. — кръвии, dat. — кръвьмъ, instr. — кръвьми, locat. — кръвьхъ.

4. Influenţa declinării a patra asupra declinării de tipurile дьнь, смокъı se arată şi la singular, de pildă, la caz. locat.: црькъви, смокъви (în loc de црькъве, смокъве), камени, корени, дьни (în loc de камене, корене, дьне).

5. Formele de dual de la substantivele мати, дъшти nu se găsesc în monumente.

6. In manuscrisul Suprasliensis şi în Savvina kniga, substantivele мати, дъшти au o formă nouă la caz. ac. sing., care coincide cu caz. gen.: матере, дъштере. Această formă se întrebuinţează în legătură cu un substantiv de gen. masc. şi, probabil, prin analogie cu el.

Exemplu: чьти оц҃а и мт҃ре (Savvina kg.).

§ 63. Sufixe substantivale

1. Denumirile persoanelor care îndeplinesc o acţiune se formau: a) prin sufixul — ь cu consoana precedentă moale, care provenea din grupul ultimei consoane a rădăcinii cu j (acest sufix s-a dezvoltat dintr-un sufix mai vechi — jь): стражь (cp. стрѣгѫ), вождь (cp. водити), врачь ; b) prin sufixul — ыць: борыць (cp. борѫ), жьрыць (cp. жьрѫ — aduc jertfă), шьвьць (cp. шити); c) prin sufixul — тел҃ь: жател҃ь (cp.

жѧти), прѣдател'ь (ср. прѣдати), дѣлател'ь, благодѣтел'ь, оучител'ь d) cu sufixul — ар'ь: мѣтар'ь, кратар'ь, рѣзбар'ь, цѣсар'ь. Aceste cuvinte de gen masculin se declinau după varianta moale de la declinarea a doua, numai la plural substantivele cu sufixul — тел'ѣ, — ар'ѣ se declinau după declinarea a cincea.

2. Substantivele care arătau apartenenţa de loc, de naţionalitate sau de poziţie socială a unei persoane se formau la numărul sing. cu ajutorul sufixului — инъ (← īno), — ѣн-инъ (← ēn-īno), — јанинъ (← jēn-īno): властелин, роумин; словѣнинъ; солоуніанинъ, галилѣіанин, римлянинъ, гражданин, болїарин. Aceste substantive de genul masc. se declinau la sing. după varianta tare de la declinarea a doua. La plural ele nu aveau sufixul—инъ, iar la cazurile nom., gen., dat., şi locat. se declinau după declinarea a cincea; галилѣіане, галилѣіанъ ş. a. m. d.

3. Denumirile uneltelor de lucru se formau: a) prin ajutorul sufixului—ло (din străvechiul—dlo): ралo (ср. орати—a ara), рѣзло, сило (funie), точило, чрьнило, мѣрило; b) prin ajutorul sufixului — то: пѫто, сито, длато. Substantivele cu aceste sufixe aparţin genului neutru şi se declină după varianta tare de la declinarea a doua.

4. Denumirile de pui se formau cu ajutorul sufixului — ят-: жрѣбѧ, козлѧ, осьлѧ, овьчѧ etc. (caz. gen sing. жрѣбѧтє, козлѧтє осьлѧтє, овьчѧтє); aceste substantive aparţin genului neutru şi se declinau după declinarea a cincea.

5. Atît denumirile de obiecte cît şi acele care exprimau noţiuni abstracte se formau cu ajutorul sufixului — ѣлъ, iar după consoanele palatale — алъ, (din vechiul — ēль): кѫпѣлъ, обитѣлъ, скирѣлъ, гыбѣлъ, печалъ, пиштальъ; aceste substantive de genul femenin se declină după declinarea a patra.

6. Cu ajutorul sufixului — ѣін'и se formau substantive de genul feminin cu înţelesuri variate: рабъін'и, богъін'и, поустъін'и, благостъін'и, милостъін'и; aceste substantive se declinau după varianta moale de la declinarea întîia.

7. Substantivele care arătau locul unde se petrece o acţiune se formau prin adăugarea sufixului — иштє: сѧдиштє (ср. сѧдъ), съньмиштє (locul de adunare, ср. съньмъ — adunare), позориштє (teatru, ср. позоръ — privelişte), трѣбиштє (locul unde se aducea jertfă, ср. трѣба — jertfă). Aceste substantive erau de genul neutru şi se declinau după varianta moale de la declinarea a doua.

8. Substantivele care arătau noţiuni abstracte se formau: a) cu ajutorul sufixului — тъ (de la verbe): кластъ (ср. владѧ — domnesc), стрaсть (ср. страдати), съмрьть, мощь (ср. могѫ); b) cu ajutorul sufixului — остъ (de la adjective): благость, грѣдость, милость, мѫдрость, лѣность, юность, χытрость; substantivele cu aceste sufixe aparţin genului neutru şi se declină după declinarea a patra; c) cu ajutorul sufixului — ьство: человѣчьство, χѫдожьство, дѣвьство, цесътьство, иночьство; aceste substantive de genul neutru se declinau după declinarea a doua.

PRONUMELE

§ 64. Pronumele personale şi reflexive

Formele diferitelor cazuri ale pronumelui de persoana I-a se deosebeau una de alta nu numai prin terminaţii, ci şi prin temă: азъ-мене, мъі-насъ.

	Numărul Singular			Numărul Plural	
N.	азъ (eu)	тъі (tu)	—	мъі (noi)	въі (voi)
G.	мене	тебе	себе	насъ	васъ
D.	мънѣ, ми	тебѣ[1], ти	себѣ[1], си	намъ	вамъ
Ac.	мѧ	тѧ	сѧ	нъі	въі
I.	мънoю	тобою	собою	нами	вами
L.	мънѣ	тебѣ[1]	себѣ[1]	насъ	васъ

Numărul Dual

N.	вѣ	ва
Ac.	на	ва
G.-L.	наю	ваю
D.-I.	нама	вама

1) Formele de dativ sing. ми, ти, си nu aveau accentul lor propriu, ele se alipeau de cuvîntul precedent.

2) Formele de genitiv мене, тебе, себе, насъ, васъ — se întrebuinţează rar în monumente în rol de acuzativ.

§ 65. Pronumele demonstrative şi posesive.

Ca model de variantă tare poate servi pronumele тъ (acel), iar de variantă moale и (el).

Cazul nom. al pronumelui и dela toate numerele şi genurile nu este atestat în monumente, în locul lui se foloseşte cazul nom. al variantei pronumelui demonstrativ, apropiată ca înţeles, dar mai expresivă prin structura fonetică: онъ, оно, она (sing.) они, она, онъі (pl.), она, онѣ, (dual). Dar la început, fără îndoială, au existat formele de nom. ale pronumelui и. Ele s-au păstrat, pe lîngă cazurile oblice, în grupul pronumelui и cu particula же (иже avea un înţeles echivalent cu pronumele relativ „который“ — „care“).

După tipul тъ se declinau pronumele онъ, окъ, вьсакъ (вьсякъ), самъ, сикъ, инъ ş. a.

[1] Cazurile dat. şi locat. ale acestor pronume în vechea limbă rusă mai au şi o altă temă, comună cu forma cazului instrumental: тобѣ, собѣ.

Numărul Singular

	Genul Masculin		Genul Neutru		Genul Feminin	
N.	тъ (acel)	и (же) (el)	то	іе (же)	та	іа (же)
G.	того	іего	того	іего	тоѣа	іеѣа
D.	тому	іему	тому	іему	тои	іеи
Ac.	тъ	и	то	іе	тѫ	іѫ
I.	тѣмь	имь	тѣмь	имь	тоѣѫ	іеѣѫ
L.	томь	іемь	томь	іемь	тои	іеи

Numărul Plural

N.	ти (acei)	и (же) (ei)	та	іа (же)	тъі	іѧ (же)
G.			тѣхъ	ихъ		
D.			тѣмъ	имъ		
Ac.	тъі	іѧ	та	іа	тъі	іѧ
I.			тѣми	ими		
L.			тѣхъ	ихъ		

Numărul Dual

N.-Ac.	та	іа (же)	тѣ	и (же)	тѣ	и (же)
G.-L.			тою	ею		
D.-I.			тѣма	има		

1. Pronumele и la caz. ac. sing, genul masc. în poziţie neaccentuată are aspectul (н᾽) ь: къ н᾽ь (din кън+jь), на н᾽ь (din на + н + jь) (despre proveniența acestei forme vezi § 38).

2. La fel cu pronumele и se declină pronumele сь, чии, precum şi pronumele posesive мои, твои, свои, нашь, вашь [1]. Intrucîtva se deosebeşte declinarea pronumelui вьсь (din vechiul вьхъ — vezi § 49—весь).

		Genul Masculin	Genul Neutru	Genul Feminin
Sing.	N.	вьсь (tot)	вьсе	вьса
	G.	вьсего		вьсеѣѫ
	D.	вьсему		вьсеи
	Ac.	вьсь	вьсе	вьсѫ
	I.	вьсѣмь		вьсеѣѫ
	L.	вьсемь		вьсеи
Pl.	N.	вьси (toţi)	вьса	вьсѧ
	G.		вьсѣхъ	
	D.		вьсѣмъ	
	Ac,	вьсѧ	вьса	вьсѧ
	I,		вьсѣми	
	L.		вьсѣхъ	

[1] Pronumele posesive sînt formate de la teme comune cu pronumele personale, prin adăugarea sufixului cu înţeles posesiv—jь; нас-jь → нашь, вас-jь → вашь, мо-jь → мои, тво-jь → твои.

§ 66. Pronumele interogative.

Pronumele къто (нѣкъто, никътоже) se declină ca pronumele тъ, iar чьто (нѣчьто, ничьтоже) ca pronumele и.

N.	къ-то (cine)	чь-то (ce)
G.	кого	чесо, чьсо, чесого
D.	кому	чему, чесому
Ac.	кого	чьто
I.	цѣмь	чьмь
L.	комь	чемь, чесомь

Observaţie. Pronumele чьто are la caz. gen. formele чесо (mai veche чьсо [1]. Forma чесо a servit mai tîrziu ca temă pentru formarea caz. gen. чесого a caz. dat. чесому şi a caz. locat. чесомь.

Pronumele къи (care) are majoritatea formelor de sing. de la tema кое-, iar majoritatea formelor de pl. după declinarea complexă (articulată).

	Numărul Singular			Numărul Plural		
	Gen. Masc.	Gen. Neutru	Gen. Fem.	Gen. Masc	Gen. Neutru	Gen. Fem.
N.	къи (care)	кое	каа	ции	каа	къѭ
G.	коего		коеѣѫ		къихъ (коихъ)	
D.	коему		коеи		къимъ	
Ac.	къи	кое	коѭ		къѭ, каа	къѭ
I.	къимь		коеѣѫ		къими	
L.	коемь		коеи		къихъ	

Observaţie. Pronumele къи, чии reprezintă forma plină (articulată) de la pronumele къ (то), чь (то), adică къ + и → къи, чь + и → чии.

ADJECTIVUL

§ 67

Adjectivele, după formarea şi înţelesul lor, se împărţeau în următoarele categorii de bază:

1. Adjectivele calitative, după alcătuirea lor, se pot deosebi în două grupe: a) de formaţie primară: новъ, лютъ, сухъ, слѣпъ, хромъ, etc. b) formate din teme mai vechi cu sufixele:— ъкъ,

[1] Forma чьсо a pătruns în unele monumente paleoslave, de pildă în evanghelia Zographensis şi în manuscrisul Suprasliensis, probabil din graiul moravilor; în grupul de limbi slave occidentale forma чьсо (în loc de чесо sub influenţa caz. nom.—ac. чьто) a căpătat înţelesul caz. nom. — ac., şi în unele graiuri s-a schimbat astfel; čьso → čso → co.

de pildă: кротъкъ (cp. кротость), сладъкъ (cp. сладость), крѣпъкъ; — окъ, de pildă: глѫбокъ (cp. глѫбина), късокъ (cp. късота); — ьнъ, de pildă: истиньнъ (cp. истина); — лъ, de pildă: кряглъ (cp. кряг'ъ); — клъ, de pildă: свѣтьклъ (cp. свѣтъ); — ькъ, de pildă: тѫж-ькъ.

2. Adjectivele relative, formate din substantive cu sufixele: — ѣнъ (după sibilante — анъ), — ьнъ: дрѣвѣнъ (cp. дрѣво), мѣдѣнъ (cp. мѣдь), дъштанъ (din дъскѣнъ, — cp. дъска), можданъ (din мозгѣнъ, — cp. мозг'ъ), брачьнъ (cp. брак'ъ), медвѣнъ (cp. медъ).

3. Adjectivele posesive, formate din substantive cu ajutorul sufixelor: — окъ (— екъ), de pildă: Яврамъ — Яврамокъ, лькъ — лькокъ, змии — змиекъ; — ѥ, adică ь cu consoana precedentă moale, provenită din îmbinarea ultimei consoane din rădăcină cu j (acest sufix s-a dezvoltat din sufixul mai vechi — jь): Авраамъ — Яврамаѥ (din Авраамjь), чловѣкъ — чловѣчь (din чловѣкjь), говѫдо (taur) — говѫжды (din говѫдjь); — инъ: голѫбь — голѫбинъ, сотона — сотонинъ; — ии (din — ьjь): вражии (cp. врагъ), божии (cp. богъ), рабии cp. рабъ).

§ 68.

Adjectivele de formă scurtă serveau atît pentru exprimarea predicatului, cît şi pentru exprimarea atributului[1]. De aceea ele se declinau ca substantivele de acelaşi gen; cele de genul masculin şi neutru după declinarea a doua (vezi § 58), cele de genul fem. — după declinarea întîi (vezi § 57).

§ 69.

Adjectivele lungi se formau adăugînd la forma cazuală a adjectivului scurt forma corespunzătoare a pronumelui demonstrativ и (din jь), ꙗ (ja), ѥ (je); новъ + и (de unde, în urma trecerii lui ъ înainte de и în ы: новыи), новаꙗ, новоѥ; la caz. gen. sing. genul masc. şi neutru нова + его, fem. новы + ѫ; la varianta moale синь + и (de unde, în urma trecerii lui ь înainte de и în и — синии), синѩꙗ, синиѥѥ, la cazul gen. genul masc. şi neutru синѩ + его, iar la genul fem. синѩ + ѭ, etc.; la cazul instrum. sing. genul masc. şi neutru, în locul formei aşteptate новомь + имь găsim новыимь, adică la sfîrşitul temei, la care se adaugă pronumele demonstrativ, găsim ы (sub influenţa caz. nom. — ac. sing. genul masc. новыи). Caz. nom. pl. новои + и (genul masc.), новаꙗ (genul neutru), новыѩ (genul fem.); caz. gen. новъ + ихъ → новыихъ, caz. instrum. новы + ими, iar sub influenţa acestora s-au alcătuit şi formele de dat. новыимъ, de locat.

[1] In rol de predicat ele se găseau după substantivul determinat, iar în rol de atribut de obicei precedau substantivul determinat.

новыихъ în locul formelor compuse aşteptate de dativ новомъ + имъ (genul masc. şi neutru), новамъ + имъ (genul fem.) şi de locativ новыихъ + ихъ (genul masc. şi neutru), новахъ + ихъ (genul fem.), adică la caz. dativ şi locativ pl. s-a folosit o temă similară cu vocala ы înainte de forma pronumelui demonstrativ adăugată; aceeaşi temă o găsim şi la caz. dat. — instrum. dual (новы-има).

Adjectivele lungi au provenit, după cum s-a arătat mai sus, din cele scurte prin adăugarea pronumelui demonstrativ и (gen. masc.), ꙗ (gen. fem.), ѥ (gen. neutru). Procesul de formare al adjectivelor lungi nu este destul de clar. Probabil, în unele cazuri, formele lungi au apărut în legătură cu necesitatea de a distinge determinarea unui obiect deja pomenit sau cunoscut în vorbire, de determinarea unui obiect pomenit pentru prima dată (în acest caz determinarea se exprima prin forma scurtă a adjectivului).

In alte cazuri adăugarea pronumelui demonstrativ era un mijloc de a da determinării adjectivale o mai mare independenţă şi o nuanţă mai concretă, de a atrage în mod deosebit atenţia convorbitorului asupra purtătorului unei însuşiri sau calităţi, ceea ce apropia în sens adjectivul lung de substantiv. De aceea tocmai adjectivele lungi erau supuse substantivizării (adică întrebuinţării lor în rol de substantiv). Exemple: і емъ за рѫкѫ слѣпаго. ізведе и кънъ із вси (ev. Mar.). Рѣсте къ нимъ. чѣто ищетете живаго с мрътвъıими (ev. Mar.)

Declinarea adjectivelor lungi

Numărul Singular

	Genul Masculin	Genul Neutru	Genul Feminin
N.	новыи (nou)	новоѥ	новаꙗ
G.	новаѥго		новыѩ
D.	новоуѥмоу		новѣи
Ac.	новыи	новоѥ	новѫѭ
I.	новыимь		новоѩ
L.	новѣѥмь		новѣи

Numărul Plural

	Genul Masculin	Genul Neutru	Genul Feminin
N.	новии	новаꙗ	новыѩ
G.		новыихъ	
D.		новыимъ	
Ac.	новыѩ	новаꙗ	новыѩ
I.		новыими	
L.		новыихъ	

Numărul Dual

N.-A.-V.	новаꙗ	новѣи	новѣи
G.-L.		новоую	
D.-I.		новыима	

Numărul Singular

	Genul Masculin	Genul Neutru	Genul Feminin
N.	синъ (albastru)	синіе	синяя
G.	синяго		синюю
D.	синюмоу		синѣи
Ac.	синъ	синіе	синюю
I.	синимъ		синеѭ
L.	синѣмъ		синѣи

Numărul Plural

	Genul Masculin	Genul Neutru	Genul Feminin
N.	синіи	синяя	синюю
G.		синихъ	
D.		синимъ	
Ac.	синюю	синяя	синюю
I.		синими	
L.		синихъ	

Numărul Dual

N.-Ac.-V.	синяя	синіи	синіи
G.-L.		синю	
D.-I.		синима	

In urma căderii lui *j* între vocale, formele primare ale declinării adj. lungi s-au schimbat: 1) аіе s-a schimbat în аа, contras în а: новаіего, новааго; новаго; 2) оіе a dat оѵе, de unde, după contragere — оѵ: новоѵіемоѵ, новоѵоумоѵ, новоумоѵ; 3) ии a dat и: синѣимъ → синѣимъ. In monumente se găsesc atît formele necontrase, cît şi cele contrase.

Observaţie. In monumente există exemple izolate de înlocuire a terminaţiei din declinarea adjectivelor lungi cu terminaţia pronominală: ѣѣ живого сѫща (Savvin. Kn.), благовѣрномѵ (Ev. Assem.), слѣпомѵ (Foiţele de la Praga), штюждего гласа (ev. Zogr.), синіемоѵ, синіен (sbornicul Kloz.).

§ 70. Formarea şi declinarea gradului comparativ

1. Gradul comparativ din limbile slave s-a dezvoltat din vechile formaţii de la temele nominale cu ajutorul sufixului întăritor -jes- (-jьs-) care se adăuga la adjectivele radicale (fără sufix) (de pildă, chud-jes → хоѵжде, cp. хоѵдъ) cu intonaţie coborîtoare. Cu ajutorul sufixului -jes se alcătuia forma caz. nom. sing. genul neutru; toate celelalte forme (de la toate genurile şi numerele) se formau prin adăugarea sufixului -jьs. Mai tîrziu consoana s s-a pierdut, conform legii silabelor deschise (v. gen. neutru chud-jes → хоѵжде), iar la forma de masculin (chud-jьs → хоѵждь) s-a adăugat vocala и (probabil sub

influenţa formelor de tipul новѣи — vezi mai jos p. 2): хоѵждь + и → хоѵждии.

La cazurile oblice tema genurilor masc. şi neutru era amplificată cu sufixul -jo. De pildă, caz. gen. sing. chud-jьs-ja → хоѵждьша.

Tema genului fem. era amplificată cu sufixul -jā (caz. nom. sing. avea aspectul slab al sufixului -jī), de pildă, caz. nom. sing. chud-jьs-ji → хоѵждьшь; caz. gen. sing. хоѵждьшѫ (cp. рабъіни — рабъінѣѫ).

Prin urmare, caz. nom. sing. de la gradul comparativ al adjectivelor avea următoarele forme: masculinul хоѵждии, fem. хоѵждьши, neutrul хоѵжде; forma genului neutru avea şi sensul de adverb, de aceea în locul ei se putea întrebuinţa în calitate de adjectiv forma хоѵждьше.

Unele adjective la gradul pozitiv erau amplificate cu sufixele -ок (sau -ък); acest sufix lipseşte la gradul comparativ, de pildă, gradul pozitiv къіс-ок-ъ, iar la gradul comparativ къшии (din къіс + jь + и), къшьшій, къше sau къшьше; низ-ък-ъ — нижии, нижьши, ниже sau нижьше.

Cazul nom. pl. masculin a păstrat vechea flexiune a temelor în consoană -е: chud-jьs-e (se → che → še) → хоѵждьше.

2. Gradul comparativ de la alte teme se forma cu sufixul amplificat -e-jes (-ē-jьs), de pildă, nov-ējes → новѣіе, nov-ējьs → новѣи. Prin urmare, caz. nom. sing. al gradului comparativ de la adjectivul новъ avea formele acestea: gen. masc. новѣи, gen. fem. новѣиши, gen. neutru новѣіе.

La formarea gradului comparativ cu ajutorul acestui sufix, tema adjectivului păstrează sufixul -ок-(-ък-); consoanele postlingvale înainte de ē se înmuiau în sibilante, iar după sibilante ē → a. Exemplu: мѫк-ък-ъ → gen. masc. мѫкъчаи, gen. fem. мѫкъчаиши, gen. neutru мѫкъчаіе.

3. La unele adjective gradul comparativ se formează de la altă temă, de exemplu:

		Genul Masculin	Genul Feminin	Genul Neutru
малъ	(mic)	мьн'іи	мьн'ьши	мьніе, мьн'ьше
великъ	(mare)	бол'іи / вѫштии	бол'ьши / вѫштьши	боліе sau бол'ьше / вѫштьше
зълъ	(rău)	гор'іи / поѵштии	гор'ьши / поѵштьши	гор'ьше / поѵштьше
добръ	(bun)	лоѵчии / оун'іи	лоѵчьши / оун'ьши	лоѵчьше sau лоѵче / оун'ьше

4. Gradul superlativ se forma prin adăugarea prefixului наи la gradul comparativ.

Forma scurtă a gradului comparativ se declina după varianta moale a declinării nominale; constituie o abatere numai cazul nominativ plural, gen. masc. care se termina în е: хоѵждьше, мьн'ьше.

Numărul Singular

	Genul Masculin	Genul Neutru	Genul Feminin
N.	мьнѣ́нии	мьнѣ́іе	мьнѣ́ши
G.	мьнѣ́шда		мьнѣ́шѧ
D.	мьнѣ́шоу҃		мьнѣ́ши
Ac.	мьнѣ́шьꙗ	мьнѣ́іе	мьнѣ́шѫ
I.	мьнѣ́шемь		мьнѣ́шеѭ
L.	мьнѣ́ши		мьнѣ́ши

Numărul Plural

	Genul Masculin	Genul Neutru	Genul Feminin
N.	мьнѣ́ше	мьнѣ́шда	мьнѣ́шѧ
G.	мьнѣ́шьꙗ		мьнѣ́шь
D.	мьнѣ́шемъ		мьнѣ́шамъ
Ac.	мьнѣ́шѧ	мьнѣ́шда	мьнѣ́шѧ
I.	мьнѣ́ши		мьнѣ́шами
L.	мьнѣ́шихъ		мьнѣ́шахъ

Numărul Dual

	Genul Masculin	Genul Neutru	Genul Feminin
N.-Ac.	мьнѣ́шда	мьнѣ́ши	мьнѣ́шн
G.-L.	мьнѣ́шоу҃		мьнѣ́шоу҃
D.-I.	мьнѣ́шема		мьнѣ́шама

Forma lungă (articulată) a gradului comparativ se formează adăugînd la forma scurtă forma cazuală corespunzătoare de la pronumele и, ꙗ, іе. Forma caz. nom. sing. gen. masc. rămîne neschimbată: мьнѣ́йи, мьнѣ́йшиꙗ, мьнѣ́йшеіе. Cazul gen. singular genul masculin şi neutru мьнѣ́шда + іего, genul fem. мьнѣ́шда-ꙗ, ş. a. m. d. (vezi declinarea adjectivelor lungi varianta moale în § 69).

§ 71. Declinarea numeralelor

Numeralele іединьъ (іедьна, іедино) se declinau ca pronumele тъ (та, то). Numeralele дъва, оба, трие, четъіре se declinau în modul următor:

	Genul Masculin		Genul Feminin şi Neutru	
N.-Ac.	дъва	оба	дъвѣ	обѣ
G.-L.	дъвою	обою		
D.-I.	дъвѣма	обѣма		
N.	трие	четъіре	три	четъіри
G.	трии	четъіръ		
D.	трьмъ	четъірьмъ		
Ac.	три	четъіри		
I.	трьми	четъірьми		
L.	трьхъ	четъірьхъ		

Aceste numerale se acordau în gen cu substantivul determinat. De exemplu: іедьно село, дъвѣ селѣ, іединъ дьнь, дъва дьни. Numeralele пѧть, шесть, седмь, осмь, девѧть se declinau ca substantivul кость. Numeralele de la 11 pînă la 19 se formează prin adăugarea la unităţi a cazului locativ de la numeralul десѧть cu prepoziţia на: іединъ на десѧте, дъвѣ на десѧте, три на десѧте ş. a. m. d. Numeralele de la 20 la 90 se formează prin adăugarea num. десѧть la unitatea respectivă: дъва десѧти (dual), три десѧте (plural), четъіре десѧте (plural), пѧть десѧтъ ş. a. m. d. Numeralul сто se declina ca substantivul село (de pildă, caz. nom.-ac. dual дъвѣ сътѣ), iar num. тысѧшта, — ca substantivul скѣшта.

Numeralele ordinale пръвъ, вторъ, третии, четвръть, пѧтъ, шестъ, седмъ, осмъ, девѧтъ, десѧтъ, etc. se declinau ca adjectivele de forma corespunzătoare.

VERBUL

§ 72. Formele verbului

Intre formele verbale se distingeau forme care se conjugau şi forme care nu se conjugau. Intre formele care nu se conjugau erau cuprinse participiile, infinitivul şi supinul (în trecutul îndepărtat acestea constituiau forme nominale, dar mai tîrziu ele au fost incluse în sfera verbului).

Deosebirile atît în gradul de durată a acţiunii, cît şi sub raportul limitării sau nelimitării ei în timp, se exprimau prin temele verbului (printre care şi prin temele infinitivului).

Deosebirea în gradul de durată a acţiunii se exprima prin alternanţa vocalelor din rădăcină (v. § 25, p. 3a — despre lungirea vocalelor о în а, е în ѣ, ъ în ы, ь în и în exprimarea acţiunii de durată) şi prin alternanţa sufixelor; cp. родити || раждати, назирѣти || назирати, посълати || посылати.

Limitarea acţiunii în timp (adică sensul de aspect perfectiv) se exprima prin prefix: adăugarea prefixelor по, съ, при, şi a altora, la tema aspectului imperfectiv, transforma această temă în temă de aspect perfectiv; cp. ити — поити, творити — сътворити, нести — принести.

Modurile erau aceleaşi ca şi în limba rusă contemporană: indicativul, imperativul şi condiţionalul.

Modul indicativ avea forme pentru exprimarea timpului prezent, viitor, trecut.

Timpul prezent exprima în vechime o acţiune continuă, care se petrecea în mod obişnuit, fără distincţiune de timp; vezi exemplu de păstrare a unui astfel de sens: «пастъірь прѣдъ ними ходитъ. И овъцѧ по немь идѫтъ. Ѣко вѣдѫтъ гласъ его» (ev. Mar.). Această formă exista atît la temele de aspect imperfectiv, cît şi la cele de aspect perfectiv. Exemple: «овъцѧ гласъ его слышѫтъ і своѭ овъцѫ глашаатъ по имени. і изгонитъ ѭ» (el ştie oile sale pe

nume şi le mînă; în originalul grecesc cuvîntului изгонитъ îi corespunde forma de prezent). Mai tîrziu forma de prezent de la temele de aspect imperfectiv începe să exprime coincidenţa acţiunii cu momentul vorbirii, iar timpul prezent de la temele de aspect perfectiv capătă sensul de viitor.

Pe lîngă aceste timpuri mai erau: viitorul 1 compus (la verbele de aspect imperfectiv), şi viitorul 2 compus (care exprima o acţiune ce se va petrece în viitor înainte de o altă acţiune viitoare).

Existau patru forme de trecut: aoristul care exprima acţiunea ca un act neîntrerupt, fără a indica durata ei; imperfectul exprima o acţiune care durează sau se repetă în trecut; perfectul (o acţiune trecută al cărei rezultat se prelungeşte în momentul vorbirii); Mai mult ca perfectul exprima acţiunea dintr-o propoziţie secundară care preceda acţiunea trecută din propoziţia principală.

Existau trei numere: singular, dual şi plural.

§ 73. Temele verbelor

La majoritatea verbelor se deosebesc două teme: a) tema prezentului şi b) tema infinitivului. Cp. несѣ-ши (tema prezentului несѣ-) şi нес-ти (tema infinitivului нес-), пишѣ-ши (tema prezentului пишѣ-) şi писа-ти (tema infinitivului писа-), видиши (tema prezentului види-) şi видѣ-ти (tema infinitivului видѣ-). La majoritatea verbelor de conjugarea a 2-a cele două teme coincid, de pildă: хвалиши şi хвали-ти, adică şi într-un caz şi în altul tema este хвали-.

Temă identică cu timpul prezent au: a) modul imperativ, b) participiile prezente de la ambele diateze. Temă identică cu infinitivul au: a) aoristul, b) imperfectul [1], c) supinul, d) toate participiile de la timpul trecut.

§ 74. Timpul prezent

După tema timpului prezent se deosebesc verbe tematice şi verbe netematice. Verbe tematice sînt acele verbe la care între rădăcină şi terminaţiile personale se află vocala (tema) *e* (de pildă, нес-ѣ-ши) sau и (de pildă хвал-и-ши). La verbele netematice, care prezintă urme dintr-un mod mai vechi de alcătuire a formelor, terminaţiile personale se adaugă direct la rădăcină. Din grupa verbelor netematice făceau parte numai patru verbe: ѣсмь, дамь, ѣмь, вѣмь (infinitivele lor erau: бꙑти, дати, ѣсти, вѣдѣти). La persoana 1-a sing. şi verbul имамь (infinitiv имѣти) avea terminaţia verbelor netematice.

La verbele tematice distingem două tipuri de conjugare:

Conjugarea I-a cu tema ѣ care alternează cu о; tema se termina cu această ultimă vocală (о) la modul imperativ (vezi § 84), la participiile prezente (v. §§ 87 şi 89) şi la forma persoanei a 3-a pl. de la timpul prezent (de pildă, нес-жтъ) [1]; dar la celelalte forme ale prezentului tema se termina în ѣ (de pildă, нес-ѣ-ши, нес-тъ ş. a. m. d.).

La un număr de verbe de conjugarea I-a vocala tematică ѣ || о era precedată de j, adică acestea erau în trecut teme în je || jo. Dacă rădăcina verbului se termina într-o vocală, atunci j după vocală se păstra neschimbat. De pildă, знаѣши, зна-жтъ. Dar, dacă rădăcina verbului se termina cu o consoană, atunci această consoană în grup cu j se înmuia, de pildă: пис-je-ши → пишеши, плеск-je-ши → плещеши, ѣм-je-ши → ѣмлѣши.

Astfel, temele de la prezentul verbelor de conjugarea I-a se împărţeau în tari şi moi (iotate).

Conjugarea a II-a cu tema и: vezi de pildă, persoana a doua sing. прос-и-ши, хвал-й-ши; participiile prezente de la diateza pasivă просимъ, хвалимъ ş. a. m. d. La forma persoanei 1-a sing. de la prezent vocala и în poziţia înainte de vocala terminaţiei s-a schimbat în j, iar consoana precedentă din rădăcină s-a înmuiat în grup cu acest j. De pildă: прошж (din просjж — cp. прос-и-ши), виждж (din видjж — cp. вид-и-ши), хвалѧ (din хвалjж — cp. хвал-и-ши).

Conjugarea verbelor la timpul prezent

Verbe tematice

		Conjugarea I-a neînmuiată	Conjugarea I-a înmuiată		Conjugarea II-a
Sing.	pers. 1-a	несѫ (port)	пишѫ (scriu)	знаѭ (ştiu)	хвалѧ (laud)
	pers. 2-a	несеши	пишеши	знаѣши	хвалиши
	pers. 3-a	несетъ	пишетъ	знаѣтъ	хвалитъ
Pl.	pers. 1-a	несемъ	пишемъ	знаѣмъ	хвалимъ
	pers. 2-a	несете	пишете	знаѣте	хвалите
	pers. 3-a	несѫтъ	пишѫтъ	знаѭтъ	хвалѧтъ
Dual	pers. 1-a	несевѣ	пишевѣ	знаѣвѣ	хваливѣ
	pers. 2-a	несета	пишета	знаѣта	хвалита
	pers. 3-a	несете	пишете	знаѣте	хвалите

Verbe netematice

Sing.	pers. 1-a	ѣсмь (sînt)	дамь (dau)	вѣмь (ştiu)	ѣмь (mănînc)	имамь (am)
	pers. 2-a	ѣси	даси	вѣси	ѣси	имаши
	pers. 3-a	ѣстъ	дастъ	вѣстъ	ѣстъ	иматъ
Pl.	pers. 1-a	ѣсмъ	дамъ	вѣмъ	ѣмъ	имамъ
	pers. 2-a	ѣсте	дасте	вѣсте	ѣсте	имате
	pers. 3-a	сѫтъ	дадѫтъ	вѣдѫтъ	ѣдѫтъ	имѫтъ
Dual	pers. 1-a	ѣсвѣ	давѣ	вѣвѣ	ѣвѣ	имавѣ
	pers. 2-a	ѣста	даста	вѣста	ѣста	имата
	pers. 3-a	ѣсте	дасте	вѣсте	ѣсте	имате

[1] Imperfectele de la tema timpului prezent constituie formaţii noi şi rare.

[1] Aici vocala tematică о în unire cu consoana nazală din silaba închisă s-a schimbat în vocala nazală ѫ.

La formele timpului prezent putea avea loc asimilaţia vocalelor în urma pierderii lui j: exemple din ev. Mar.: подобаатъ (din подобаіетъ → подобаетъ), познаате (din познаіете), вѣроуоутъ (din вѣроуіетъ), трѣбоуоуте (din трѣбоуіете).

Cp. fenomenul analog, care s-a dezvoltat mult mai tîrziu, în graiurile ruseşti de nord: după pierderea lui j a avut loc asimilarea vocalelor aflate alături şi apoi contragerea lor. Exemple: знаjэш → знаш, бываjэт → бывaт.

Observaţie; In monumentele scrise cu alfabetul chirilic, la forma persoanei a 3-a rareori se găseşte flexiunea -тъ. Exemple: вѣсть, естъ, мьнитъ (Savvina Kn.), дастъ, иестъ (manuscr. Suprasl.).

§ 75.

Viitorul simplu. Formele timpului prezent de la temele aspectului perfectiv au căpătat înţelesul de viitor, de pildă: принесѫ, приведѫ, падѫ, дамь — cp. несѫ, ведѫ, имамь.

Observaţie. Intr-o epocă mai veche sensurile de timp prezent şi viitor erau unite în aceeaşi formă, adică sensurile de timp nu erau legate nemijlocit cu deosebirile de aspect. Exemple de cumulări a sensurilor de acţiuni prezente şi viitoare în aceeaşi formă; имь же бо сѫдѣмь сѫдите, сѫдитъ сѧ вамъ (ev. lui Ostromir); оуготован чѣто вечерѭ и прѣпоѩсавъ сѧ слоужи ми. донъдеже ѣмь и пиѭ (sensul de timp prezent), и по томь ѣси и пѣши тъı (sensul de viitor) (ev. Mar.). Єго жѣ аште просите (попросите — veţi cere) въ имѧ моє. то створиѭ (Savv. Kn.).

§ 76. Formele reflexive ale verbului

Formele reflexive ale verbului se alcătuiau atît prin adăugarea cuv. сѧ (după origine cazul acuz. enclitic de la pronumele reflexiv), cît şi prin adăugarea formei си (după origine cazul dativ enclitic de la pronumele reflexiv). Exemple: оумѣıхъ сѧ и виждѫ; подобаатъ късегда молити сѧ и не сѣтѫжати си (ev. Mar.); и сѫтъ каженици иже сѧ сами казишѧ; пришъдъше і прькѣе мьнѣхѫ си вѫште приѧ(ти). (Savv. Kn.).

Pronumele, fiind unite cu verbul, pierdeau înţelesul lor real (se transformau în particule), deşi ele nu erau alipite nemijlocit de verb, adică erau mobile; ele puteau sta atît înaintea verbului, cît şi după el, alături de verb sau despărţit de el printr-un cuvînt oarecare. Exemple: ими же сѧ красатъ (manuscr. Suprasl.), чѧдо отъпоуштаıѫтъ ти сѧ грѣси твои (ev. Mar.).

Pierderea de către pronumele сѧ (си) a înţelesului real duce la dezvoltarea la verbele reflexive a altor diferite nuanţe de înţelesuri, afară de cel reflexiv: sensul pasiv, de pildă: а иже створитъ и наоучитъ тъ велии наречетъ сѧ къ ц҃рьствии нб҃еснѣмъ (ev. Mar.); sensul de schimbare în dispoziţia subiectului (reflexiv eventiv), de pildă: радостиѭ радоуоутъсѧ за гласъ женихокъ (ev. Mar.) ş. a. m. d. — pînă la absenţa oricărui sens de diateză, de pildă: аще и б҃а не боıѫсѧ (ev. Mar.) — acest verb nu se întrebuinţează fără сѧ.

§ 77. Aoristul

Aoristul exprima o acţiune petrecută într-o anumită perioadă de timp, ca un act neîntrerupt (fără vreo indicare asupra duratei ei), şi se întrebuinţa mai ales în naraţiune. In monumentele pls. el se întîlneşte sub două aspecte deosebite:

1. Aoristul simplu, se întrebuinţează în cele mai vechi monumente (ev. Mar. şi Zogr.). El se forma: a) de la unele teme monosilabice în consoană: de la могѫ (infinitiv — мощи) — aoristul este могъ; de la падѫ (infinitiv — пасти), — aoristul este падъ; de la сѣдѫ (infinitiv — сѣсти) — aoristul сѣдъ[1]; aoristul verbului ити se forma de la tema ид-: идъ, иде ş. a. m. d.; b) de la temele infinitivului cu sufixul -нѫ-, care este precedat de o consoană, însă de la aceste teme se găsesc aproape exclusiv pers. a 2-a şi a 3-a sing. şi pers. a 3-a plural: de la двигнѫти — pers. 1-a sing. двигъ, pers. a 3-a plural двигѫ; de la прозѧбнѫти (a creşte) — pers. a 3-a pl. прозѧбѫ; de la исъхнѫти (a se usca) — pers. 1-a sing. исъхъ, pers. a 2-a şi a 3-a sing. исъше ş. a. m. d.

Exemplu din ev. Mar.: «а другоє паде на камене и прозѧбъ оусъше» (iar alta (sămînţă) căzu pe piatră şi crescînd se uscă).

Exemple de conjugare a aoristului simplu

Sing.	pers. 1-a	идъ	могъ	двигъ
	pers. 2-a şi a 3-a	иде	може	движе
Pl.	pers. 1-a	идомъ	могомъ	двигомъ
	pers. 2-a	идете	можете	движете
	pers. 3-a	идѫ	могѫ	двигѫ
Dual	pers. 1-a	идовѣ	моговѣ	двиговѣ
	pers. 2-a	идета	можета	движета
	pers. 3-a	идете	можете	движете

Persoana a 2-a şi a 3-a sing. dela temele infinitivului cu consoană finală constituie totdeauna forma de aorist simplu, de pildă, de la нести pers. a 2-a şi a 3-a sing. нес-е.

2. Aoristul sigmatic, format prin adăugarea sufixului -с- (în limba greacă litera s se numeşte sigma), care putea să aibă şi aspectul -χ[2], se întîlneşte în toate monumentele pls.

---

[1] Aoristul în epoca veche se deosebea uneori de timpul prezent prin temă (cp. pls. сѣдѫ, сѣдъ; станѫ-стахъ); dar deosebirea importantă era în terminaţie (la pers. 1-a, a 2-a şi a 3-a sing. şi la pers. a 3-a pl.).

[2] La început a apărut χ în loc de с după vocalele ъ, и, ѣ, ъı, оу şi după consoanele к, р, — v. aoristele лиχъ, мрѣχъ, плоуχъ, бъıχъ etc., dar sub influenţa lor χ s-a răspîndit şi după alte vocale (v. § 45). Ca urmare a trecerii mai tîrzii a lui χ în с la aoristele cu tema în vocală nazală, se găsesc în monumente forme paralele de la astfel de teme şi cu sufixul vechi (с), şi cu cel nou (χ). V. de pildă, поıасъ, ıасомъ. ıасѧ, пропасѧ (ev. Mar.), şi поıахъ, възѧхомъ, распѧхомъ, възѧша (ev. Zogr. şi Mar.).

a) Dacă tema infinitivului se termină în vocală, atunci terminaţiile se adaugă direct la ea, şi întrucît pers. a 2-a şi a 3-a nu au terminaţii, aoristul şigm. este identic cu tema; de pildă, de la verbul бꙑти- pers. 1-a sing. a aoristului este бꙑхъ, de la дати-дахъ, de la хвалити-хвалихъ, de la бирати-бирахъ, de la минѫти-минѫхъ, de la оусѣкнѫти-оусѣкнѫхъ.

Forma pers. a 2-a şi a 3-a sing. de la verbele бꙑти, дати are adeseori la sfîrşit -стъ (sub influenţa pers. a 3-a sing. de la timpul prezent шестъ, дастъ): бꙑстъ, дастъ.

Observaţie. De la verbul бꙑти exista aoristul бѣхъ care avea sensul de imperfect.

Verbul жрѣти, ale cărui forme de aorist sînt жрѣхъ, жрѣ ş. a. m. d. avea varianta cu aspectul neintens al vocalei din rădăcină: жрѣти, la care formele de aorist erau: жрѣхъ, жрѣ ş. a. m. d. Aoristele оумрѣ (infinitiv оумрѣти), прострѣ (infinitiv прострѣти) au variante cu tema schimbată sub influenţa temei de la timpul prezent: оумьрѣ (cp. мьрѫ), простьрѣ (cp. стьрѫ).

Verbele cu tema infinitivului în vocalele и, ѣ, ѧ, la pers. a 2 —3-a sing. pot avea terminaţia -тъ (sub influenţa pers. a 3-a sing. de la timpul prezent): бити-битъ, повити-повитъ, пѣти-пѣтъ, начѧти-начѧтъ, проклѧти-проклѧтъ.

Exemple de conjugare

Sing.	pers. 1-a	бꙑхъ	бѣхъ	хвалихъ	минѫхъ	пѣхъ
	pers. 2—3-a	бꙑ (бꙑстъ)	бѣ	хвали	минѫ	пѣ
Pl.	pers. 1-a	бꙑхомъ	бѣхомъ	хвалихомъ	минѫхомъ	пѣхомъ
	pers. 2-a	бꙑсте	бѣсте	хвалисте	минѫсте	пѣсте
	pers. 3-a	бꙑшѧ	бѣшѧ	хвалишѧ	минѫшѧ	пѣшѧ
Dual	pers. 1-a	бꙑховѣ	бѣховѣ	хвалиховѣ	минѫховѣ	пѣховѣ
	pers. 2-a	бꙑста	бѣста	хвалиста	минѫста	пѣста
	pers. 3-a	бꙑсте	бѣсте	хвалисте	минѫсте	пѣсте

b) Dacă tema infinitivului se termină în consoană, atunci la temă se adaugă sufixul -ох-, de pildă, de la verbul нести-несохъ; consoanele finale ale temei д, т care se găsesc la aorist, sufăr la infinitiv o schimbare fonetică: cp. вед-охъ, dar вести (din вед-ти), плет-охъ, dar плести (din плет-ти) — v. § 37, p. 3. Aoristul de acest tip se putea forma şi de la verbele cu sufixul infinitivului -нѫ-, dacă acest sufix este precedat de o consoană, de exemplu: de la verbul двигнѫти-двигохъ. Formarea aoristului cu ajutorul sufixului -ох- este un fenomen de mai tirziu. Mai înainte, de la temele monosilabice cu consoana finală с, з, б, п, т, д, к, aoristul se putea forma

prin adăugarea sufixului с (după к consoana с se schimba în ч) fără vocala о, dar consoana finală a temei cade şi vocala din rădăcină se lungeşte: несѫ-нѣсъ, ведѫ-вѣсъ, гребѫ-грѣсъ, бодѫ-бесъ, чьтѫ-чисъ, рекѫ-рѣхъ.

De la verbul шести aoristul este шесъ, dar la pers. a 2 — 3-a sing. шестъ (sub influenţa pers. a 3-a sing. de la timpul prezent шестъ).

Exemple de conjugare

Sing.	pers. 1-a	несохъ	двигохъ	нѣсъ	рѣхъ
	pers. 2—3-a	несе	движе	несе	рече
Pl.	pers. 1-a	несохомъ	двигохомъ	нѣсомъ	рѣхомъ
	pers. 2-a	несосте	двигосте	нѣсте	рѣсте
	pers. 3-a	несошѧ	двигошѧ	нѣсѧ	рѣшѧ
Dual	pers. 1-a	несоховѣ	двигоховѣ	нѣсовѣ	рѣховѣ
	pers. 2-a	несоста	двигоста	нѣста	рѣста
	pers. 3-a	несосте	двигосте	нѣсте	рѣсте

§ 78. Formarea şi conjugarea imperfectului

1. Imperfectul (un timp trecut neterminat cu o nuanţă de prelungire a acţiunii) se forma cu ajutorul sufixului -ѣахъ (din ēахъ). De pildă, de la verbul нес-ти imperfectul este нес-ѣахъ. Consoanele finale д, т, care se găsesc la imperfect, au fost supuse la infinitiv unei schimbări: cp. вед-ѣахъ, dar вести (← вед-ти); шд-ѣахъ, dar шести (← шд-ти) — v. § 37, p. 3. Consoanele г, к, care au dat la infinitiv în grupul cu ти grupul шт, la formarea imperfectului s-au schimbat în mod corespunzător în sibilantele ж, ч, iar după ele urmează sufixul -лахъ (din ēахъ): мошти (din мог-ти) — можлахъ (din мог-ēахъ), пешти (din пек-ти)-печлахъ (din пек-ēахъ).

Tot aici sînt cuprinse şi imperfectele de la infinitivele cu sufixul -нѫ-, în care înainte de adăugarea sufixului imperfectului — ѣахъ ultima vocală din tema infinitivului s-a pierdut: сѣхнѫти — imperfectul сѣхн-ѣахъ.

2. La verbele cu sufixul и la infinitiv, vocala и din sufix înainte de vocala ē următoare s-a schimbat în j, iar după j vocala ē s-a schimbat în а, de aceea de la родити imperfectul родj-ēахъ → рождлахъ, просити-просj-ēахъ →прошлахъ, хвалити-хвалj-ēахъ → хвалшлахъ.

3. Dacă tema infinitivului se termina în vocala ѣ sau а, atunci se adăuga sufixul — лахъ. De pildă: видѣти-видѣлахъ, вѣдѣти-вѣдѣлахъ, имѣти-имѣлахъ, знати-знлахъ, бирати-бирлахъ, зъвати-зъвлахъ, (şi forma mai nouă de la tema timpului prezent зовѣлахъ).

4. De la verbul бꙑти imperfectul este бѣхъ; la verbele de tipul крꙑти, бити imperfectul se forma de la tema timpului prezent: крꙑj-ēахъ → крꙑшлахъ, биj-ēахъ → бишлахъ (aspectul contras бишхъ).

5. Imperfectul exprima o lucrare care continua în trecut, şi de aceea se forma de la temele aspectului imperfectiv[1]. De exemplu: начѧтъ мочити нозѣ его слъзами и власъı главъı своеѩ стираашє (ev. Mar.). Dar el putea să se formeze şi de la temele aspectului perfectiv: a) pentru exprimarea unei acţiuni care se repeta în trecut. De pildă, în sbornicul Klozianus: емьже сѧ оутъкнѣкаше, кланѩше сѧ емоу (la tot ce-i ieşea în cale, el se închina); b) pentru exprimarea coincidenţei unor acţiuni de acelaşi fel, de scurtă durată, terminate, de pildă: онъ же на когождо ихъ рѫкѫ възлагаѩ исцѣлѣкаше ѧ (ev. Mar.) — iar el, pe fie-care dintre ei, pe care [doar] punea mîna, îl vindeca.

Imperfectele de toate formaţiile se conjugă la fel:

Sing.	pers. 1-a	несѣкѫхъ	знаахъ	хвалѩахъ	бѣхъ
	pers. 2-a	несѣкаше	знааше	хвалѩаше	бѣше
	pers. 3-a	несѣкаше	знааше	хвалѩаше	бѣше
Pl.	pers. 1-a	несѣкахомъ	знаахомъ	хвалѩахомъ	бѣхомъ
	pers. 2-a	несѣкашете	знаашете	хвалѩашете	бѣшете
	pers. 3-a	несѣкахѫ	знаахѫ	хвалѩахѫ	бѣхѫ
Dual	pers. 1-a	несѣкаховѣ	знааховѣ	хвалѩаховѣ	бѣховѣ
	pers. 2-a	несѣкашета	знаашета	хвалѩашета	бѣшета
	pers. 3-a	несѣкашете	знаашете	хвалѩашете	бѣшете

In manuscrise se întîlnesc şi forme contrase de imperfect: знаахъ → знахъ, знааше → знаше, можааше → можаше, видѣахъ → видѣхъ, etc.

Forme compuse ale timpului trecut

§ 79. Perfectul era format din participiul trecut în -лъ (la gen. fem. -ла, la gen. neutru -ло) şi conjugarea timpului prezent de la verbul бъıти. Iar participiul în -лъ se formează de la tema infinitivului (de pildă: нес-ти → нес-лъ, писа-ти → писа-лъ) şi se schimbă după genuri şi numere, dar nu se schimbă după cazuri. Sufixul -нѫ- de obicei se pierde la formarea acestui participiu, dacă înaintea lui se află o consoană. De pildă: двигнѫти-двиглъ. Dar dacă înaintea sufixului -нѫ- se află o vocală, atunci sufixul se păstrează: минѫти-минѫлъ. Consoanele д şi т înainte de -лъ (-ла, -ло), s-au pierdut. De pildă, ведлъ → велъ, плетла → плела. Acest participiu a existat numai în alcătuirea formelor compuse ale trecutului, ale viitorului al 2-lea şi ale modului condiţional.

De pildă, perfectul de la verbul видѣти se conjugă astfel:

[1] Deosebirea de înţeles a formelor de aorist şi imperfect de la unul şi acelaşi verb se vede limpede din următoarea propoziţie: Они же послоушавъше цр҃а идоша и се звѣзда иже видѣша на въстоцѣ идѣаше прѣдъ нимн (Savv. Kn. Mat. II, 9) — Iar ei, ascultînd pe împărat, *au plecat*, şi iată steaua pe care ei o văzuseră, *mergea* înaintea lor.

	Numărul Singular	Numărul Plural	Numărul Dual
Pers. 1-a	видѣлъ(-а,-о) iесмь	видѣли(-ъı,-а) iесмъ	видѣла(-ѣ,-ѣ) iесвѣ
Pers. 2-a	„ iеси	„ iесте	„ iеста
Pers. 3-a	„ iестъ	„ сѫтъ	„ iесте

Perfectul se întrebuinţa aproape exclusiv la redarea vorbirii directe, de obicei la forma persoanei a 2-a, sau pentru a atribui unui subiect anumit o lucrare săvîrşită de el în trecut, de pildă: и се възъписта глаголюшта: пришелъ еси сѣмо прѣжде врѣмене мѫчитъ насъ (ev. Mar.), sau pentru caracterizarea în momentul de faţă a unei persoane printr-o lucrare săvîrşită de el în trecut. De pildă: рѣшѧ емоу: въ грѣсѣхъ тъı родилъ сѧ еси весь.и тъı ли нъı оучиши (ev. Mar.) — i-au spus lui: tu te-ai născut cu totul în păcate, şi tu oare ne înveţi pe noi. Urmările, rezultatul acestei acţiuni săvîrşite în trecut sînt exprimate prin participiul nedeclinabil în -лъ; perfectul este într-un mod sau altul în corelaţie cu momentul vorbirii (această corelaţie cu momentul vorbirii se stabileşte prin timpul prezent al verbului бъıти).

§ 80. Mai mult ca perfectul exprima în propoziţie o acţiune care preceda o acţiune trecută din altă propoziţie (adică din altă parte a unei propoziţii compuse — fraze). El era format din participiul trecut în -лъ (-ла, ло) al verbului de conjugat şi conjugarea imperfectului de la verbul бъıти. Spre pildă, Mai mult ca perfectul de la verbul видѣти se conjuga astfel:

	Numărul Singular	Numărul Plural	Numărul Dual
Pers. 1-a	видѣлъ (-а,-о) бѣхъ	видѣли (-ъı,-а) бѣхомъ	видѣла (-ѣ,-ѣ) бѣховѣ
Pers. 2-a	„ бѣше	„ бѣшете	„ бѣшета
Pers. 3-a	„ бѣше	„ бѣхѫ	„ бѣшете

Exemple de Mai mult ca perfect din ev. Mar.: „Сѫдѣди же и иже и бѣхѫ видѣли прѣжде ѩко слѣпъ бѣ. глаахѫ-не съ ли естъ сѣдѧе и просѧ“. „И тъма абие бъıстъ.і не оу бѣ пришелъ къ нимъ їс“.

Forme compuse ale timpului viitor

§ 81. Viitorul compus I se exprima prin infinitivul verbului de conjugat în unire cu formele personale ale verbelor имамъ sau хоштѫ. Exemplu: азъ ва имамъ мѫчити, да никъто же възможетъ помошти вама (manuscr. Suprasl.). In unire cu infinitivul de aspect perfectiv, această formă putea să exprime trebuinţa. De pildă: не имати остати сѣде камень на камени (ev. Mar.) — aici nu trebuie să rămînă piatră peste piatră.

§ 82. Viitorul compus II exprima un timp relativ (adică se întrebuinţa numai într-o propoziţie dependentă) şi arăta o acţiune viitoare care preceda o altă acţiune viitoare, adeseori cu o nuanţă

condiţională. Era format din conjugarea verbului бѫдѫ cu participiul în -лъ (-ла,-ло). De exemplu: бѫдѫ сътворилъ, бѫдеши сътворилъ ş. a. m. d.

§ 83. Modul Condiţional

Modul condiţional era format din unirea participiului în -лъ (-ла, -ло) cu aoristul de la verbul бꙑти.

	Numărul Singular		Numărul Plural	
Pers. 1-a	видѣлъ (-а,-о)	бꙑхъ	видѣли (-ꙑ,-а)	бꙑхомъ
Pers. 2-a	„	бꙑ	„	бꙑсте
Pers. 3-a	„	бꙑ	„	бꙑшѧ

Numărul Dual

Pers. 1-a	видѣла (-ѣ,-ѣ)	бꙑховѣ
Pers. 2-a	„	бꙑста
Pers. 3-a	„	бꙑсте

In monumentele cele mai vechi modul condiţional se forma din unirea participiului în -лъ cu conjugarea vechiului aorist de la verbul ajutător бꙑти, care avea formele următoare:

Sing. pers. 1-a	бимь	Pl. pers. 1-a	бимъ
pers. 2-a	би	pers. 2-a	бисте
pers. 3-a	би	pers. 3-a	бѫ sau бишѧ

Exemple: аште чѧда авраамля бꙑсте бꙑли, дѣла авраамля творили бꙑсте (ev. Zogr.); аште не би бꙑлъ съ зълодѣи, не бимъ прѣдали его тебѣ (ev. Mar.); аште ли бисте вѣдѣли, николи же бисте осѫдили (ev. Mar.).

§ 84. Modul Imperativ

Modul imperativ avea terminaţia и la persoanele a 2-a şi a 3-a sing. la verbele de conjugarea 1-a şi a 2-a. La persoanele 1-a şi a 2-a dual şi plural de la conjugarea 1-a nemuiată imperativul avea sufixul ѣ, iar la conjugarea 1-a muiată şi la conjugarea a 2-a avea sufixul и. Înainte de vocalele и şi ѣ, consoanele postlingvale г, к sînt înlocuite cu siflantele з (← ꙁ), ц, de pildă: рекѫ-рьци, жегѫ-жьзи.

Sing. pers. 2—3-a	нес-и	рьц-и	пиш-и	хвал-и	
Pl. pers. 1-a	нес-ѣ-мъ	рьц-ѣ-мъ	пиш-и-мъ	хвал-и-мъ	
pers. 2-a	нес-ѣ-те	рьц-ѣ-те	пиш-и-те	хвал-и-те	
Dual pers. 1-a	нес-ѣ-вѣ	рьц-ѣ-вѣ	пиш-и-вѣ	хвал-и-вѣ	
pers. 2-a	нес-ѣ-та	рьц-ѣ-та	пиш-и-та	хвал-и-та	

Pluralul de la varianta muiată a suferit influenţa formelor de la varianta tare (nemuiată). De pildă, în ev. Mar. alături cu бите, покажите se întîlnesc formele оубиѣмъ, покажѣте (cp. несѣмъ, несѣте).

In grupa netematică, pers. a 2-a sing. de la verbele дамь, имь, вѣмь s-a format prin alternanţa д || жд', care a apărut în vechime la alcătuirea acestei forme prin adăugarea sufixului -jь la tema timpului prezent:

дад-jь (cp. pers. 3-a pl. timpul prezent дад-ѫтъ) → даждь,
ид-jь (cp. pers. 3-a pl. timpul prezent ид-ѫтъ) → иждь,
вѣд-jь (cp. pers. 3-a pl. timpul prezent вѣд-ѫтъ) → вѣждь[1];

persoana 1-a şi a 2-a pl. se formează prin adăugarea sufixului и şi a terminaţiilor personale; imperativul de la verbul ѣсмь este бѫди ş. a. m. d.

Sing. pers. 2—3-a	даждь	иждь	вѣждь	бѫди	имѣи	
Pl. pers. 1-a	дадимъ	идимъ	вѣдимъ	бѫдѣмъ	имѣимъ	
pers. 2-a	дадите	идите	вѣдите	бѫдѣте	имѣите	
Dual pers. 1-a	дадивѣ	идивѣ	вѣдивѣ	бѫдѣвѣ	имѣивѣ	
pers. 2-a	дадита	идита	вѣдита	бѫдѣта	имѣита	

§ 85. Infinitivul

Caracteristica infinitivului este -ти, adăugată la rădăcină, care se putea termina cu o vocală (de pildă, пи-ти, крꙑ-ти, зна-ти) sau cu o consoană (несь-ти).

Observaţie. Consoanele din rădăcină în unire cu -ти au fost supuse unor schimbări fonetice, de pildă, вед-ти → вести, плетти → плести (vezi § 37 p. 3), врѣг-ти → врѣшти, пек-ти → пешти (vezi § 36); în rădăcinele de tipul мер-, стер-пер-, жер- în urma tendinţei spre silabe deschise a avut loc lungirea vocalei şi strămutarea lichidei: мер-ти (cp. timpul prezent мьрж) → мрѣти, стер-ти (cp. timpul prezent стьрж) → стрѣти, ş. a. m. d. (vezi § 23, p. 1, observaţia).

Tema infinitivului putea să înfăţişeze rădăcina dezvoltată cu sufixul: 1) -ѣ- (din ē), iar după j, ж, ч, ш—а (după acestea ѣ → а), de pildă, вид-ѣ-ти, стоj-а-ти, леж-а-ти, крич-а-ти; 2) -а-, de pildă, бьр-а-ти: зъв-а-ти; acest sufix îl aveau în special temele cu vocala din rădăcină lungă, care exprimau o acţiune care durează sau care se repetă: бад-а-ти (cp. бод-ти → бости), съ-плѣт-а-ти (cp. плет-ти → плести), прилип-а-ти (cp. при-лѣп-ѣ-ти); 3) -ов-а- (după consoanele moi -ев-а-): имен-ова-ти, коуп-ова-ти, врач-ева-ти; 4) -и-, de pildă, хвал-и-ти, коз-и-ти; 5) -нж-, de pildă: двиг-нж-ти, къз-дъх-нж-ти, исъх-нж-ти.

[1] Tot astfel s-a format modul imperativ şi de la verbul видѣти: вид-jь → виждь; pers. 1-a pl. — видимъ, pers. 2-a pl. — видите.

§ 86. Supinul

Supinul se întrebuinţa după verbele care exprimau o mişcare, şi arăta scopul acestei mişcări. El se forma prin adăugarea la tema infinitivului a part. -тъ, de pildă, de la verbul нести → нестъ, видѣти-видѣтъ. La verbele cu tema în consoana г sau к, formele aşteptate ale supinului ретъ (din рек-тъ), жетъ (din жег-тъ) sînt înlocuite, sub influenţa infinitivului (рєшти- din рек-ти, жєшти- жег-ти), cu formele рєштъ, жештъ. Exemple din monumente: идѫ рꙑбъ ловитъ (ev. Zogr.); пришелъ ли іеси прѣжде крѣмени мѫчитъ насъ (ev. Zogr.); огнь придъ вьвръштъ въ землѭ (ev. Mar.).

PARTICIPIUL

Participiile prezente şi trecute de diateza activă şi pasivă aveau atît forme scurte (nearticulate) cît şi forme lungi (articulate).

§ 87. La participiile prezente, diateza activă, verbele de conjugarea 1-a aveau sufixul -ѫшт-, iar verbele de conjugarea a 2-a — sufixul -ѧшт-. Dar cazul nom. sing. de genul masc. şi neutru la verbele de conj. 1-a nemuiată are la sfîrşit vocala ъі, pe cînd la verbele de conj. 1-a muiată — vocala ѧ, de pildă: несетъ-несъі, знаіетъ-знаѭ; la participiile de la această formă verbele de conj. a 2-a au la sfîrşit vocala ѧ. De exemplu: хвалитъ-хвалѧ[1]. Participiile scurte de la timpul prezent diateza activă se declinau ca adjectivele scurte cu tema muiată; numai caz. nom. pl. de la genul masculin avea o terminaţie deosebită є. Exemplu: несѫштє. Prin urmare, participiile scurte de la prezent, diateza activă, aveau la numărul sing. formele următoare:

Conjugarea 1-a nemuiată

Genul masc. şi neutru: N. несъі — G. несѫшта; genul fem.: N. несѫшти — G. несѫштѧ.

Conjugarea 1-a muiată

Genul masc. şi neutru: N. знаѭ — G. знаѫшта; genul fem.: N. знаѫшти — G. знаѫштѧ.

Conjugarea a 2-a

Genul masc. şi neutru: N. хвалѧ — G. хвалѧшта; genul fem.: N. хвалѧшти — G. хвалѧштѧ.

[1] In limba veche rusă a avut loc unificarea terminaţiei de la caz. nom. sing. al acestor participii; sub influenţa formelor de tipul знаѭ → знаю, хвалѧ → хвалю (în vechea limbă rusă ѧ s-a schimbat în ю, adică în vocala а cu consoana precedentă moale) la participiile de la verbele de conjug. 1-a, varianta nemuiată, apare forma de tipul неса, веда (cu păstrarea consoanei tari înainte de vocala а). Mai tîrziu la acestea, ultima consoană a început să fie şi ea pronunţată moale; неса → неся, веда → ведя.

		Genul Masculin	Genul Neutru	Genul Feminin
Sing.	N.		несъі	несѫшти
	G.		несѫшта	несѫштѧ
	D.		несѫштоу	несѫшти
	Ac.	несѫштъ	несѫштє	несѫштѫ
	I.		несѫштемь	несѫштеѭ
	L.		несѫшти	несѫшти

		Genul Masculin	Genul Neutru	Genul Feminin
Pl.	N.	несѫштє	несѫшта	несѫштѧ
	G.		несѫштъ	несѫштъ
	D.		несѫштемъ	несѫштамъ
	Ac.	несѫштѧ	несѫшта	несѫштѧ
	I.		несѫшти	несѫштами
	L.		несѫштихъ	несѫштахъ
Dual	N.-Ac.	несѫшта	несѫшти	несѫшти
	G.-L.		несѫштоу	
	D.-I.	несѫштема	несѫштема	несѫштама

Participiile la timpul prezent, diateza activă, de la verbele netematice їесмь, дамь, ѣмь, вѣмь, имамь aveau formele următoare: nom. sing. genul masc. şi neutru: сꙑ, дадꙑ, ѣдꙑ, вѣдꙑ, имꙑ; caz. nom, sing. genul fem.: сѫшти, дадѫшти, ѣдѫшти, вѣдѫшти, имѫшти.

Formele lungi ale participiilor se formau după regula generală, prin adăugarea la formele scurte, a formelor cazuale corespunzătoare de la pronumele и (ꙗ, іе). Exemple:

Gen. masc. N. несъıи — G. несѫшта+іего
Gen. neutru N. несѫштеіе — G. несѫшта+іего
Gen. fem. N. несѫштиѧ — G. несѫштѧ + ѧ ş. a. m. d.[1]

§ 88. Participiile trecute de la diateza activă se formau de la tema infinitivului. Dacă tema infinitivului se termina în consoană, atunci se adăuga sufixul -ъш- (la caz. nom. sing. genul masc. şi neutru sufixul -ъ). De pildă, de la verbul нес-ти caz. nom. sing. genul masc. şi neutru este несъ, iar gen. fem. несъши; de la verbul ѣти participiul trecut de la diateza activă їемъ (sau имъ — gen. masc. şi neutru), їемъши (sau имъши — gen. fem.). Dacă tema infinitivului se termina în vocală, atunci se adăuga sufixul -въш- (la caz. nom. sing. genul masc. şi neutru sufixul -въ). De pildă, de la verbul писа-ти caz. nom. sing. genul masc. şi neutru este писавъ. Sufixul -нж- de obicei cade la formarea participiilor, dacă înainte de el se găseşte o consoană, de pildă: двиг-нж-ти-двигъ; însă dacă înainte de sufixul -нж- se află o vocală, atunci acest sufix se păstrează: минѫти — минѫвъ.

[1] V. declinarea adjectivelor lungi de la varianta moale § 69.

La genul fem. se adaugă la sufixul -ъш- sau -въш- terminaţia и. De pildă: несъши, писавъши, имъши, двигъши, минжвъши.

La formarea participiilor de la verbele de conjug. a 2-a vocala din tema infinitivului и înainte de sufixul -ъш- s-a schimbat în j, după care ъ → ь, de aceea de la verbul хвалити participiul este хвал'ь (din хвалj'ъ) — хвал'ьши (din хвалjъши), de la verbul пристжпити participiul este пристжпл'ь — пристжпл'ьши (aici пл' provine din пj). Mai tîrziu au început a se forma şi de la verbele de conjugarea a 2-a participii prin adăugarea sufixului -въш-: хваливъ — хваливъши, пристжпивъ — пристжпивъши.

Participiile scurte la timpul trecut, diateza activă, se declinau astfel:

		Genul Masculin	Genul Nentru	Genul Feminin
Sing.	N.	несъ	несѣ	несъши
	G.	несъша		несъшѧ
	D.	несъшоу		несъши
	Ac.	несъшь	несъше	несъшѫ
	I.	несъшемь		несъшеѭ
	L.	несъши		несъши
Pl.	N.	несъше	несъша	несъшѧ
	G.	несъшь		несъшь
	D.	несъшемъ		несъшамъ
	Ac.	несъшѧ	несъша	несъшѧ
	I.	несъши		несъшами
	L.	несъшихъ		несъшахъ
Dual	N.-Ac.	несъша	несъши	несъши
	G.-L.	несъшоу		несъшоу
	D.,-I.	несъшема		несъшама

Participiile lungi se formau de la cele scurte prin adăugarea formelor cazuale respective de la pronumele и (ꙗ, ѥ), de pildă: genul masc. nom. несъıи (din несъ+и) — genit. несъша+ѥго; genul neutru, nom. несъше+ѥ — genit. несъша+ѥго; genul fem. nom. несъши+ꙗ — genit. несъшѧ+ꙗ ş. a. m. d.

§ 89. Participiile de diateză pasivă

Participiile prezente se formează prin adăugarea sufixului -м- şi a terminaţiilor de gen -ъ (-а,-о) la tema timpului prezent, care la conjugarea 1-a nemuiată se termină în -о, de pildă, несом-ъ (-а, -о); la conjugarea 1-a muiată se termină în -ѥ, de pildă, дѣлаѥм-ъ (-а, о); la conjugarea a 2-a se termină în и, de pildă, хвалим-ъ (-а,-о).

Participiile trecute se formează de la tema infi itivului cu ajutorul sufixului -т- sau -н- şi a terminaţiilor de gen -ъ (-а, -о), dacă tema se termină: a) în vocale care sînt vocale ale rădăcinii,

оу, и, ѣ, ѧ sau în consoana sonoră р (cu ajutorul sufixului -т-, de pildă: обоути-обоутъ, бити-битъ, пѣти-пѣтъ, проклѧти-проклѧтъ, прострѣти (din простер-ти) — прострѣтъ (din простьр-тъ) ş. a. m. d.); b) în vocala а şi în vocala din sufix ѣ (cu ajutorul sufixului -и-, de pildă: съдѣлати-съдѣланъ, видѣти-видѣнъ etc.).

Participiile se formează cu ajutorul sufixului -ен-, dacă tema infinitivului se termină: a) într-o consoană, de pildă: нес-ти — нес-енъ; b) în vocala ъı, dar în poziţia înainte de vocala sufixului îi corespunde -ък (vezi despre alternanţa ъı || ък § 17), de pildă: забъıти — забъкенъ, съкръıти — съкръкенъ, оумъıти — оумъкенъ; c) în vocala din sufix и, care înainte de vocala sufixului s-a schimbat în j, în urma cărui fapt la participiu consoana precedentă sufixului apare sub un aspect înmuiat (лj → л', бj → бл', стj → шт ş. a. m. d. — vezi §§ 30 — 36), de pildă: хвалити-хвал'енъ, любити-любл'енъ, очистити-очищтенъ, родити-рожденъ. Vezi formele paralele la următoarele verbe: заклатъ-заканъ şi закол'енъ, оубити-оубитъ şi оубиенъ (ultimele forme sînt de la tema timpului prezent, cp. закол'еши, оубиеши), шити-шитъ şi шьıенъ, vezi § 18, p. 1).

Formele lungi se formează prin adăugarea cazurilor corespunzătoare ale pronumelui и (ꙗ, ѥ), de pildă: несомъıи, хвалимıи, обоутъıи, несенъıи.

Participiile pasive se declină ca adjectivele corespunzătoare (scurte sau lungi).

§ 90. Exemple de conjugare

Infinitiv нести (a purta). Supin нестъ

Participiile, diateza activă: Participiile, diateza pasivă:

Prezent несıı — Prezent несомъ

Trecut несъ / неслъ — Trecut несенъ

		Modul			Aoristul (sigm.)	
		Prezent	Imperativ	Imperfect	Vechi	nou
Sing.	pers. 1-a	несѫ	—	несѣахъ	нѣсъ	несохъ
	pers. 2-a	несеши	неси	несѣаше	несе	несе
	pers. 3-a	несетъ	неси	несѣаше	несе	несе
Pl.	pers. 1-a	несемъ	несѣмъ	несѣахомъ	нѣсомъ	несохомъ
	pers. 2-a	несете	несѣте	несѣашете	нѣсте	несосте
	pers. 3-a	несѫтъ	—	несѣахѫ	нѣсѧ	несошѧ
Dual	pers. 1-a	несевѣ	несѣвѣ	несѣаховѣ	нѣсовѣ	несоховѣ
	pers. 2-a	несета	несѣта	несѣашета	нѣста	несоста
	pers. 3-a	несете	—	несѣашете	нѣсте	несосте

Infinitivul хвалити, (a lăuda), Supinul хвалитъ

Participiile, diateza activă: Participiile, diateza pasivă:

Prezent: хвалѧ Prezent хвалимъ

Trecut { хвалѣ, хвалилъ / хвалилъ } Trecut хваленъ

		Modul			Aoristul (sigmatic)
		Prezent	Imperativ	Imperfect	
Sing.	pers. 1-a	хвалиж	—	хвалиахъ	хвалихъ
	pers. 2-a	хвалиши	хвали	хвалиаше	хвали
	pers. 3-a	хвалитъ	хвали	хвалиаше	хвали
Pl.	pers. 1-a	хвалимъ	хвалимъ	хвалиахомъ	хвалихомъ
	pers. 2-a	хвалите	хвалите	хвалиашете	хвалисте
	pers. 3-a	хвалѧтъ	—	хвалиахѫ	хвалишѧ
Dual	pers. 1-a	хваливѣ	хваливѣ	хвалиаховѣ	хвалиховѣ
	pers. 2-a	хвалита	хвалита	хвалиашета	хвалиста
	pers. 3-a	хвалите	—	хвалиашете	хвалисте

Infinitiv ити (a merge)
Supin итъ

Participiile, diateza activă { Prezent идъ; Trecut { шьдъ / шьдъ }

		Modul			Aoristul	
		Prezent	Imperativ	Imperfect	Simplu	Sigmati
Sing.	pers. 1-a	идѫ	—	идѣахъ	идъ	идохъ
	pers. 2-a	идеши	иди	идѣаше	иде	иде
	pers. 3-a	идетъ	иди	идѣаше	иде	иде
Pl.	pers. 1-a	идемъ	идѣмъ	идѣахомъ	идомъ	идохомъ
	pers. 2-a	идете	идѣте	идѣашете	идете	идосте
	pers. 3-a	идѫтъ	—	идѣахѫ	идѫ	идошѧ
Dual	pers. 1-a	идевѣ	идѣвѣ	идѣаховѣ	идовѣ	идоховѣ
	pers. 2-a	идета	идѣта	идѣашета	идета	идоста
	pers. 3-a	идете	—	идѣашете	идете	идосте

Infinitiv бъıти (a fi) Supin бъıтъ

Participiile, diateza activă { Prezent съı (caz. gen. сѫшта); Trecut { бъıвъ / бъıлъ }

		Modul			Aoristul
		Prezent	Imperativ	Imperfect	
Sing.	pers. 1-a	iесмь	—	бѣахъ	бѣıхъ
	pers. 2-a	iеси	бѫди	бѣаше	бѣı
	pers. 3-a	iестъ	бѫди	бѣаше	бѣı (бъıстъ)
Pl.	pers. 1-a	iесмъ	бѫдѣмъ	бѣахомъ	бѣıхомъ
	pers. 2-a	iесте	бѫдѣте	бѣашете	бѣıсте
	pers. 3-a	сѫтъ	—	бѣахѫ	бѣıшѧ
Dual	pers. 1-a	iесвѣ	бѫдѣвѣ	бѣаховѣ	бѣıховѣ
	pers. 2-a	iеста	бѫдѣта	бѣашета	бѣıста
	pers. 3-a	iесте	—	бѣашете	бѣıсте

Infinitiv мощи (a putea). Supin мощь

Participiile, diateza activă:

Prezent могъı Participiile, diateza pasivă:

Trecut { могъ / могълъ } Prezent могомъ; Trecut моженъ

		Modul			Aoristul	
		Prezent	Imperativ	Imperfect	Simplu	Sigmatic
Sing.	pers. 1-a	могѫ	—	можаахъ	могъ	могохъ
	pers. 2-a	можеши	мози	можаше	може	може
	pers. 3-a	можетъ	мози	можаше	може	може
Pl.	pers. 1-a	можемъ	мозѣмъ	можаахомъ	могомъ	могохомъ
	pers. 2-a	можете	мозѣте	можаашете	можете	могосте
	pers. 3-a	могѫтъ	—	можаахѫ	могѫ	могошѧ
Dual	pers. 1-a	можевѣ	мозѣвѣ	можааховѣ	моговѣ	могоховѣ
	pers. 2-a	можета	мозѣта	можаашета	можета	могоста
	pers. 3-a	можете	—	можаашете	можете	могосте

§ 91. Adverbele

1. O parte dintre adverbe se forma de la temele pronumelor. De pildă тоѹ (= aici, v. pronumele demonstrative тъ, та, то). In majoritatea cazurilor adverbele se formau prin adăugarea la temele pronominale a unor anumite sufixe: -де: къде (unde), сьде (aici), вьсьде (pretutindeni); -ждоѹ: кждоѹ (de unde), тждоѹ (de acolo), вьсждоѹ (de pretutindeni); -амо (ѣмо): камо (încotro), тамо (acolo), сѣмо (aici), овамо (acolo), инамо (în oricare alt loc), вьсѣмо (în toate părţile); -гда: къгда, тъгда, вьсегда, iегда, (cînd, în timp ce), овогда (în acest timp).

2. Un număr de adverbe sînt alcătuite, după provenienţa lor, din forma caz. nominativ-acuzativ sing. genul neutru, de la adjectivele scurte la gradul pozitiv sau comparativ. Aceste adjective, raportate la predicat, exprimînd o indicaţie oarecare, s-au transformat în adverbe. De pildă: мало, скоро, горько, тѫжько; болıе, вѣше, далıе, кѫште (mai mult), прѣжде, прьвѣıе (mai înainte), оуıне (mai bine). In legătură cu contextul, aceste cuvinte pot fi şi adjective.

De asemenea au devenit adverbe şi formele caz. locativ sing. de la adjectivele scurte de genul neutru, cînd ele se raportau la predicat. De pildă: кротъцѣ, горцѣ, тѫжьцѣ, (cp. кротъко, горько, тѫжько).

3. Unele adverbe au provenit de la substantive în cazurile oblice:

a) de la substantive în cazul locativ fără prepoziţie: кромѣ (de la substantivul крома), горѣ (=sus, de la substantivul гора); долоѹ (jos, de la substantivul долъ), низоѹ (de la substantivul низъ), врьхоѹ

(deasupra, de la substantivul крьхъ), междоу (caz. locat. dual de la subst. межда).

b) în cazul genitiv: вчера.

c) în cazul instrumental: тъчиѭ (=numai, de la substantivul тъчь), вторицеѭ (de la subst. вторица).

4. Alte adverbe proveneau de la formele cazuale cu prepoziţii. De pildă: къ-коупѣ (împreună, de la substantivul коупа — grămadă), вън-жтрѣ, въс-пѧть (în urmă), ис-кони (de la început, dintîi), о-крьстъ, въс-кѫѭ (de ce, cp. pronumele кѣи, каа, коіе).

§ 92. Prepoziţiile

1. Un însemnat număr de prepoziţii din limba paleoslavă, şi prin alcătuirea lor şi prin întrebuinţare, este asemănător cu prepoziţiile din limba rusă.

Mai jos sînt arătate cele mai importante prepoziţii, în ordinea cazurilor cu care ele se construiesc.

a) Cu cazul genitiv: оу (оу отьца), из (из очесе), отъ (отъ града), съ (съ оного полоу — din acea parte), до (до женъı), без (без отьца).

b) Cu cazul dativ: по (ходѧ по морю), къ (къ немоу).

c) Cu cazul acuzativ: къ (къ житьницѣ), на (на горѫ), за (за мѧ), по (по вьсѧ градъı), объ (объ онъ полъ иоръдана — de acea parte a Iordanului).

d) Cu cazul instrumental: прѣдъ (прѣдъ мъноѭ), подъ (подъ кладъıкоѭ), надъ (надъ оучителеѭ), за (за вьсѣми).

e) Cu cazul locativ: на (сѣдѧ на горѣ), при (при кратѣхъ), о (о немь), къ (къ галилѣи).

2. In rol de prepoziţie se întrebuinţau şi cîteva adverbe: междоу (cu caz. instrumental), сквозѣ (cu caz. acuz.), дѣла (pentru, din cauza — cu genitivul), близъ (cu genitivul), къпъ (cu genitivul) ş. a.

Exemplu: прѣбъıвати къпѣ града (a rămîne afară din oraş).

§ 93. Probleme şi teme asupra morfologiei pentru autocontrol

I. Substantivul

1. Scoateţi din fragmentul Mt. XXI din Savvina kniga (pag. 106 din manual) substantivele şi arătaţi la ce declinare aparţine fiecare din ele. Faceţi declinarea lor în scris. Comparaţi-le cu exemplele corespunzătoare din manual.

2. Arătaţi la ce declinare aparţine fiecare din următoarele substantive: кратарь, плашть, голѫбь, отрокъ, домъ, млънии, стьза; око, писмѧ (literă), крькъ. Declinaţi-le şi faceţi comparaţia cu exemplele corespunzătoare din manual.

3. Despărţiţi sufixele de la următoarele substantive şi scrieţi alături de fiecare sufix sensul lui: лоькць, дѣлатель'къ, мъıтарь'къ, галилѣанинъ, обитѣль, позорище, точило, напасть, гръдость.

Exemplu: хъıтр-ость (noţiune abstractă).

II. Adjectivul

1. Declinaţi сѣтъıхъ домъ; велика полза; добро жрѣбѧ.

2. Despărţiţi sufixele de la următoarele adjective şi scrieţi alături de fiecare sufix sensul lui: члокѣчь, трьновъ, мѣдѣнъ, брачьнъ, члокѣчьскъ.

Exemplu: мѣд-нъ (material).

3. Formaţi gradul comparativ de la adjectivele: вѣлъ, лихъ, лъгъкъ, сладъкъ, глѫбокъ.

III. Verbul

1. Conjugaţi la timpul prezent verbele: дѣлати, рѣшати, искати, хътѣти, имѣти.

2. Formaţi imperfectele de la următoarele verbe: любити, сидѣти, читати. Conjugaţi-le.

3. Scrieţi infinitivele de la următoarele verbe (ele sînt date la pers. 3-a sing. timpul prezent): гıбнетъ, кѫжетъ, стрѣжетъ, клевештетъ, весѣдоуіетъ, вѣстъ.

4. Ce formă, de la care aorist, şi de la care verb sînt cuvintele următoare: вѣсѧ, рѣшѧ, идѫ, падѫ, повитъ din următoarele fraze: Они же емъше исса вѣсѧ къ каиѳѣ архиереови (ev. Mar.). Архиереи же приемъше съребро рѣшѧ. Не достоино естъ въложити его къ карканѫ. понеже цѣна кръве естъ (ev. Mar.). И по немь идѫ оученици его (ev. Mar.). Слъıшакъше оученици падѫ ници и оубоѭшѧ сѧ зѣло (ev. Mar.). Исплънишѧ сѧ дънıе родити ѥи. роди сънъ свои пръвѣнець. і повитъ і. положи и въ ѣслехъ (ev. Mar.).

5. Scoateţi din fragmentul Lc. XIV din ev. Marian. (pag. 107 din manual) toate formele verbale (afară de participii). Alături de fiecare formă scrieţi, în paranteze, infinitivul verbului respectiv (dacă forma însăşi nu este la infinitiv), iar mai departe arătaţi ce formă este.

IV, Participiul

1. Formaţi participiile la caz. nom. sing. genul masc. şi fem. timpul prezent, diateza activă, de la verbele: пасѫ, скѣштѫ, отъкрьзаѭ, колѫ, ѥсмь.

2. Scrieţi participiile la caz. nom. sing. genul masc. şi fem. timpul trecut, diateza activă, de la verbele: сътворити, родити, възлюбити.

3. Formaţi participiile pasive la timpul trecut, caz. nom. sing. genul masc. de la verbele: възвоудити, искоупити, осквѣрнити, извѣстити, пѣти, оубити.

V. Adverbul

Următoarele adverbe înfăţişează forme izolate ale substantivelor (ultimele în unire cu prepoziţii): дънѣсь (astăzi), врѣхоу, трѣбѣ (trebuie), междоу, полъма (pe jumătate), по-срѣдѣ, къ-коупѣ, кън-жтрѣ (cp. жтроба). De la care substantive sînt ele, şi ce forme sînt?

VI. Componenţa cuvîntului

1. Arătaţi elementele componente ale fiecăruia din următoarele cuvinte: мощтѣ (cp. могж), страстѣ, областѣ (cp. владати), къняжѣ (a cnejilor); канжти (cp. капля — v. rus. как в воду канул—a dispărut ca în apă); помѧнжти (cp. мънѣти), обрѣсти (cp. съръсти), блюсти (cp. боудити, бъдѣти), ижденетъ (gonește, cp. гонити).

2. Arătaţi rădăcina şi celelalte părţi componente din următoarele cuvinte paleoslave: начѧтъкъ, оучител҃ь, съвѣдѣтел҃ь, правѣдьнъ, бъдръ, съвѣтовати, расточити, благословити, добродѣтѣлъ.

D. CELE MAI IMPORTANTE PARTICULARITĂŢI SINTACTICE

§ 94. Particularităţi în întrebuinţarea predicatului

I. In limba paleoslavă predicatul se exprima atît prin formele personale ale verbului, cît şi prin următoarele forme nepersonale:

1) Prin participiile scurte nu numai de la diateza pasivă, ci şi de la cea activă, în partea nominală a unui predicat compus, atît în propoziţiile independente, cît şi în cele dependente.

Exemple: Отъселѣ человѣкъı бждеши ловѧ (ev. lui Ostromir). Бъıша ризъı его лкштѧшта сѧ (ev. Mar.). Сжѣди же... глаголаахж, нѣ съ ли іестъ сѣдѧи и просѧ (ev. Mar.). Самъ бо вѣдѣше, что хотѧ съткорити (ev. Mar.).

2) Prin infinitivul verbului; dar infinitivul verbului бъıти poate fi şi semnificativ şi copulă alături de predicatul nominal. Iată exemple de toate aceste aspecte:

a) Predicatul este exprimat printr-un infinitiv, pe lîngă care numele persoanei care face lucrarea stă in cazul dativ.

Exemple: Съръстоста и дъка бѣсѣноующѣтасѧ. люта зѣло, ꙗко немощти никомоу же мимо ити пѫтьмѣ тѣмѣ (ev. lui Ostromir). И не откѣшта емоу ни къ единомоу гл҃оу, ѣко дивити сѧ иѣмоноу зѣло (ev. Mar). И въставъ абие и възмъ одръ, изиде прѣдъ вьсѣми, ꙗко дивитисѧ вьсѣмъ (ev. lui Ostromir). И придж и испльнишѧ оба корабльѣ, ѣко погрѫжати сѧ има (ev. Mar.).

b) Infinitivul verbului бъıти este copulă pe lîngă partea nominală a unui predicat compus, avînd forma cazului nominativ. Exemplu: ѣко оубо тѣхъ трии искрѣнии мънитъ ти сѧ бъıти къпадъшѫоумоу къ разбоиникъı (ev. Mar.).

c) Infinitivul verbului бъıти cu participiul pasiv predicativ în cazul dativ intră în alcătuirea predicatului compus, care începe de la un verb cu sens de trebuinţă (подобаіетъ, бъıстъ etc.). Exemple: Подобаатъ сн҃оу ч҃вѣческоумоу мъного пострадати и искоушеноу бъıти отъ старецъ и архіереи и кънижьникъ и оубѣеноу бъıти (ev. Mar.). Бъıстъ же оумрѣти ништюмоу и несеноу бъıти анг҃елъı на лоно авраамле (ev. Mar.). Din exemple se vede că prin astfel de construcţii se exprimă o nuanţă de trebuinţă.

2. In epoca veche a dezvoltării limbilor slave, părţile de propoziţie erau diferenţiate într-un mod mai puţin clar de cît în timpul nostru, ceea ce se vădea în omogenitatea lor sintactică, şi anume:

1) Partea nominală a predicatului compus se acorda cu subiectul, adică se întrebuinţa la cazul nominativ.

Exemple: Ѿда и въı хоштете оученици его бъıти (ev. Mar.). Да видѧштеи слѣпи бѫдѫтъ (ev. lui Ostromir).

Folosirea părţii nominale a predicatului în caz. instrumental care se deosebeşte după formă de subiect, — este un fenomen de mai tîrziu; acest instrumental predicativ se întîlneşte rar în monumentele paleoslave şi numai la substantive. De pildă: и сиротоіѫ дѣтишть не бѫдетъ (manuscrisul Suprasl.).

2) Printr-o diferenţiere mai puţin dezvoltată a părţilor de propoziţie se explică prezenţa în monumentele paleoslave a construcţiilor cu cazuri duble: cu dublu acuzativ şi dublu dativ, din care cel de al doilea este predicativ, depinzînd de verbele съткорити, поставити etc. (al doilea acuzativ), бъıти (al doilea dativ).

Exemple de acuzativ dublu: съткоріѫ ка ловьца члов҃ѣкомъ (ev. Zogr., — caz. acuz. dual); немощьно іестъ поставити іего попа (manuscr. Suprasl.). In propoziţia negativă (adică alături de un verb cu negaţie) în loc de acuzativul dublu se află genitivul dublu. De pildă: ююе не гл҃ѫ васъ рабъ (ev. Mar.).

Exemplu de dativ dublu: дастъ имъ власть чѧдомъ бж҃иимъ бъıти (ev. Mar., — le-a dat puterea de a fi fiii lui Dumnezeu).

3. Acordarea predicatului cu subiectul era în trecut mai puţin consecventă din punct de vedere gramatical, de cît în prezent, de aceea în monumentele paleoslave (precum şi în cele vechi ruseşti) pe lîngă un subiect cu sens colectiv (de pildă, народъ, стража, братиа) predicatul se punea mai adeseori la plural de cît la singular, de pildă: многъ народъ отъ галилеіѧ по н҃емъ идоша (ev. Zogr.). Uneori predicatele la acelaş subiect stau la numere diferite. De pildă: народось иже не вѣстъ закона проклѧти сѫтъ (ev. Mar.).

4. Copula verbală din predicatul compus nu se omitea şi la timpul prezent.

Exemple: Азъ іесмь свѣтъ вьсемоу мироу. Нѣси (не іеси) дроугъ кесареви (ev. lui Ostromir). Въı іесте соль земли (ev. lui Ostromir).

Copula se adăuga adeseori, chiar în cazul cînd ea lipsea în originalul grecesc.

5. Pentru monumentele paleoslave este caracteristic grupul particulei да cu timpul prezent sau trecutul simplu de la un verb, pentru a exprima: a) îndemnul, de pildă: имѣи оуши слъшати да слъшитъ (ev. Mar.); къздрастъ иматъ, самъ о себѣ да глаголетъ (ev. Mar.); b) scopul acţiunii, de pildă: се изиде сѣꙗти да сѣетъ (ev. Mar.); извѣсѧ и да пропѣнѫтъ і (ev. Mar.).

Dar scopul acţiunii putea fi exprimat şi prin infinitiv. Cp. diferitele construcţii în redarea aceluiaşi text grecesc (Mat. XXVII: съвѣтъ сътвориша архиереи... на іса ꙗко да оубиѭтъ і (Savvina kn.); съвѣтъ сътвориша архиереи... на ис҃а, ѣко оубити и (ev. Mar.).

§ 95. Particularităţi în folosirea cazurilor

I. Vechea structură a limbilor slave se caracteriza prin faptul că unele forme cazuale aveau sens de complement circumstanţial, adică se întrebuinţau fără prepoziţie şi arătau o direcţie în general. Astfel erau:

1) Dativul direcţiei, care se întrebuinţa pe lîngă verbele de mişcare şi exprima direcţia mişcării, (punctul final) de pildă: идетъ тебѣ (Savvina kn.), се цр҃ъ твои грѧдетъ тебѣ (ev. Mar.). Cp. în prima cronică a Novgorodului: Мьстиславъ... иде Ростову. Vezi construcţia de mai tîrziu cu prepoziţia къ: аште то грѧдетъ къ мнѣ (ev. Mar.).

2) Instrumentalul de loc, de pildă: Но приключаю же нѣрен іединъ съхождааше пѫтьмь тѣмь (ev. Mar.).

3) Cazul locativ, de pildă: ꙗко сѫтъ съхран'ѥнъі кости наша семь мѣстѣ (manuscr. Suprasl.).

2. In acea epocă veche existau construcţii mai numeroase fără prepoziţie de cît astăzi în limba rusă[1], de aceea pentru monumentele paleoslave (ca şi pentru cele vechi ruseşti) sînt caracteristice şi alte construcţii, şi anume:

1) Genitivul partitiv; exemple: къ единѫ же соботъ (ev. Mar.). Котораго васъ оскъ ли волъ къ кладязь къпадетъ сѧ (ev. Zogr.). Ꙗзъ іесмъ кашего племене (manuscr. Suprasl.).

Mai tîrziu această construcţie este înlocuită în limba paleoslavă prin construcţia cu prepoziţia отъ (iar în limba rusă veche cu prepoziţia изъ). De pildă: къ единѫ же отъ сѫботъ. Шьдъ прилѣпи сѧ іединомь отъ жителъ тоѩ странъі (ev. lui Ostromir). In general în dezvoltarea limbilor slave construcţiile fără prepoziţie sînt înlocuite cu cele prepoziţionale, care pe lîngă sensurile concrete (de spaţiu), capătă diferite sensuri abstracte cauzale, finale, restrictive ş. a. m. d.).

2) Genitivul temporal, de pildă: събрашѧ сѧ мѣсѧца маꙗ (manuscr. Suprasl.).

[1] De pildă, fără prepoziţie era cazul care exprima amînarea, care arăta îndepărtarea de ceva, lipsirea de ceva; mai tîrziu el s-a contopit cu cazul genitiv.

3) Instrumentalul cauzal. De pildă: Ꙗзъ же сѣде гладъмь (de foame) гꙋбнѫ (ev. lui Ostrom.). Придѫ же къ немоꙋ мати и братриѣ его. і не можѣахѫ бесѣдовати къ немоу народомь (din pricina poporului care-l înconjura, ev. Mar.).

4) Instrumentalul atributiv. De pildă: і бѣ на сонмиштихъ чл҃къ нечистомь дх҃мь (ev. Mar.).

5) Cazul locativ pentru exprimarea timpului. De pildă: Да не бѫдетъ бѣство каше зимѣ ни къ соботѫ (ev. Mar.).

3. Trebuie să avem în vedere încă următoarele particularităţi ale construirii cazurilor din monumentele paleoslave:

1) Supinul după provenienţă înfăţişa cazul acuzativ sing. al substantivelor de declinarea a 3-a, atras în sistemul verbului. Ca formă nominală, el cerea complementul la cazul genitiv. Exemple: Приде пролитъ кръвѣ своеѩ (sborn. Kloz.). Не придъ бо праведьникъ призъватъ, нъ грѣшьникъі на покаание (ev. Mar.).

2) Numele persoanei care face lucrarea, pe lîngă un predicat la diateza pasivă, primea forma caz. genitiv cu prepoziţia отъ, de pildă: нарицати сѧ отъ чл҃къ равъкы (ev. Mar,).

3) Verbele имѣти, слоꙋшати, искати, ненавидѣти se construiau cu cazul genitiv al substantivului-complement. Exemple din ev. Mar.: ѣко же бо отц҃ъ живота иматъ въ себѣ (333). Слоꙋшаѩи словесе моего... иматъ живота вѣчьнааго (332). Окъцѣ моѩ гласа моего слоꙋшаѩтъ (359). Хощетъ бо Иродъ искати отрочате да погоꙋбитъ ѥ (5). Чесо иштеши (327). Вѣсѣкъ бо дѣлаѩи зъла. ненавидитъ свѣта (323). Ненавидѧи мене и отц҃а моего ненавидитъ (380).

4) Atributul se putea exprima atît prin cazul genitiv al substantivului, de pildă: Пришедъше же раби господина рѣшѧ емоꙋ. господи не добро ли сѣмѧ сѣлъ еси на селѣ твоемь (ev. Mar.), cît şi prin cazul dativ, de exemplu: Тоу бѫдетъ плачъ и скрѣжетъ зѫбомъ (Savvina kn.). Съ бъістъ къ главѫ ѫгълоу (ev. Mar.). Cazul genitiv al subst. din originalul gr. este redat adeseori cu dat. determinativ.

5) Verbele къннмати, сѫдити, ржгати сѧ, поносити, хътѣти, трѣпѣти, надѣѩти сѧ, оꙋдолѣти se construiau cu substantivul-complement în cazul *dativ* fără prepoziţie. Exemple: Ꙗзъ не сѫждѫ никомоу же (ev. Mar.). Ржгаахѫ сѧ ѥмоу (ev. Ostr.). И врата адова не оꙋдолѣѭтъ ѥи (ev. Mar.).

6) Locativul fără prepoziţie cu sens de complement se întrebuinţa cerut de următoarele verbe: касати сѧ-коснѫти сѧ, приближати сѧ, причетати сѧ, прилежати (a se îngriji), прилѣпѭти-прилѣпити сѧ, приобъштити, належати (a înconjura), прѣбъıвати, нападати. Exemple: ѥлико прикоснѫшѧ сѧ емь спасени бъıша (ev. Mar.). Шьдъ прилѣпи сѧ ѥдиномь отъ жителъ тоѩ странъі (ev. Ostr.). Рече емоу прилежи емь (ev. Mar.).

§ 96. Adjectivele posesive puteau fi folosite şi în locul substantivului-denumire a subiectului (atribut), şi în locul substantivului-denumire a obiectului (complement).

Exemple de prima întrebuinţare a adjectivului posesiv: Бѣ же тоу стоудеицъ иѣкоклк (ev. Mar.). Въставъши же маріѣ въ тъі дьни. иде къ горѫ съ тъштанніемь· въ градъ июдовъ· и вкниде къ домъ захаріинъ (ev. Mar.). Іси подъ трапезоѭ ѣдѧтъ отъ кроупицъ дѣтескъ (ev. Mar.). Приде же и вказатъ тѣло і҃сово (ev. Zogr.). Exemple de a doua întrebuinţare: И оуслъішавъ цр҃ъ ирод слоухъ і҃сѣкъ (despre Isus)... и гл҃аше ѣко іоанъ кръстѧи бъста от мрътвъіхъ (ev. Mar.), Никотеръін же оубо ѣкѣ гл҃аше о немь· страха ради июдеиска (din frică faţă de iudei, — ev. Mar.).По сихъ же моли пилата иосифъ... сѧи оученикъ і҃сѣкъ таинъ же за страхъ июдескъ (faţă de iudei, ev. Mar.).

§ 97. Exprimarea negaţiei

Negaţie pe lîngă verb era particula не care putea sta şi înainte de alt cuvînt, dacă el se afla sub accentul logic. De pildă: юже не много гл҃ѧ съ вами (ev. Zogr.). Negaţie complementară pe lîngă substantiv, pronume sau adverb era particula ни, de pildă: не хотѣаше ни очи възвести на небо (ev. Zogr.). Без него ничьто же не бъістъ (ev. lui Ostromir). Dar se putea întrebuinţa numai o singură negaţie, de pildă: Никътоже плода сънѣждь (ev. Zogr.). И никътоже даіше моу (ev. Zogr.).

Propoziţia compusă

§ 98. Una dintre trăsăturile caracteristice ale structurii limbii paleoslave este inversiunea participială izolată dativul de sine stătător, care constă din cazul dativ al substantivului sau pronumelui şi al participiului acordat cu el. După sens el corespundea propoziţiei secundare actuale ruseşti de timp sau de cauză. Această inversiune se numeşte de sine stătătoare, pentru că ea nu atîrnă direct de nici una din părţile principale ale propoziţiei, ci se raportă la ea în general. Exemplu: дьни же бъівъшоу розьствъ иродока, плѧса дъшти иродіѣдина посрѣдѣ (ev. Mar.). Traducere: Cînd a fost ziua naşterii lui Irod, fiica Irodiadei a dansat în mijloc.

§ 99. Grupul cazului acuzativ cu infinitivul, care avea sensul de propoziţie secundară completivă, a apărut în limba paleoslavă sub influenţa grecească. Exemple: къі же кого мѧ гл҃ете бъіти (ev. Mar.,-voi cine spuneţi că sunt eu, adică, drept cine mă socotiţi voi pe mine), кого мѧ гл҃ѧтъ чл҃вци бъіти (ev. Mar.,-drept cine mă socotesc pe mine oamenii).

§ 100. Părţile propoziţiunii compuse (frazei) în limba paleoslavă se puteau uni fără conjuncţie, dar adeseori se uneau prin conjuncţii destul de diferenţiate şi prin cuvinte conjuncţionale (prin pronume relative).

Propoziţiile care lămuriau un nume începeau cu pronumele relativ иже, іаже, ієже, sau cu adverbul relativ иде. De pildă: Натанаилъ, иже бѣ отъ кана галилеискъі (ev. Zogr.), бѣ же на мѣстѣ идеже і пропѧша. кръстъпъ (ev. Zogr.).

Legătura cauzală se exprima prin conjuncţiile поиѥже, заиѥ, заиѥже, бо, ібо. De pildă: и абіе прозьвъшѧ. заиѥ не имѣаше глѫбинъі землѣ (ev. Zogr.). Они же не разоумѣшѧ глагола сего. бѣ бо прикръкънъ отъ нихъ да не оштютѧтъ его (ev. Mar.). Гл҃аҳѫ петрови. въістинѫ отъ нихъ еси. ібо галилѣанинъ еси (ev. Mar.).

Propoziţiile secundare de scop începeau cu conjuncţia да, dar predicatul din propoziţia secundară sta la modul subjonctiv (condiţional). Exemple: Молитъ сѧ да бъі напасти избъімъ (manuscr. Suprasl.). Însă conjuncţia да putea să lege secundara de scop şi cu predicatul la modul indicativ, de pildă: архиереи же и старьци наоучишѧ народъі. да испросѧтъ каравкѫ. і҃сѣ же погоубѧтъ (ev. Mar.). тъгда приѣдѣ къ н҃емоу дѣти да рѫцѣ възложитъ на ня (ev. Zogr.).

Propoziţiile secundare completive se legau prin conjuncţiile ѣко, что, de pildă: сь ли естъ сънъ каю егоже къі глаго ете. ѣко слѣпъ сѧ роди (ev. Zogr.). і възкрѣкъшѧ кидѣшѧ ѣко отъкаленъ бѣ каменъ (ev. Mar.). не вѣмъ что гл҃етъ (Savvina kn.).

Propoziţiile secundare de timp începeau cu conjuncţiile ієгда, еда, іако. De pildă: ієгда съконьча кѣсѧ глаголъі сиѧ къ слоужъі людемъ къниде къ капернаоумъ (ev. lui Ostromir).

Propoziţiile secundare de mod începeau cu conjuncţiile іако, іакоже. De pildă: іакоже хоштеши тако кероуи (manuscr. Suprasl.).

Propoziţiile condiţionale începeau cu conjuncţiile аште, ієи. De pildă: аште и кси съблазнѧтъ сѧ о тебѣ азъ николи же не съблажн҃ѫ о тебѣ (ev. Zogr.). аште възможьно естъ да мимо идетъ отъ мене чаша сі (ev. Mar.). аште хощеши да съткоримъ съде три крокъі. тебѣ единъ и моисеови единъ и илии единъ (ev. Mar.).

Observaţie. In ultimile două propoziţii trebuie să atragem atenţia asupra folosirii particulei да cu un verb cu sens de indemn.

§ 101. Probleme şi teme asupra sintaxei pentru autocontrol

I. Arătaţi particularităţile în exprimarea predicatului în exemplele de mai jos:

1. Народъ же стоѧи і слъішахъ гл҃аҳѫ громъ бъістъ (ev. Mar.).
2. Пѧтъ ихъ рѣшѧ (manuscr. Suprasl.),
3. Вказемлеши егоже не положъ. і жьнеши егоже не сѣкъ (ev. Mar.).
4. Бѣаҳѫ же едини отъ кънижьникъ тоу сѣдѧште. помъішлѣѫште къ срѣдьцихъ своихъ (ev. Mar.).

II. Arătaţi sensul şi particularităţile întrebuinţării formelor cazuale în propoziţiile următoare:

1. Дъшти нѣкоіего сквѣтника отъ нечиста бѣса мѫчима вѣпиіаше, сѫдаго призъіваѭшти (manuscr. Suprasl.).

2. Се чл҃вкъ ѣдъца и винопиица, дроугъ мъітаремъ и грѣшъникомъ (ev. Mar.).

3. Къто мѧ постави сѫдиѫ... надъ вами (ev. Mar.).

4. Чимь коупимъ хлѣбъі да ѣдѧтъ сии (ev. Mar.).

5. Томь часѣ нозѣ іемоу оутврѣдикъ (manuscr. Suprasl.),

6. Сѣконька сѧтъіи нисии оусоровѣ, своіеи іемоу вкси (manuscr. Suprasl.).

III. Caracterizaţi construcţiile sintactice date mai jos şi traduceţi-le în limba rusă contemporană:

1. Възвративъши ми сѧ и идѫшти въ манастъірь. омрикохъ на мѣстѣ семь (manuscr. Suprasl.).

2. Въ единѫ же сѫботъ марїѣ магдалъін҃и приде за оутра, еште сѫшти тъмѣ, на гробъ (ev. Zogr.).

3. Кого мѧ непкштюѭтъ народи бъіти (ev. Zogr.).

IV. Scoateţi din fragmentul Mt. XVIII din ev. Asseman. (pag. 109 din manual) propoziţiile cu următoarele construcţii sintactice (subliniaţi aceste construcţii):

a) inversiunea „dativul de sine stătător“;

b) „genitivul partitiv“ (adică genitivul întregului din care se ia o parte) cu prepoziţia отъ.

E. LEXICUL TRADUCERILOR PALEOSLAVE

§ 102. Traducerile din limba greacă, cultivată, bogată în cuvinte pentru exprimarea elementelor de cultură, pentru exprimarea unor noţiuni complexe sau abstracte, au dus la îmbogăţirea lexicului slavon:

1) Cu termeni în legătură cu literatura, de pildă: боукъі (literă) sau писмѧ, кънигъі sau писаніе, кънигъчии sau кънижьникъ, тетрадь, стихъ.

2) Cu cuvinte compuse, în deosebi cu prima parte благо (gr. εὐ): благоволити, благовѣстити, благословити, благодатель; cu prima parte зѣло: зълословити, зълотворити; cu alte cuvinte în partea întîi: лъжесъвѣдѣтель, лъжесъвѣдѣніе, сребролюбьць, законоучитель, лицемѣръ, etc.

3) Cu substantive abstracte formate cu ajutorul sufixelor—еніе—ніе,—ніе,—ство,—остъ. Exemple: поношеніе, лицемѣріе, противленіе, видѣніе, оученіе, дѣланіе, владъічьство, оучителъство, мрьзость, прѣмѫдрость.

Trebuie de remarcat îndeosebi formarea substantivelor abstracte şi a adjectivelor cu prefixul negativ без (grec. ἀ), de pildă: без(з)аконіе, безоуміе, безоумьнъ, беспечалънъ, бештѣстьнъ (din без + + чѣстьнъ).

Traducerile au mai contribuit de asemenea:

1) La dezvoltarea sensului figurat sau abstract la cuvintele care aveau la slavi numai sensuri concrete. Exemple: врѣдъ (la început însemna „boală“, de pildă, în trebnicul de la Sinai, pag. 27: врѣдъ въ оустѣхъ ли въ оушьію), глава (din carte, cp. rus. голова), гражданинъ (cp. rus. горожанин), кѣшть, истѧзати (a cerceta).

2) La crearea şi a altor cuvinte cărturăreşti cu un înţeles străin de limba folosită de slavii din Macedonia şi de alţi slavi. De pildă: количати, образъ, въдворитисѧ, осѣнити, поспѣшьствовати (a colabora).

§ 103. Traducerile cărţilor bisericeşti de cult, făcute de Constantin şi Metodiu se caracterizează printr-un număr de cuvinte greceşti, rămase fără traducere. In Bulgaria, în timpul ţarului Simeon (892—927) s-au făcut noi traduceri de cărţi greceşti şi s-au transcris traducerile făcute de Constantin şi Metodiu. In această epocă cărturarii bulgari au înlocuit cuvintele greceşti netraduse, cu cuvinte slavone. In exemplele de astfel de schimbări, date mai jos, alături de cuvîntul (grecesc) netradus este dată traducerea cuvîntului din epoca lui Simeon: алавастръ—стьклѧница; ароматъ—благовонька мастъ, вонѩ; геона—іезеро огньно; олѣи—масло дрѣвѣно; кентурионъ—сътьникъ; скинїѩ—сѣнь; ипокритъ—лицемѣръ; епендитъ—срачица, одежда; кринъ—цвѣтъ селньнъіи; ангелъ—вѣстьник, сълъ.

§ 104. In afară de aceasta, o altă serie de cuvinte slave din primele traduceri a fost înlocuită cu alte cuvinte noi, ca fiind învechite sau neîntrebuinţabile în mediul nou (de la sfîrşitul sec. al X-lea la bulgari). Mai jos se dau exemple de cuvinte vechi, şi alături de fiecare din ele, se arată cuvintele din epoca lui Simeon: вълии (cp. ва-ѩти, ва-сѣнь)—врачь; братръ — братъ; въіспрь — горѣ; глаголити — зъвати; година—часъ; гражѫ—идѫ; іетеръ—іединъ, нѣкъіи; отъ жалии—отъ гробъ (гробиштѣ, гребиштѣ); заклепе сѧ—затвори сѧ; иночѧдъ—іединочѧдъ; искони—испръва; искрьнии—ближьнии; кънигъі—писаніе; кънижьник—кънигъчии; миѫти—мимо ити; миса—блюдо; моудити—къснити; мъітарь—мъздоимьць; отъ непрѣзни—отъ лѫкавааго; пьсано—писано; скрѣбьни—печални; сънѣмъ, сънѣмиште—съборъ, съборище; тепѫ (тети)—биѫ (бити); хлѫпаѫ—просѧ; шоуи—лѣвъ; ѫдро—скоро; жрътва—трѣба; ѫзъікъ—страна.

§ 105. In lexicul celor mai vechi monumente paleoslave se găsesc într-o mică măsură urme de influenţă latină, intrată în limba slavilor, parte prin limba greacă, parte în mod nemijlocit. Următoarele cuvinte arată această influenţă: олътарь (lat. altare), оцьтъ (oţet, lat. acētum); поганъ (lat. paganus); цѣсарь (cp. grec. Καῖσαρ, lat. Caesar)—цѣсарьствіе; скѫдѣлъ (cp. grec. κεράμιον, lat. scandula—argilă, unealtă din argilă)—скѫдѣлъникъ (olar); олѣи (ulei, cp. grec. ἔλαιον, lat. oleum); v. în însemnarea evanghelică despre înscripţia de pe cruce: елинѣсками, iar în alt loc грьчьскъі (grecul însuşi se numea pe el Ἕλλην—elin, iar romanii îl numeau graecus—grec).

§ 106. Limba paleoslavă a îmbogăţit limba literară veche rusă cu multe sinonime, de pildă: съвѣдѣтель, съвѣдѣтелъство (cp. vechiul

rus послоухъ, послоушьство), имѣнии (vechi. rus. добытъкъ), кѣжди (ср. vechi. rus. веко — веки), истина (vechi. rus. правьда), ковъчегъ (rus. ящик), хытрость (vechi rus. клюка), лобъзати (rus. целовать), бракъ (vechi. rus. сватьба), питати (vechi. rus. кърмити).

Un număr deosebit de însemnat de sinonime au dat variantele cuvintelor paleoslave fără „polnoglasie". Ср. глава (государства, семьи)—голова, оградить — огородить, среда — середина, бремя — беременя, нрав—норов, привлеку—приволоку, облачить — оболочка здравие — здоровье, ş. a. m. d.

ALFABETUL GLAGOLITIC

№ 1

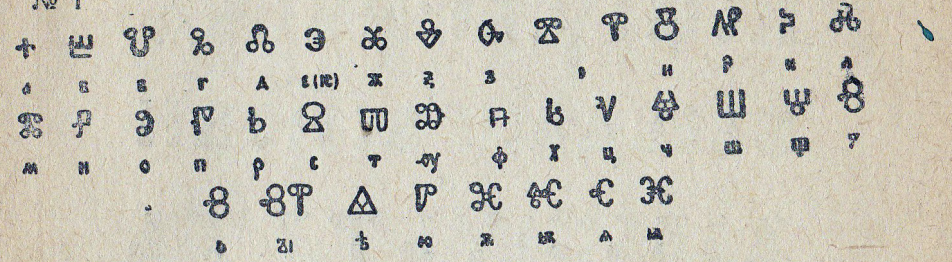

MODELE DE SCRIERE UNCIALĂ

№ 2

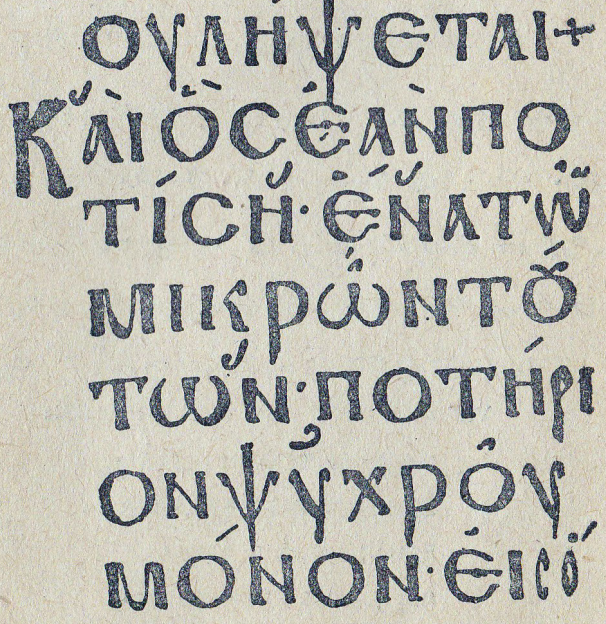

1. Scriere uncială grecească din veacul al IX-lea.

№ 3

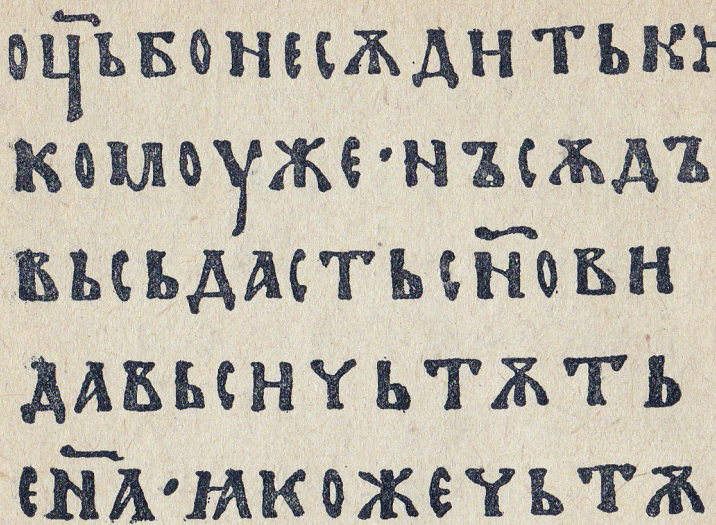

2. Din Evanghelia lui Ostromir

MODEL DE TEXT GLAGOLITIC
(DIN EVANGHELIARUL ZOGRAPHENSIS)

№ 4

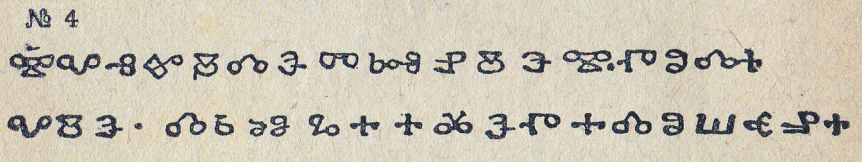

Vezi acest model redat cu alfabet chirilic

и вьзиде тръникъ и пода-
ви є. дроугда же падоша на
земли добрѣ и дбдхж
плодъ ово сто ово ше-
стьдесатъ ово ·л· имѣ

№ 5

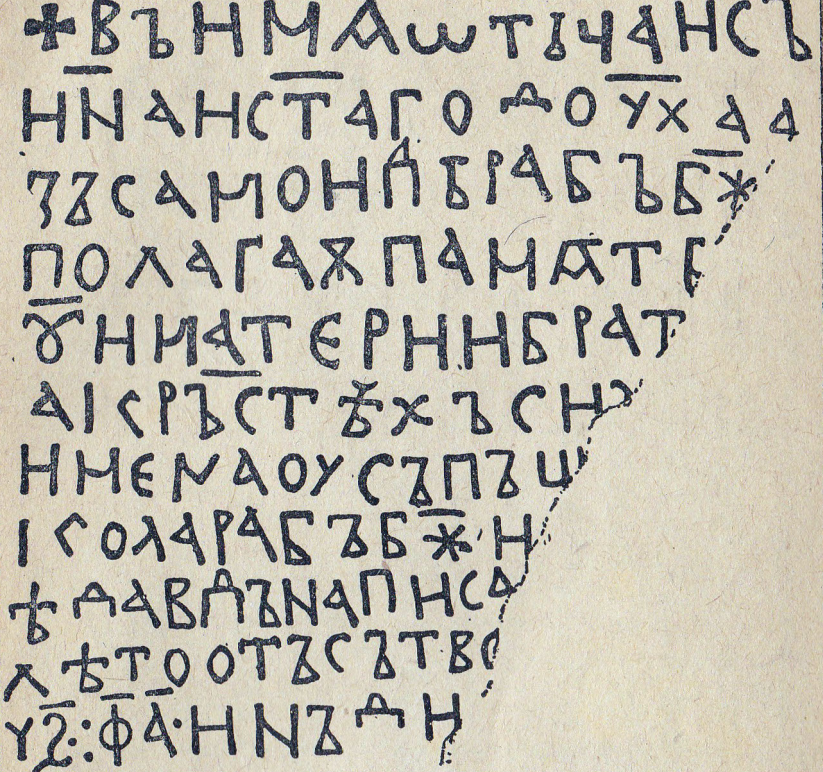

Inscripţia lui Samoil din anul 993

Inscripţia a fost descoperită pe o lespede de piatră în satul Gherman aproape de lacul Prespa

Mai jos această inscripţie este redată cu litere de tipar.

въ има wтьца и сына и с̃таго доуха азъ самоиль
рабъ бж̃(и) полагаж память (wтьц)оу и матери
и брат(оу) (м)а кръстѣхъ си(хъ). имена оусъпъш(ихъ)
(ни)кола рабъ бжи . . . ѣ давдъ написа . . . (въ)
лѣто отъ сътво(реніѣ миро)у ,s̃ ф̃ а̃ инъди(кта s̃)

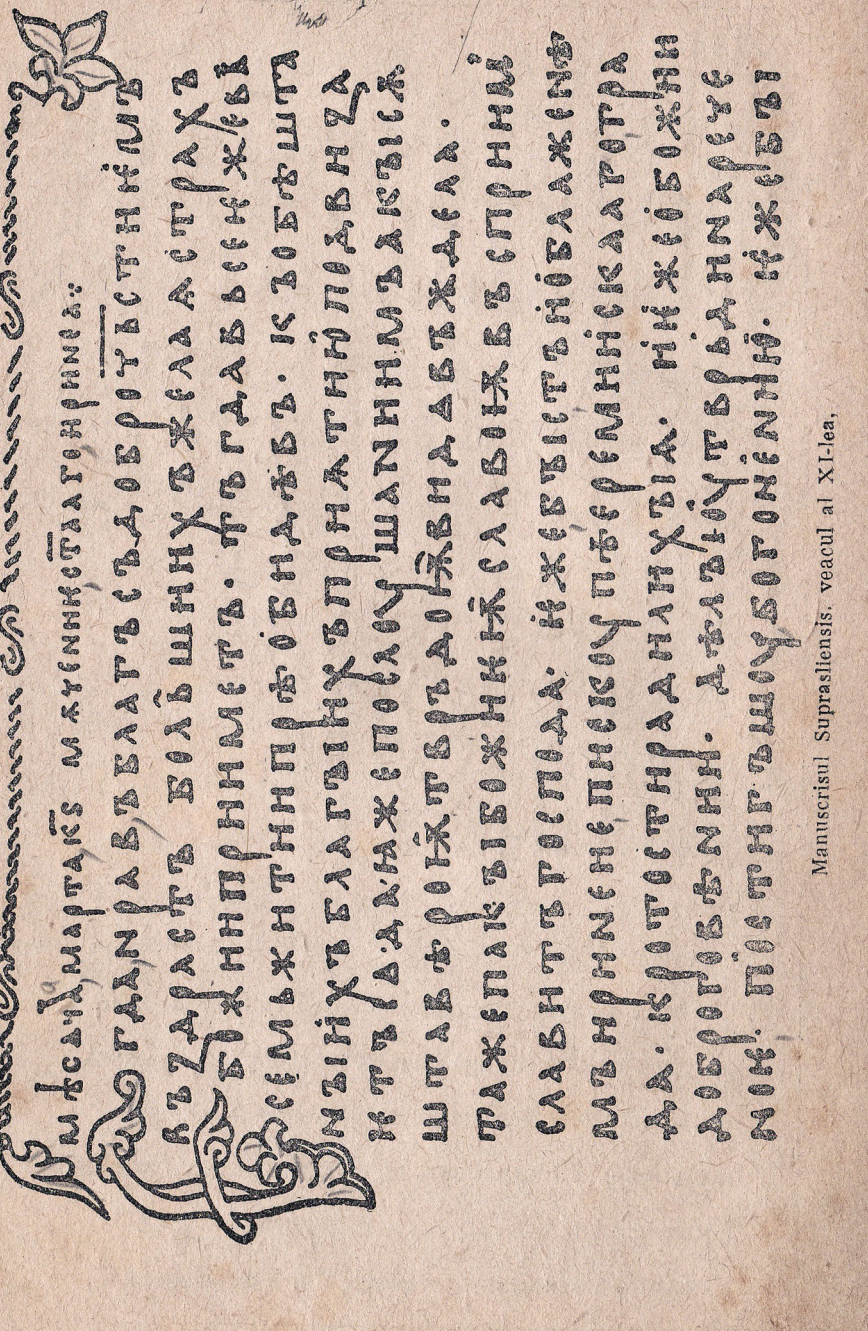

№ 6

Manuscrisul Suprasliensis, veacul al XI-lea.

Мѳ. XXVI... Петръ же вьнѣ сѣдѣаше. на дворѣ і пристѫпи къ н'емоу
една рабын'и. глѣшти. і ты бѣ съ їсомь галилѣискымь. онъ же отъреѫше
са предъ всѣми гла. не вѣмь уьто глеши. ішьдъшю же емоу въ врата.
оузьрѣ и дроугаѣ. і гла емоу. тоу і сь бѣ укъ. съ їсомь назарѣнимь.
і пакы отъреѫше са съ клатвоѫ. яко не ѕнаѫ чка. не по многоу же при-
стѫпьше. стоѩштеі рѣша петрови. въ істинѫ і ты отъ нихъ еси. і бесѣда твоѣ
же та творитъ. тъгда начатъ ротити са і клѧти са. яко не ѕнаѫ чка. і
абие коуръ въгласи.

Лк. XVI. Оловѣкъ ѣтеръ бѣ богатъ. іже имѣаше приставьникъ. і тъ
а'ѵѳлтанъ бысть къ н'емоу. яко растаѫла имѣньѣ его. і приглашь і рече емоу.
уьто се слышѫ о тебѣ бъздажь. отъвѣтъ ѻ пристава'ѕнии(и) домовьнѣмь.
не възможеши бо къ томоу домоу строити. рече же въ себѣ приставьникъ
домоу. уьто сътвор'ѫ. яко господь мои отъемлеть строенье домоу отъ
мене. копати не могѫ. хлѣпати стыждѫ са. разоумѣхъ уьто сътворѫ. сгда
отъстава'ѕнъ бѫдѫ отъ строенье домоу. приѩтъ ма въ домы своя. і призъ-
вавъ единого когождо дължьникъ господѣ своего. глаголлаше пръвоумоу.
колицѣмь дължьнъ еси господиноу своемоу. онъ же рече. рмь. мѣръ олѣа.
онъ же рече. прими коукъви твоѩ. і сѣдъ скоро напиши ѧ по томь же дро-
угоумоу рече. ты же колицѣмь дълженъ еси. онъ же рече. сътомь коръ.
пьшеница. глагола емоу. прими коукъви твоѩ. і напиши ѫ і похвали госпо-
динъ домоу ікономѣ. неправьдънааго. яко мѫдръ створи. яко сынове вѣка сего.
мѫдрѣише паче сыновъ свѣта. въ родѣ своемь сѫтъ.

Мѳ. XII. І гла имъ много. притъчами гла. се изиде сѣꙗ да сѣетъ. сѣꙗщюмоу ова оубо падоша при пѫти. і придоша птица небесныꙗ. і позобаша ѥ. дроугаѣ же падоша на каменьныхъ. ѥко не имѣша земл҃е многы. і абие прозабоша. зан҃е не имѣаше глубины земл҃е. слънцю въсиꙗвъшю приседѫ. зане не имѣхѫ коренїе і исъхоша. а дроугаѣ падоша въ трънїе. і възиде трънїе і подави ѥ. дроугаа же падоша на земл҃и добрѣ. і даахѫ плоды. ово сто. ово шесть десатъ. ово ·ѯ·. имѣꙗи оуши слышати да слышитъ. і пристѫпьше оученици его рѣша емоу. по что притъчами глеши имъ. онъ же отъвѣштавъ рече. ѥко вамъ дано естъ разоумѣти... онѣмъ же не дано естъ... сего ради притъчами имъ гл҃ѭ.

Pînă aici pt. colegiul I-.

EVANGHELIARUL MARIANUS

033

Мѳ. XXI. оловѣкъ бѣ домовитъ. іже насади виноградъ. і оплотомъ огради. і ископа въ немь точило. і созъда въ немъ стлъпъ. і вдастъ-и дѣлателемъ. и отиде. егда же приближи сѧ врѣмѧ плодомъ. посъла рабы своꙗ. къ дѣлателемъ. прияти плоды его. емъше же дѣлателе рабы его ового биша ового же оубиша. ового же каменiемь побиша. пакы посъла инѣ рабы. мъножѣиша прѣвыхъ. і сътвориша имъ тожде. послѣдь же посъла къ нимъ сынъ свои глагола. оусрамлѣтъ сѧ сына моего. дѣлателе же егда оузрѣша сынъ. рѣша въ себѣ. сь естъ наслѣдъникъ. придѣте оубимъ і. і оудрѣжимъ достоѧнїе его. і емъше и извѣсѧ вонъ из винограда і оубиша и. егда же оубо придетъ господинь винограда. что сътворитъ дѣлателемъ тѣмъ. (глаголаша емоу.) зълы зълѣ погоубитъ и҃. и виноградъ прѣдастъ инѣмъ дѣлателемъ. іже въздадатъ емоу плоды въ врѣмена своѧ.

Мк. XI... і егда приближи сѧ въ имъ· къ витѳфаѣиѭ. і витанiю. къ горѣ елеоньскѣ. посъла дъва отъ оученикъ своихъ. і гла има. идѣта въ весь ѣже (с)стъ прѣмо вама. і абие въходашта въ нѭ· обрашт҃ета жрѣбцъ привазанъ. на нь же нѣстъ не оу никтоже отъ укъ вьсѣлъ. отрѣшъша и приведѣта... поздѣ юже сѫтоу часоу. изиде къ витанiю. съ обѣма на десѣте. і въ оутрьнiи ишедъшемъ имъ отъ витанiа. въз(а)лка. і видѣвъ смоковънiю издалеуе. имѧщѭ листвье. приде аште оубо обрашт҃етъ на нем

оуто. і пришедъ къ немоу ничесоже не обрѣте на нем тъкмо листвие. не бѣ бо врѣмѧ смоковамъ.

Pînă aici pentru colegiul I-.

Мк. XIV... 66 і сѫщоу петрови низоу на дворѣ. приде една отъ рабынь архиерѣовъ. і видѣвъши петра грѣꙗщта сѧ. възьрѣвъши на нь гла. і ты съ назарѣиномь іисъ бѣ. Онъ же отърѣче сѧ гла. не оумѣю ни съвѣмь что ты глеши. і изиде вонъ на предъдворiе. і кокотъ въспѣтъ. і видѣвъши и рабыни пакы начатъ глати къ стоꙗштимъ. ѥко сь естъ отъ нихъ. онъ же пакы отъмѣташе сѧ. і не по мъногоу пакы стоꙗштеи. глахѫ петрови. вы-истинѫ отъ нихъ еси. іко га илеанинъ еси. і бесѣда твоѧ подобитъ сѧ. онъ же начатъ ротити сѧ и клати сѧ. ѥко не вѣмъ оловка сего егоже глете. і въториѭ кокотъ въспѣтъ. і помѣнѫ петръ глъ иже рече емоу исъ. прѣжде даже кокотъ ѭ҃ въздгласитъ дъва краты. отъвръжеши сѧ мене три краты.

Л. XIV... оловѣкъ единъ сътвори вечерѭ велиѭ. и зъва мъногы. и посъла рабъ свои въ годъ вечера. рещи зъваными градѣте. ѥко оуже готова сѫтъ вьсѣ. і начаша вкоупъ отърицати сѧ вьси. пръвы рече емоу. село коупихъ и имамъ нѫждѫ изити и видѣти е. молѭ та имѣи ма отъроуѣна. и дроугы рече смѣрѭ волоꙗъныихъ коупихъ пать. и градѫ искоусить ихъ. молѭ та имѣи ма отъроуѣна. и дроугы рече женѫ поꙗсъ и сего ради не могѫ прити. и пришедъ рабъ тъ повѣдѣ се гспдиноу своемоу. тогда разгнѣвавъ сѧ господинъ домоу. рече рабоу своемоу. изиди ѭдро на распѫтиѣ и стѣны града. и ништаꙗ и вѣдънаꙗ и хромаꙗ и слѣпаꙗ въведи семо. і рече рабъ. ги бысть ѥкоже повелѣ. и ещте мѣсто естъ. и рече гъ рабоу. изиди на пѫти и халѫгы. и оубѣди вънити. да напълнитъ сѧ домъ мои.

V-30

SAVVINA KNIGA

Л. X... Оловѣкъ единъ съхождаше отъ иерсалима въ ерихѫ. и въ разбоиникы въпаде. иже съвлѣкъше і. и извы възложъше оставльше і сле живого сѫщта отiде. по приключаю же иерси единъ. идѣше пѫтьмь тѣмь. и видѣвъ і милонде. такождде же и леоугитъ бывъ на томь мѣстѣ. пришедъ и видѣвъ і милонде. самарѣнинъ же етеръ градъ приде къ немоу. и видѣвъ і масфдова. и пристѫпь обаза извы его въливаа олеи и вино. възъмъ же і

на скотъ свои. приведе же і въ господѣ. и прилежаше емь. и на оутрїа
шьдъ. и въземъ .в. пѣназа. дасть гостьникоу. и рече прилежи емь. и аште
что иждивеши. азъ егда възвращѫ са. въздамь ти.

Мѳ. VII. всякъ иже слышитъ ми словеса и творитъ ѭ. оуподобѣ
его мѫжеви мѫдроу. иже створи храмъ свои на камене и съниде дъждь. и
придѫ рѣкы. и възвѣяша вѣтри. и потъкѫ са храминѣ тои. и не паде са.
основана бо бѣ на камене. и всякъ слышаі ми словеса сѝ. и не твора ихъ.
оуподобитъ са мѫжеви боую. иже створи свои храминѫ на пѣсцѣ. и съниде
дъждь и придѫ рѣкы. и възвѣяша вѣтри. и потъкѫ са храминѣ тои и паде.
и бѣ разорение ей велико зѣло.

Л. XIV. егда зѣванъ бѫдеши на врак̑ъ. не сади на прѣдьнимь мѣ-
стѣ. сда кто ѹчстьнѣі тебе бѫдетъ зѣванъıхъ. и пришьдъ зѣвавъı тѧ и онаго.
рєчетъ ти. дажь семоу мѣсто. и тогда наѹчѣши съ стоудомъ послѣдьнее
мѣсто дрьжати. нъ егда зѣванъ бѫдеши. шьдъ сади на послѣдьнимь мѣстѣ.
да егда придетъ зѣвавъı тѧ. рєчетъ ти. дроуже посади къше. тогда имѣть
ти слава.

Мѳ. XXI. оукъ єдинъ бѣ богатъ. иже насади виноградъ и ископа въ
немь тоуило. и прѣдастъ і дѣлателѣмъ и отиде. и егда же приде врѣма
емати є посъла рабъı своа къ дѣлателѣмъ имать вина своего. и имѣше дѣ-
лателе рабъı его. биша. а дроугъıа оубиша. овъı же каменіемь побиша. паки
посъла инъı рабъı множѣиша прьвъıхъ. и тѣмъ створиша. такожде. послѣдѣ
же посъла сна своего къ нимъ гл. постыдатъ са сна моего. дѣлателе же
видѣвъше сна его рѣша къ собѣ. се єсть наслѣдьникъ придѣте да оубиемъ
его. и оудрьжимъ наслѣдіе его.

EVANGHELIARUL ASSEMANIANUS

Лк. X. оукь стеръ съхождаше от ерслма въ ерихѫ. и въ разбои-
никъı въпьде. іже и съвлъкъше и. и єдъı възложьше на нь. отидѫ оставльше
и слѣ жива. по прикліоуаю же иереи стеръ съхождаше пѫтемь тъмъ. и
видѣвъ и мимо іде. такожде и левѣтъ. бъıвъ на томьже мѣстѣ. пришедъ
и видѣвъ и мимо иде. самарѣнинъ же єтеръ гредъı. и придє надь нь и
видѣвъ и мїлостова. и приступль єказа строупъı его. възливаа олеи и вино.
въсаждъ же и на свои скотъ. приведе и въ гостиньницѫ. и прилежа емъ.
и на оутрїа ишедъ. въземъ дъва пѣназа. дастъ гостин'никоу и рече емоу.
прилежі емъ. и єже аште приждівеши. азъ егда възвращѫ са въздамъ ті.
ѣıто оубо отъ тѣх .трїи мьнитъ ті са бъıти искрьнимъ въпадшоумоу въ
разбоиникъı. онъ же рєче. сътвореі мїлость съ нимъ.

Мѳ. XVIII. наченъшю же емоу сътазати са. о словесі. привѣса емоу
дължьникъ єдинъ дължєнъ тъмою талантъ. не имѣштоу же емоу чесо
въ(z)дати. повелѣ господь его да продадатъ и. и женъ его и чада и
въсе елико имѣаше и отъдати. и падъ же оубо работъ кланѣаше са гла-
голѧ. господи. потрьпи на мънѣ и въсе ті въздамъ. милосрѣдовавъ же
господь раба того поусті и и дългъ отъпоусти емоу. ишедъ же работъ
обрѣте єдиного отъ клеврѣтъ своихъ іже бѣ дължєнъ емоу сътомъ пѣназь
и емъ и давлѣаше глаголѧ. дажь ми имѣже ми єси дължєнъ падъ же
клеврѣтотъ молѣаше и глаголѧ. потрьпи на мьнѣ и въсе ти въздам
онъ же не хотѣаше нъ ведъ и въсади и въ темьницѫ доньдеже въ(z)дастъ
емоу дългъ весь. видѣвъше же клеврѣти бъıвъшаа. съжалиша си зѣло и
пришедъше сказаша господиноу своемоу въсе бъıвъшаа. тогда призъвавъ и
господинъ его глагола емоу. рабе лжавъıи весь дългъ твои отъпоустихъ
тебѣ. понеже оумоли мѧ. не подобѣаше лі и тебѣ помиловати клеврѣта
твоего ѣко и азъ тѧ помиловах. и прогнѣвавъ са господь его прѣдастъ
и мъıтителемъ. доньдеже въ(z)дастъ дългъ весь.

MANUSCRISUL SUPRASLIENSIS

Житїе григора папы роумъска'го

Блаженъıи григорїи. поставьєнъ бъıстъ патрїархъ. сватѣи божии црькви
римьстѣи. а прѣжде патрїаршъства. црънориѕѣцъ бѣ въ манастъıри. сватаго
апостола аньдреа. нарицаємаго каноскаура. близъ сватоую мѫченикоу.
иоана и паула. бѣаше же игоуменъ того манастъıрѣ. мати же іего блаже-
наа силвїа. живѣаше близъ вратъ сватаго паула апостола. на мѣстѣ нари-
цаємѣмъ к'сла нова. тъ же блаженъı григорїи. егда сѣдѣаше къ хъıзинѣ
своѣи и писаше. приде къ н'емоу маломоштъ. мола и и глаголѧ. помилоуи
ма рабе бога вънышняго. ѣко старѣишина бѣхъ корав'никомъ. и истопихомъ
са и погоубихомъ много имѣнїе. и своѣ. и штоужде. любопиштїи же и по

истинѣ рабъ христосовъ. призъвавъ слоугъ своего глагола емоу. братє. шедъ даждъ семоу ѕ златицъ. братъ же шедъ сътвори якоже повелѣ емоу рабъ божии григории. и дастъ маломошти ѕ златицъ. и отиде. пакы оубо мало прѣмоудивъ въ тъждє день. придє тъждє маломоштъ къ блаженоуоумоу григорою глагол҃а. помилоуи ма рабе бога вышьнѣаго яко много погоубихъ. а мало ми иси далъ. Блаженъыи же призъвавъ слоугъ своего глагола емоу. иди братє даждъ емоу дроугыѣ ѕ златицъ. сътвори же братъ тако. вьзѣмъ же ништии ві златицъ отиде. пакы же мало помоудивъ третиє въ тъждє дьнь придє къ блаженоуоумоу григорию глагол҃а. помилоуи ма рабе бога вышьнѣ'го. даждъ ми дроугоѣ благословьениє. яко много погоубихъ. Блаженъыи же призъвавъ слоугъ своего глагола емоу. иди даждъ емоу дроугыѣ ѕ златицъ. отъвѣштавъ же глагола. вѣрѣ ма ими уьстѣнъи отьче яко нѣстъ остала ни єдина златица въ ризьници. глагола к н҃емоу блаженъи. не имаши ли иного никакого же съсѣда. ни ли ризъна. да даси емоу. онъ же отъвѣштавъ рече. иного съсѣда уьстѣнъи отьче не имамъ. разѣ сьребрѣнаго блюда. иже ѥ посълала госпожда великаѩ съ коуцимъ. глагола къ н҃емоу рабъ божии григории. иди братє даждъ емоу блюдъ тъ. братъ же сътвори якоже повелѣ емоу блаженъыи. и дастъ ништоуоумоу.

EVANGHELIA LUI OSTROMIR

Л. XV... чловѣкъ нѣкыи. имѣ дъва сына. и рече мьнии сынъ ю. оцоу. оче. даждь ми достоинѣ оудѣ имѣния и раздѣли има имѣние и не по мъногѣхъ дьнѣхъ. съвьравъ вьсе мьнии сынъ. отиде на страню далечє. и тоу растоуи имѣние своє. живы блѫдьно ижьдивъшоу же емоу вьса. бысть гладъ крѣпъкъ. на странѣ тои. и тъ начатъ лишати са и шьдъ прилѣписа єдиномь. отъ житель тоа страны. и посъла и на села своѩ пастъ свинии и желаашє насытити оутрѣо своє. отъ рожьць. ѥже ѣдѣахѫ свиниа и никъто же не даашє емоу въ себе же пришьдъ рече. колико оу наимьникъ оца моего изкышаѭтъ хлѣбы. азъ же сьде гладъмь гыбнѫ въставъ. идѫ къ оцоу моемоу. и рекѫ емоу оче. съгрѣшихъ на нбо и прѣдъ тобоѭ оуже нѣсмь достоинъ нарещи са сынъ твои сътвори ма яко єдиного отъ наимьникъ твоихъ и въставъ. иде къ оцоу своемоу ѥште же емоу далечє сѫштоу оузьрѣ и оць юго и милъ емоу бысть и текъ паде на выѩ юго. и облобыза и рече же емоу сынъ оче. съгрѣшихъ на нбо и прѣдъ тобоѭ оуже нѣсмь достоинъ. нарещи са сынъ твои рече же оць. къ рабомъ своимъ изнесѣте одеждѫ прьвѫю. и облѣчѣте и и дадите прьстень на рѫкѫ юго. и сапогы на ноузѣ и приведъше тельць оупитанъıи заколѣте. и ѣдъше да веселимъ са яко сынъ мои сь. мрътвъ бѣ и оживѣ изгыбъ бѣ и обрѣте са и начаша веселитиса бѣ же снъ юго старѣи на селѣ и яко градъ приближисѧ къ домоу. слъша пѣниа и лыкы и призъвавъ єдиного отъ рабъ. въпрашаашє. чьто оубо си сѫть он же рече емоу яко братъ твои. прииде и закла оць твои тельць оупитанъıи яко съдрава и приѩтъ разгнѣвавъ же са и не хотѣаше вънити оць же юго ишьдъ молѣаше и онъ же отъвѣштавъ. рече оцоу своемоу се толико лѣтъ работаѭ тебѣ и николиже заповѣди твоеѩ не прѣстѫпихъ и мънѣ николиже не далъ еси козьлате. да съ дроугы моими. възвеселилъ са бъıхъ єгда же снъ твои сь. изѣдъи твоє имѣние с любодѣицами приде. закла емоу. тельць питомъıи онъ же рече емоу чадо. ты вьсегда. съ мъноѭ еси и вьса моа твоа сѫть възвеселити же са. и възрадовати подобаашє яко братъ сь. мрътвъ бѣ и оживе. изгыбъ бѣ и обрѣте са.

Л. VIII... изиде сѣѩи сѣѩтъ сѣмене своего и єгда сѣѩашє. ово паде при пѫти и попьрано бысть. и пътица нєсѣныа позобаша ю а дроугоє паде на камене. и прозѧбъ оусъше. зане не имѣаше влагы а дроугоє паде посрѣдѣ трьнии. и възрасте трьние и подави ю а дроугоє паде на земли добрѣ и прозѧбъ сътвори плодъ сътоицемъ....

Мѳ. XXV... оуподоби са... цѣкоу... иже призъва рабы своа. и дасть имъ имѣние своє. овомоу дасть пать талантъ овомоу же дъва. овомоу єдинъ комоуждо противѣ силѣ своеи и отиде абие шьдъ же приимъı ѳ талантъ. дѣла о нихъ. и приобрѣте дрѫгоуѭ ѳ талантъ такожде же и иже дъва. приобрѣте дрѫгаа дъва и приимъı єдинъ шьдъ раскопа земль. и съкръı сѣребро господина своего по мъноѭ же врѣмени приде господинъ рабъ тѣхъ. и сътаза са о словеси съ ними и пристѫпль приимъı ѳ талантъ принесе дрѫгоуѭ ѳ талантъ' гл҃а. ги ѳ талантъ ми иси прѣдалъ. се дроугыѣ пать талантъ приобрѣтохъ ими рече емоу гдь юго. добрыи рабе благы и вѣрьне. о малѣ бѣ вѣрьнъ надъ мъногы та поставлѭ въниди въ радость ги своего пристѫпль же приимъı дъва таланта. рече. ги. дъва таланта ми иси прѣдалъ се дроугаа дъва приобрѣтохъ има. рече емоу гдь юго добрыи рабе благы вѣрьне о малѣ бѣ вѣрьнъ надъ мъногы та поставлѭ въниди въ радость га твоего. пристѫпль же приимъı єдинъ талантъ. рече ги. вѣдѣахъ та. яко жестокъ иси чакъ. жьнеши иде же нѣси сѣмалъ. и

съвирающи оудоу же не растоучивъ и оубомавъ са. шьдъ съкрыхъ талантъ твои въ земли. се имаши твоє отъкѣштавъ же господинъ юго реуе юмоу ѹѣлыи рабе и лѣнивыи. вѣдѣаше шко жьнѭ иде же не сѣахъ. и съвирающе ждоу же не растоучихъ подоваше ти оубо вѣдати сребро мою трѣжьникомъ и пришьдъ азъ възалъ бихъ свою съ лихвоѭ въземѣте оубо отъ него талантъ и дадите имоуштоуоумоу десать талантъ....

EXEMPLU DE ANALIZA UNUI FRAGMENT DIN MANUSCRISUL MARIANUS

M. XIV. Ѥродъ... емъ иоан'на съвазда и. і въсади и въ темьницѭ. ородиѣды ради жены филипа братра своего. глаше бо емоу иоанъ. не достоитъ ти имѣти юѧ... Дьни же бывъшоу розъства иродова. пласа дъштиі ородиѣдина по срѣдѣ и оугоди иродови тѣмь же съ клатвоѭ издрече ои дати еглже аште въспроситъ.

TRADUCEREA

Irod... prinzînd pe Ioan, l-a legat şi l-a pus în temniţă, din cauza Irodiadei, soţia fratelui său Filip, pentrucă Ioan i-a spus: nu este demn de tine să o ai (de soţie). Iar cînd a fost ziua de naştere a lui Irod, fiica Irodi dei a dansat în mijloc (înaintea oaspeţilor), şi i-a plăcut lui Irod, de aceea el a făgăduit cu jurămînt să-i dea ori ce va cere.

ANALIZĂ

Ѥродъ—caz. nom. sing. subst. de declin. a 2-a; емъ—caz. nom. sing. participiu, diateza activă, timpul trecut, genul masc. de la verbul имати; Иоанна—caz. acuz. sing. de la subst. însufleţit de declinarea a 2-a Иоаннъ, identic cu caz. genitiv; съкмза — pers. a 3-a sing., aoristul dela verbul съкмзати; и—caz. acuz. sing., genul masc. de la pronumele demonstrativ, varianta moale, онъ (и); і — conjuncţie copulativă; късади—pers. a 3-a sing., aoristul dela verbul късадити; и—caz. acuz. sing., genul masc., de la pronumele demonstrativ, varianta moale, онъ (и); кѣ темьницѭ — caz. acuz. sing. de la subst. de declinarea 1-a, varianta moale тьмьница, cu prepoziţia къ (кѣ în loc de къ, ca rezultat al asimilaţiei cu silaba următoare cu vocală anterioară—темьницѭ; темьницѭ în loc de тьмьницѭ, ca urmare a schimbării lui ь intens în ѣ); Ородиѣдъı (ородиядъı) — caz. gen. sing. dela subst. fem., de declin. 1-a ородиѣда, din cauza prep. ради; женъı—caz. gen. sing. de la subst. de declinarea 1-a жена; Филипа братра — caz. gen. sing. de la substantivele masc Филипъ братъ; своего (своего) — caz. gen. sing., genul masc., de la pronumele свои; глаше (глаголаше) — pers. a 3-a sing. a imperfectului, dela глаголати; емоу (іемоу) — caz. dat. sing, de la pronumele онъ (и); Иоанъ — caz. nom. sing. de la subst. de declinarea a 2-a; не достоитъ—pers. a 3-a sing., timpul prezent, de la verbul достоити, cu negaţia не; ти — caz. dativ enclitic sing. de la pronumele de pers. a 2-a тъı; имѣти—infinitiv, de la care pers. 1-a sing. timpul prezent este имамь şi имѣѭ; юѧ (іюѧ) — caz. gen. sing, de la pronumele demonstrativ, varianta moale, она (ѧ); Дьни же бъıвъшоу—dativul de sine stătător: дьни — caz. dat. sing. de la substantivul de declinarea a 5-a дьнь; бъıвъшоу—caz. dat. sing. de la participiul scurt, timpul trecut, diateza activă, gen. masc. бъıвъ de la verbul бъıти; розъства (рождьства)—caz. gen. sing. de la subst. de genul neutru розъство [1]); иродова—caz. gen. sing. de la adjectivul posesiv иродово; плаша — pers. a 3-a sing. a aoristului de la verbul плаcати; дъштиі ородиѣдина — caz. nom. sing.; по срѣдѣ — adverb, format cu prepoziţia по cu caz. dat. sing. de la subst. срѣда; и—conjuncţie copulativă; оугоди—pers. a 3-a sing. a aoristului de la verbul оугодити; Иродови — caz. dat. sing. de decl. a 3-a — cp. сънови; тѣмь — caz. instrumental sing. de la pronumele demonstrativ, varianta tare тъ (cu sensul de cauză); же—particulă întăritoare; съ клатвоѭ — caz. instr. sing. de la subst. fem. de declin. 1-a клатва cu prepoziţia съ; издрече (изрече cu д artificial)—pers. a 3-a sing. aoristul de la verbul изрещи; ѥи (іѥи)—caz. dat. sing. de la pronumele она (ѧ); дати—infinitiv, de la care pers. 1-a sing. timp. prez. este дамь; еглже (іеглже) — caz. gen. sing. de la pron. relativ иже; аште — conjuncţie (dacă); въспроситъ — pers. a 3-a sing. — viitorul simplu de la verbul въспросити.

[1]) In cuvîntul розъство consoana з în loc de жд probabil că reprezintă rezultatul asimilaţiei lui жд cu consoana siflantă următoare с.

ESIANU
AUREL

VOCABULAR

абие — îndată
акридъ — o specie de lăcustă
алавастръ — vas din alabastru
алъкати — a flămînzi, a posti
архиепископъ — mai marele catedralei
архитриклинъ — conducătorul ospăţului

бестоудьнъ — neruşinat
бости, бодѫ — a împunge, împung
брѣнїе — argilă, noroi
боукъ — fag (copac); literă, scriere
боуи — prost, nebun

варити, варѭ — a aştepta, a preceda
велии — mare
възирати, възрѭ — a privi, privesc
въкоупѣ, въкоупѣ — împreună
въıа — gît, grumaz
вьсь — (subst. de gen. fem.) – sat

гѣсна — locul de veşnice chinuri
глаголати, глаголѭ — a vorbi, vorbesc
годъ, година — vreme, ceas
господа — han
господь — stăpîn, gospodar
гостьникъ — stăpînul hanului
гробище — mormînt, criptă
грѣсти, грѧдѫ — a merge, merg

длань — palmă
домовитъ — gospodar
дрѣводѣлъı — dulgher, tîmplar
дѣлатель — lucrător

етеръ — oarecare

жаль — (substantiv de gen. fem.) — jale, tristeţă; mormînt
жати (жьнѭ) — a secera, secer

зане — întru cît, pentru că
запѧти — a dăuna, a încurca
златица — monedă de aur
земьı — pămînt
зѣло — foarte
игемонъ — şeful unui ţinut
иждити — a cheltui
имѣти, имамь — a avea, am
искрьнии — apropiat, aproapele
искоусити, искоусѭ — a ispiti, ispitesc

каменїе — pietriş (subst. colectiv)
клевретъ — tovarăş, împreună slujitor
кокотъ — cocoş
коло — cerc, roată
кратъ (sau крата) — oară, dată
кринъ — crin
коупно — împreună
коуръ — cocoş
коустодиıа — strajă, pază
коуциıа (коутиıа) — kutia (grîu fiert cu miere)
къзнь (кознь) — viclenie, uneltire

лакътъ — cot
лепта — monedă măruntă de aramă
ликъı — (caz. acuzativ plural dela subst. ликъ) — dansuri
лихва — venit
лоуштати сѧ — a se lumina, a străluci
любодѣица — desfrînată
любостьıнии — iubitor de săraci
лю[illegible]ragoste

мадомоштъ — sărman, cerşetor
милосрьдовати, милосрьдоуѭ — a arăta indurare, milostivesc.
миса — blid
мльчати — a tăcea
мнѣти (мьнѣти, мьнѭ — a gîndi
моудити — a tărăgăna
мьша (lat. missa) = liturghie

навадити, наважду — a spune multe, a aţiţa, a cleveti
надѫти, надъмѫ — a umfla
непрязнь — diavol
николиже — niciodată
обрѣсти, обрѧщѫ — a găsi, găsesc
овъ — acest
одръ — pat; targă
олеи — (lat. oleum) — mir, untdelemn
опрѣсноци — (lat. oblata) — împărtăşire, azimă
оплотъ — îngrădire; gard
опона — perdea
отрѣшити, отрѣшѭ — a dezlega, dezleg

отъврѣшти сѧ, отъвръгѫсѧ — a respinge, a renunţa, a se lepăda
отълѣкъ — rest
отърочьнъ — cel care a renunţat
отъшълець (отъшълиць) — sihastru
оцьтъ (lat. acētum) — oţet de vin

пакы — iarăşi
писмѧ — literă; cuvînt
повѣдѣти, повѣмь — a spune, spun
позобати — a mînca
поносити — a ocărî, a huli
послѣди — după, apoi
потъкнѫти сѧ — a-şi propti, a se sprijini
прахиѣнъ — adjectivul de la прахъ
прахъ — praf, colb
приближити — a apropia
приждити, приждивѫ — a cheltui, cheltuiesc
приключаи — întîmplare
прилежати — a se îngriji; a se afla
прилогъ — adaus; viclenie
приставьникъ — administrator, iconom
притъча — parabolă, fabulă
пріѧти — a primi
прозѧбати — a răsări, a ieşi
проказьлѣти — a născoci
проказьство — înşelare, neonestitate
просвора — prescură
противѫ — corespunzător
пръстъ (пьрстъ) — deget
пьрсь — piept
прѣдати — a transmite, a reda
прѣмоудити — a tărăgăna, a amîna
прѣфациѣ (lat. praefacio) — predoslovie, închinare
прядати, прядѫ — a sări, sar
пржгъ — lăcustă
пѣнѧзь (vechi germ. pfenning) — monedă, (dinar)
пѣсъкъ — nisip

равинь (равви) — învăţător, preceptor
риза (sau ризьнъ) — haina de deasupra
ризьница — locul de păstrare a hainelor
ротити сѧ — a se blestema, a se jura
рюти, рюѫ — a mugi, a urla, urlu

сикера — băutură ameţitoare
скотъ — animal de casă (uneori despre asin)
скѧдѣльникъ — olar
строіенїе — conducere
строупъ — rană
стоудъ — ruşine
стъгна — stradă, piaţă
съвѣтъ (съвѣтъ) — sfat, consfătuire
сънѣдь (сьнѣдь) — mîncare
сътворицѣ — de o sută de ori
сътѧзати сѧ — a discuta, a dezbate, a da socoteală
сѣмо — aici
сѣнь — umbră, cort
сѧпрѧгъ — atelaj (pereche de boi)
сѧсѣдъ — vecin

талантъ — unitate monetară
тать — (subst. de gen. masc.) — hoţ
тектонъ — dulgher
тѣлѧ (caz. gen. тѣлѧте) — viţel
тѣти, тѣнѭ — a bate, bat
точило — teasc pentru extragerea mustului din struguri
трѣжьникъ — tîrgoveţ
трьниıе — spini
тржсъ — cutremur de pămînt
тоу — acolo, aici
тьма — zeci de mii (întunerec)

оубо — căci, astfel
оудъ — membru al corpului; încheietura mîinii.
оусрѣсти — a folosi, a reuşi

Фарисѣи — fariseu, făţarnic

хлѣвъı — îngrădire, gard
хлѣпати (şi хлѣбати) — a cere, a cerşi
храмина — casă
хѫдогъ — dibaci, priceput

цркы — biserică

чисти, чьтѫ — a cinsti, cinstesc
человѣкъ — om
чрѣвь — vierme
чѧдо — fiu, copil

ѣзвина (ызвина) — vizuină

юже — deja, acum

ьздро — repede
ьзыкъ — limbă; popor
ьти, имѫ — a lua, iau, (voi lua)
ьтробо ficat

жгль — cărbune
жжика — rudă, rubedenie
жтроба — pîntece, măruntaie
жтрьнь — intern

ьдоу — unde

ядь — mîncare

CUPRINSUL

Pag.

CUVÎNT ÎNAINTE 3

A. INTRODUCERE 7

Insemnătatea limbii paleoslave (§ 1) . . . . . —

Originea limbii paleoslave (§ 2) 10

Alfabetele literaturii paleoslave (§ 3) 15

Izvoarele pentru studiul limbii paleoslave (§ 4) 17

Cele mai însemnate lucrări bibliografice (§ 5) 22

Alfabetul chirilic și valoarea fonetică a literelor chirilice (§ 6) 23

Semne diacritice (§ 7) 25

Valorile cifrice (§ 8) 26

B. SISTEMUL FONETIC AL LIMBII PALEOSLAVE 26

Sistemul fonetic al vocalelor (§§ 9—24 26

Alternanța vocalelor (§ 25) 35

Sistemul fonetic al consoanelor (§§ 26—28) 37

Alternanța consoanelor (§§ 29—36) 38

Schimbări fonetice în grupurile de consoane (§§ 37—38) 41

C. SUNETELE SLAVE ÎN EPOCA CEA MAI ÎNDEPĂRTATĂ A DEZVOLTĂRII LOR. CORESPONDENȚELE LOR ÎN ALTE LIMBI DIN FAMILIA INDO-EUROPEANĂ (§§ 39—52) 42

Probleme și teme asupra foneticii pentru autocontrol (§ 53) 51

D. MORFOLOGIA 52

Componența cuvîntului (§ 54) 52

Substantivele (§ 55) 52

Tipurile declinării substantivelor (§§ 56—62) 53

Sufixele substantivelor (§§ 63) 63

Pronumele (§§ 64—66) 65

Adjectivul (§§ 67—69) 67

Formarea și declinarea gradului comparativ (§ 70) 70

Declinarea numeralelor (§ 71) 72

Verbul (§§ 72—73) 73

Forme verbale care se conjugă (§§ 74—84) 74

Infinitivul și supinul (§§ 85—86) 83

Participiile §§ (87—89) 84

Exemple de conjugare (§ 90) 87

Adverbele (§ 91) 89

Prepozițiile (§ 92) 90

Probleme și teme asupra morfologiei pentru autocontrol (§ 93) . . 90

E. CELE MAI IMPORTANTE PARTICULARITĂȚI SINTACTICE (§§ 94—100) 92

Probleme și teme asupra sintaxei pentru autocontrol (§ 101) 97

F. LEXICUL TRADUCERILOR PALEOSLAVE (§§ 102—106) 98

Anexe: 1. — Alfabetul glagolitic 101

2. — Reproduceri fotografice de pe manuscrise și inscripții . . 102

3, — Texte pentru lectură și analize 105

4. — Exemplu de analiza unui text 112

5. — Glosarul textelor 114

Dat la cules 15.01.1956. Bun de tipar 25.06.1956. Hîrtie semivelină 65 g.m². Format 16/61×86. Coli editoriale 9. Coli de tipar 7. Comanda 400.

Tiparul executat la Întreprinderea Poligrafică nr. 4. Calea Şerban Vodă nr. 133—135, Bucureşti, R.P.R.

Тб.24